

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1975, LETNIK XII, UDK 3

10

IZ VSEBINE

Edvard Kardelj: Samoupravljanje – ena izmed zakonitosti v razvoju socializma

Evgenij Dimitrov: Družbeno-ekonomski in politični pogoji za participacijo in samoupravljanje

Stojan Tomić: Podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem

Adolf Bibič: Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe

Aktualni intervju: na vprašanja uredništva o problemih in težnjah sodobne politične znanosti odgovarjajo: Branko Caratan, Frank Deppe, Karl Deutsch, Kazimierz Opalek, Mario Padrón, Najdan Pašić in Vladimir Tumanov

Stane Pavlič: Za pravičnejše gospodarske odnose

Janez Stanič: Gospodarski odnosi med Vzhodom in Zahodom

Lojze Sočan: Položaj in možnosti Slovenije v mednarodni delitvi dela

Anlon Bebler: Vojska in Francov režim

TEORIJA IN PRAKSA

1975

10

revija za družbena vprašanja, let. 12, št. 10, str. 945—1072, Ljubljana, oktober 1975

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

URREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

EDVARD KARDELJ: Samoupravljanje — ena izmed zakonitosti v razvoju socializma 947

SAMOUPRAVLJANJE IN PARTICIPACIJA:

JOVAN DJORDJEVIĆ: Participacija in samoupravljanje kot dejavnika modernizacije političnega sistema 955

EVGENI DIMITROV: Družbeno-ekonomski in politični pogoji za participacijo in samoupravljanje 960

STOJAN TOMIĆ: Podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem 966

ADOLF BIBIĆ: Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe 974

AKTUALNI INTERVJU:

Sodobna politična znanost — na vprašanja uredništva odgovarjajo: Branko Caratan, Frank Deppe, Karl Deutsch, Pazimierz Opalek, Mario Padrón, Najdan Pašić in Vladimir Tumanov 992

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

MOJCA DRČAR-MURKO: Dokončni konec »tržaškega vprašanja« 1007

IGOR RAVNIKAR: Povezovanje združenega dela v reprodukcijske celote 1011

DEŽELE V RAZVOJU:

STANE PAVLIČ: Za pravičnejše gospodarske odnose (Po VII. posebnem zasedanju GS Združenih narodov) 1016

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

JANEZ STANIČ: Gospodarski odnosi med Vzhodom in Zahodom 1028

LOJZE SOČAN: Položaj in možnosti Slovenije v mednarodni delitvi dela 1036

DRUŽBA IN ARMADA:

ANTON BEBLER: Vojska in Francov režim 1051

PRIKAZI, RECENZIJE:

ADOLF BIBIĆ: Dubrovniško srečanje politologov 1064

Bibliografija knjig in člankov 1068

Avtorski sinopsisi 1071

✓

✓

✓

1975-12-10 10:00:00

1975-12-10 10:00:00

1975-12-10 10:00:00

1975-12-10 10:00:00

1975-12-10 10:00:00

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 12, št. 10, str. 945—1072,
Ljubljana, oktober 1975

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

EDITORIAL:

EDVARD KARDELJ: Self-management — one of the Laws of the Development of Socialism 947

ЭДВАРА КАРДЕЛЬ: Самоуправление — одна из закономерностей развития социализма 947

SELF-MANAGEMENT AND PARTICIPATION:

JOVAN DJORDJEVIC: Participation and Self-management as Factors of Modernization of the Political System 955
 EVGENI DIMITROV: Socio-economic and Political Conditions for Participation and Self-management 960
 STOJAN TOMIĆ: Similarities and Differences between Participation and Self-management 966
 ADOLF BIBIĆ: The Direct Articulation of Interests in the Self-management System of the Yugoslav Society 974

САМОУПРАВЛЕНИЕ И УЧАСТИЕ В УПРАВЛЕНИИ:

ИОВАН ДЖОРДЖЕВИЧ: Участие в управлении и самоуправление — факторы модернизации политической системы 955
 ЕВГЕНИ ДИМИТРОВ: Общественно-экономические и политические условия участия в управлении и самоуправлении 960
 СТОЯН ТОМИЧ: Сходство и различие между участием в управлении и самоуправлением 966
 АДОЛЬФ БИБИЧ: Непосредственное проявление интересов трудящихся в системе самоуправления югославского общества 974

INTERVIEW ON CURRENT ISSUE:

Modern Political Science: Questions of »Teorija in praksa« are answered by: Branko Carantan, Frank Deppe, Karl Deutsch, Kazimierz Opalek, Mario Padrón, Najdan Pašić and Vladimir Tumanov 992

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

На вопросы редакции о современной политической науке отвечают: Бранко Царатан, Франк Дерре, Карл Дойч, Казимерж Опалек, Марио Падрон, Найдан Пашич и Владимир Туманов 992

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

MOJCA DRČAR-MURKO: The Eventual End of the »Triest Question« 1007
 IGOR RAVNIKAR: The Pooling of Associated Labour into Reproduction Units 1011

МНЕНИЯ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Окончательный конец »триестского вопроса« 1007
 ИГОР РАВНИКАР: Соединение объединенного труда в репродуктивное целое 1011

DEVELOPING COUNTRIES:

STANE PAVLIČ: More Justice in Economic Relations (After the VII. Special Meeting of UN General Assembly) 1016

ПО РАЗВИВАЮЩИМСЯ СТРАНАМ:

СТАНЕ ПАВЛИЧ: За более справедливые экономические отношения. (После VII особого заседания ГС Объединенных наций) 1016

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

JANEZ STANIČ: The Economic Relations between East and West 1028
 LOJZE SOČAN: Slovenia's Position and Possibilities in the International Division of Work 1036

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

ЯНЕЗ СТАНИЧ: Экономические отношения между востоком и западом 1028
 ЛОИЗЕ СОЧАН: Положение и возможности Словении в международном разделении труда 1036

SOCIETY AND THE ARMED FORCES:

ANTON BEBLER: The Army and the Franco Regime 1051

ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:

АНТОН БЕБЛЕР: Армия и режим Франко 1051

REVIEWS, NOTES:

ADOLF BIBIĆ: Round Table of Political Scientists in Dubrovnik 1064
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1068
 Authors' Synopses 1071

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

АДОЛЬФ БИБИЧ: Встреча политологов в Дубровнике 1064
 Библиография книг и статей 1068
 Заметки об авторах 1071

EDVARD KARDELJ

Samoupravljanje — ena izmed zakonitosti v razvoju socializma*

Veseli me, da vas lahko vse, ki ste se zbrali na tem pomembnem znanstvenem zborovanju, pristrčno pozdravim in v imenu iniciativnega odbora za sklicanje zborovanja in da vam zaželim veliko uspeha pri znanstvenem osvetljevanju tako pomembnih vprašanj za sodobno svetovno družbeno prakso, kakor so vprašanja, ki ste jih sprejeli na dnevni red.

Že dejstvo, da je tema o vplivu samoupravljanja in participacije na razvoj sodobnih političnih sistemov pritegnila pozornost številnih znanstvenikov iz cele vrste držav, priča, da izraža enega izmed perečih problemov sodobnega človeštva. Če bi strnjeno povzel bistvo tega problema, bi ga lahko zastavil takole: kako v času, ki zahteva veliko koncentracijo proizvodjalnih sredstev, veliko notranjo družbeno centralizacijo, transnacionalno integracijo dela in veliko medsebojno odvisnost narodov, to je višjo stopnjo integracije družbe in človeštva kakor sploh kdaj, kako torej v takih razmerah zagotoviti svobodo človeka pri njegovem delu in ustvarjanju, s tem pa tudi pri upravljanju družbe? Ideja in praksa samoupravljanja, in sicer — ne bi se bal kljub sodobni kritiki institucionalizacije uporabiti prav to besedo — institucionaliziranega samoupravljanja v smislu kompleksnega družbenega sistema, dajeta po mojem mnenju odgovor na to vprašanje, ker spreminjata ustvarjalno svobodo človeka in ljudstva v spodbudo k integraciji proizvodjalnih sil in človeštva, s tem pa tudi pogojeta ta proces integriranja s to svobodo. V tem smislu lahko ideja in praksa samoupravljanja brez dvoma pomembno vplivata na nadaljnji razvoj družbenega in demokratičnega političnega sistema v svetu. Mislim, da je osvetljevanje te problematike ena izmed poglobitvenih nalog sodobne znanosti.

Za socialistično in samoupravno Jugoslavijo so teme tega zborovanja še posebno zanimive ne le s tega vidika ali z vidika znanosti sploh, marveč tudi z vidika naše vsakodnevne in dolgoročne družbene prakse.

* Pozdravni govor ob otvoritvi okrogle mize Mednarodnega združenja za politične vede. Na tem posvetu, ki je trajal od 9. do 13. septembra 1975, so razpravljali o dveh temah: »Participacija in samoupravljanje kot faktor preobrazbe sodobnih političnih sistemov« in »Razredni in nacionalni interesi v multinacionalnih skupnostih«.

*Samoupravljanje seveda ni izum jugoslovanske teorije in prakse. Ideja samoupravljanja je stara toliko kakor ideja humanizma in, še posebej, kakor mednarodno delavsko gibanje, zgodovina njegovega razrednega boja in zgodovina socialistične prakse. Samoupravne ideje in težnje so se v svetu izrazile na različne načine, v številnih bojih delavskega razreda in naprednih ljudi in gibanj za svobodo dela in človeka ter v vseh dose-
danjih socialističnih revolucijah, čeprav so s poznejšim razvojem sociali-
stične prakse dobile pod vplivom raznih objektivnih in subjektivnih fak-
torjev in vzrokov bolj ali manj naravo participacije delavcev pri uprav-
ljanju proizvodnje, s tem pa v nekem smislu tudi sekundarno družbeno
vlogo. Pri nas je postalo samoupravljanje bolj ali manj kontinuiran pro-
ces, ki utegne biti tako s svojimi pozitivnimi rezultati kakor tudi z dolo-
čenimi negativnimi izkušnjami zanimiv za vse ljudi, ki jim je do napredka
socializma in družbenega napredka sploh.*

*Samoupravljanje se je pri nas rodilo med narodnoosvobodilno vojno in je bilo prav od začetka eden izmed faktorjev in oblik socialistične re-
volucije. Razvijalo se je na osvobojenem ozemlju — od leta 1941 pa vse
do konca vojne. Ker pa se je osvobojeno ozemlje neprestano spreminjalo
tako po velikosti kakor po medsebojni povezanosti, na tem ozemlju ni bi-
lo objektivnih možnosti za nastanek nekakšnega centraliziranega uprav-
nega in državnega sistema, še manj pa za centralizirano upravljanje dela,
gospodarstva, socialnih in drugih področij družbenega življenja. Orienti-
rati smo se morali na kar največjo stopnjo iniciativnosti, samoorganizi-
ranja in samostojne odgovornosti vseh delov narodnoosvobodilnega giba-
nja in vseh ljudi na slehernem delu in v slehernem naselju osvobojenega
ozemlja. Tako so družbeno in politično oblast na osvobojenem ozemlju,
sredi Hitlerjevega evropskega kraljestva, prevzemali narodnoosvobodilni
odbori kot organi množičnega narodnoosvobodilnega gibanja, tovarne in
delavnice pa so prevzemali delavci ter v različnih spontanah in organizira-
nih oblikah zagotavljali delo v njih, njihovo uporabljanje in delovanje.
Tako so ustvarjali samoupravno bazo kot pogoj in izhodišče za zgraditev
sistema oblasti in upravljanja na osvobojenem ozemlju, ki je bil v idej-
nem in političnem pogledu enoten in v največji možni meri koordiniran,
vendar daleč od tega, da bi bil centralističen.*

*V prvih letih po vojni je bila samoupravna izkušnja iz narodnoosvo-
bodilne vojne v neki meri potisnjena ob strani in so jo zamenjale bolj
centralizirane oblike upravljanja na različnih področjih družbenega življe-
nja. Ta pojav ni bil le izraz idejnega ali političnega omahovanja glede ob-
lik demokratičnega sodelovanja množic pri upravljanju dela, proizvodjal-
nih sredstev in družbe, marveč je bil predvsem posledica vrste objektivnih
vzrokov in težav, v katerih se je znašla naša država po vojni. Drugače
povedano, **objektivno** je bilo nemogoče ostati le pri samoupravnih obli-
kah, ki so nastale med narodnoosvobodilno vojno. Toda samoupravna
komponenta je vseeno bila še naprej močno pričujoča tudi v razvoju na-
šega družbenega sistema, še bolj pa v naši družbeni in politični praksi te-*

ga časa. Še več, bila je tudi eden izmed vzrokov za naš spor s Stalinom. Zato ni bilo naključje, da so po spopadu s Stalinom leta 1948 in pozneje, ko je naša država zabredla v težaven mednarodni gospodarski in politični položaj, delavski razred, narodi in ljudje naše države reagirali tako, da so vnovič okrepili in razvijali samoupravne odnose, ki so jim omogočali večjo iniciativnost v boju zoper nastale težave kakor tudi večji vpliv na upravljanje združenega dela in družbe sploh. To je bil tedaj pojav, ki je spremljal val odpora zoper Stalinov poskus, da bi nam vsilil hegemonijo, vendar je pokazal, da je ravno v tem notranja moč in izvor tega spora. Zveza komunistov, opogumljena spričo takih spontanih samoupravnih tendenc, je izdelala svoj prvi celoviti koncept delavskega in družbenega samoupravljanja, ki se je izrazil v zakonu o delavskem samoupravljanju leta 1950, v znanem Titovem govoru ob sprejetju tega zakona ter v ustavnem zakonu iz leta 1953. Samoupravljanje je postopoma zajemalo vsa področja družbenega dela, aktivnosti in upravljanja družbe. Samoupravnim oblikam socialističnih proizvodnih odnosov se je prilagajal in podrejal čedalje bolj tudi politični sistem. Spremembe v njegovi naravi in organizaciji so potekale dosledno tako, da je zmeraj bolj postajal sestavni del samoupravnega sistema, ne pa ločena politična struktura zunaj dela in samoupravljanja. Ne bom trdil, da je ta kroges končan, vendar so bili narejeni v tej smeri pomembni koraki.

Gonilna sila razvoja naše družbe na podlagi samoupravnih oblik socialističnih proizvodnih odnosov ni bila in tudi danes ni kakšna utopistična ideja, da bi vzpostavili nekakšen statičen sistem, sistem brez konfliktov z idealnimi družbenoekonomskimi in demokratičnimi institucijami in odnosi med med ljudmi. Niti socializem sploh niti samoupravni socializem ni družba brez protislovij in konfliktov med interesi v družbeni strukturi, čeprav, gledano za daljši čas, zmanjšuje in odpravlja taka antagonistična nasprotja, kakor so razredna. Več zgodovinskih faktorjev je vplivalo, da se je naša socialistična družba zavestno opredelila za celosten družbeni sistem samoupravljanja. Mislim, da lahko rečem, da temeljni izvor take družbenozgodovinske opredelitve ni bil v nekakšnem subjektivističnem ideološkem konceptu, marveč predvsem v objektivni zakonitosti razvoja socialistične družbe. Da namreč človek v resnici postane svobodna ustvarjalna osebnost v demokratični družbeni skupnosti, ni dovolj, da ima na voljo le politično svobodo. Nujno je predvsem, da ima pravico in možnost, da svobodno, to je v razmerah enakopravne medsebojne odvisnosti in odgovornosti vseh ljudi, razpolaga z vsemi pogoji in sredstvi svojega dela in življenja. Razvoj proizvajalnih sil in socializem sta ustvarjala in bosta čedalje bolj ustvarjala objektivne možnosti, da se uresniči tak položaj človeka. Prav samoupravno-demokratični sistem odnosov med ljudmi pa je tisti instrument, ki omogoča ljudem, da ne samo razpolagajo s temi pogoji in sredstvi dela in življenja in jih upravljajo, temveč da tudi v demokratični akciji neposredno urejajo večji del skupnih problemov in konfliktov med interesi.

Država kot faktor oblasti ohranja tudi v razmerah samoupravljanja, in bo še dolgo ohranila, zelo pomembno vlogo pri uravnavanju materialnih tokov družbenega razvoja, pri zagotavljanju planskega gospodarstva in na drugih področjih družbenega življenja, zlasti pri zagotavljanju nemotenega funkcioniranja socialističnega samoupravnega sistema. Toda z razvojem samoupravljanja se njena družbenozgodovinska vloga začenja spreminjati. Država ni več samostojna sila nad družbo in tudi ne pojem identičnosti z družbo, marveč postaja čedalje bolj ena izmed funkcij samoupravno organizirane družbe. Država je zmeraj manj lastnica pogojev in sredstev dela v imenu delavcev, vse bolj pa ena izmed funkcij družbene lastnine, izražene v takih proizvodnih odnosih, v katerih s pogoji in proizvajalnimi sredstvi neposredno in na podlagi enakih pravic in odgovornosti razpolagajo delavci, delovni ljudje, združeni v družbenem delu in razvoju družbenih proizvajalnih sil. Idejna kakor tudi politična avantgarda delavskega razreda in druge sile socialistične družbene zavesti tako morejo čedalje manj prihajati v položaj, da bi vladale v odtujenem političnem sistemu države namesto delavskega razreda. V razmerah samoupravljanja postanejo tako rekoč notranja sila zavesti tega razreda in vseh delovnih ljudi, ki kot demokratična, svobodna samoupravna skupnost proizvajalcev upravljajo tako združeno delo, razvoj proizvajalnih sil in celoten materialni in socialni razvoj družbe kakor tudi državo kot orodje oblasti in prisile za zagotavljanje takih njihovih interesov, in sicer vse dotle, dokler bo taka prisila zgodovinsko nujna.

Tako ustvarja socialistično samoupravljanje možnosti, da postaja svoboda človeka svoboda ustvarjalca, ki v čedalje večji meri razpolaga s pogoji, sredstvi in rezultati svojega dela in življenja, na tej podlagi prevzema odgovornost glede enakih pravic drugega človeka ter s tem neposredno vpliva na vsa področja družbenega upravljanja. Tako postaja socialistično samoupravljanje velika pravica, vendar tudi velika odgovornost. Tak družbeni položaj človeka spodbuja hkrati, da se nadalje demokratižira in humanizira človekovo družbeno okolje.

Zavedamo se, da je to dolgoročen družbenozgodovinski proces, ki ni odvisen samo od naprednih teženj ljudi in stanja družbene zavesti, marveč tudi od vrste faktorjev objektivne narave, ki v največji meri določajo naravo in hitrost takega družbenega gibanja. Tudi graditev samoupravne socialistične družbe je neizogibno proces, ki poteka ne samo po liniji vzpona, temveč mora tudi skozi krče, omahovanja, konflikte, zastoje in podobno.

Tako pojmujejo družbenozgodovinsko vlogo, cilje in poti socializma in socialističnega samoupravljanja vodilne idejne in politične sile naše družbe. Toda tako jih pojmuje tudi delavec in človek v svojih spontanih akcijah in reakcijah. Njegova zavest je sicer prav tako pod vplivom preteklosti kakor tudi življenjskih težav, v katerih živi danes, in vsakodnevnih konfliktov med interesi, ki ga pogosto begajo in celo dezorientirajo. Vse to ga neredko pripelje do tega, da reagira neracionalno, včasih pa

celo v nasprotju z lastnimi dolgoročnimi interesi. Kljub vsem tem omahovanjem pa se spontano in zavestno upira temu, da bi bil mezdni delavec države ali pasivni instrument in kolesce v birokratsko-managerskem stroju ali samo porabnik plače, ki mu jo določajo drugi in na katero ne more vplivati zavestno, marveč samo s spontanim pritiskom svojega nezadovoljstva. V vsem tem se izraža neuničljiva težnja sodobnega delavca in človeka, ki po nekem globljem instinktu družbenega bitja, a tudi po rastoči družbeni zavesti čuti, da sodobni razvoj proizvodjalnih sil že omogoča, da se človekova ustvarjalna individualnost izraža močneje in bolj polno. Zato so naši delovni ljudje spontano in zavestno **samoupravno** reagirali ves čas naše socialistične revolucije, zlasti pa ob njenih odločilnih prelomnicah. In prav te reakcije so spodbujale, da se je postopoma gradil idejni, družbenoekonomski, politični in kulturni koncept socialističnega samoupravljanja ter kontinuiran proces praktičnega preobražanja socialističnega sistema v tej smeri.

Kljub pomembnim uspehom, ki smo jih dosegli, pa ne moremo reči, da se je samoupravljanje pri nas razvijalo izključno po vzpenjajoči se črti. Omejevali so ga in ga tudi danes omejujejo razmeroma nizka stopnja ekonomske razvitosti naše družbe in številni drugi faktorji v notranji strukturi družbe in v mednarodnem položaju države, vse to skupaj pa vpliva na tempo in smer razvoja samoupravljanja v vsakodnevni praksi. Razvoj samoupravljanja pri nas zato ni imel samo vzponov, temveč tudi omahovanja pa tudi zastoje in deformacije. Imel je tudi svoje kritične prelomnice, na katerih je naša družba prišla v položaj, ko se je bilo treba odločiti ne samo za ohranitev samoupravnega sistema, temveč tudi za to, da popravi spodrsrljaje in išče nove rešitve, pa tudi, da se odkrito spopade s tistimi tendencami ter družbenimi in političnimi silami, ki so si prizadevale, da bi ga deformirale. Vse to je logična pot v razvoju neke družbe, tem prej, če upoštevamo, da nimamo na voljo »izdelanih formul«, s katerimi bi zmeraj lahko dosegli zaželeno rezultate.

Če pa gledamo skozi prizmo dolgoročnega trenda, sodimo, da je sistem socialističnega samoupravljanja v naši državi v glavnem zdržal dosedanje zgodovinske preskušnje in da je na kritičnih razpotjih v svojem razvoju po navadi znal najti poti in rešitve, ki so mu omogočile delati korake naprej in krepiti svojo notranjo kohezijo kakor tudi svojo družbeno in politično moč. Vsekakor pa nobena kriza ni bila, taka, da bi grozila, da bi kolo zgodovine zasukala nazaj.

Tak razvoj ni potekal stihijsko, sam od sebe. Možen je bil predvsem zato, ker sistem socialističnega samoupravljanja pri nas ni samo oblika demokratičnega upravljanja delavcev s pogoji in sredstvi proizvodnje, torej tudi izhodišče samoupravne preobrazbe vse družbe, zlasti pa utrjevanja oblasti in vodilne vloge delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Če v naši družbi ne bi zagotovili delavcem skupaj z vsemi delovnimi ljudmi take oblasti, ki edino lahko dosledno zagotavlja družbenolastninsko naravo proizvodjalnih sredstev, bi se samoupravljanje pri nas v najbolj-

šem primeru reduciralo na obliko participacije delavcev pri upravljanju proizvodnih sredstev. Resda je sleherna participacija delavcev v sistemu privatnolastninskega ali državnolastninskega monopola lahko korak naprej v družbenem napredku ne samo v tem smislu, da se krepi politična pozicija delavskega razreda v družbi, temveč tudi v smislu omejevanja tega lastninskega monopola. Tak je bil naš položaj v prvih letih po vojni. Vseeno pa participacija in samoupravljanje delovnega človeka po našem pojmovanju nista identična pojma in odnosa. Naš sistem socialističnega samoupravljanja je postopoma prerastel fazo participacije s tem, da je delavski razred skupaj z vsemi delovnimi ljudmi ravno kot samoupravno organizirano združeno delo dobil neposreden vpliv na odločilne institucije sistema državne oblasti. Taka pozicija delavskega razreda in združenega dela v celoti v sistemu oblasti se je v zadnjem času še posebno okrepila z delegatskim sistemom. Tak sistem oblasti pa je huda ovira za rečidive državnobirokratskega ali tehnokratsko-managerskega monopola v družbenem delu in družbi sploh.

Bistven faktor in gonilna sila kontinuiranega razvoja samoupravljanja v naši državi je brez dvoma tudi to, da so se vodilne idejne in politične sile naše družbe, predvsem Zveza komunistov Jugoslavije, za samoupravljanje ne samo opredelile, temveč so z izdelavo idejnega, družbenoekonomskega, političnega in kulturnega koncepta samoupravljanja neprenehoma spodbujale in usmerjale razvoj samoupravnega sistema in njegovo notranjo integracijo v smeri graditve enotnega, konsistentnega in celovitega družbenega sistema. Očitno je, da pri premagovanju protislovij in konfliktov interesov, ki so tudi v naši samoupravni socialistični družbi, spontanost in empirizem ne moreta biti edina faktor razvoja. Ne samo znanost, tudi idejne in politične sile družbe kakor tudi drugi faktorji zavestnega človeškega ustvarjanja so neizogibna in v prenekaterem pogledu odločilna komponenta tega procesa. Prizadevamo si, da te sile v našem sistemu ne bi bile partijsko-politični faktor v ločenem političnem sistemu državne oblasti, marveč notranji sestavni del sistema samoupravljanja, se pravi oblika organizirane zavestne aktivnosti samoupravljavcev tako v sistemu združenega dela kakor tudi v sistemu državne oblasti.

Tak proces integriranja sistema samoupravljanja in sistema državne oblasti poraja seveda tudi določena specifična protislovja, s tem pa tudi možnost za spopade med tendencami, neenakomernosti, prehodna omahovanja v razvoju samoupravljanja itd. Toda to je realnost, ki jo zgodovina neizogibno vsiljuje in ki je ni mogoče preskočiti z nobenimi »idealnimi«
družbenimi rešitvami. Tako realnost je mogoče postopoma premagati samo z zavestno akcijo ljudi, predvsem delavskega razreda in vseh socialističnih sil, to je z vztrajnim bojem za socialistično in samoupravno reševanje konfliktov med tendencami in interesi ter za ustvarjanje materialnih in družbenih možnosti za nadaljnji napredek.

V prihodnosti, ko bo nadaljnji razvoj proizvodnih sil ustvaril ustrezne možnosti, bo gotovo tudi človekov družbeni položaj in odnose med

ljudmi zmeraj manj določalo njihovo tekoče delo, čedalje bolj pa skupni rezultat družbenega dela in ustvarjanja. S tem se bo zmanjševala tudi moč notranjih konfliktov med interesi in vloga državne oblasti v sistemu samoupravljanja. Pa ne samo to. Prostor samoupravne svobode se bo tako razširil, da samoupravna demokracija kot oblika državne oblasti delavskega razreda ne bo več oblika za varstvo socialističnih proizvodnih odnosov, marveč svobodno razmerje ustvarjalnega sodelovanja med ljudmi. Naša družba je sicer šele na začetku te poti, vendar moramo biti dosledni in radikalni v smeri, a tudi realisti zastran konkretnih korakov pri uresničevanju te smeri. Naglo odločanje za rešitve, za katere v naši družbi še ni možnosti, je enako nevarno, kakor če bi si zapirali oči pred problemi, ki jih je zgodovina postavila na dnevni red sodobnega človeštva. Z drugimi besedami, odpraviti ali slabiti vlogo države, še preden bi bila samoupravna družba sposobna živeti brez opore na moč državne oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, bi pomenila toliko kot odpovedati se prav socialističnemu samoupravljanju. Mi pa mislimo, da so koraki, ki jih zdaj delamo, usmerjeni k takim dolgoročnim ciljem, in sicer tako v družbenoekonomskih odnosih kakor tudi v nadaljnjem razvoju našega političnega sistema.

Socialistično samoupravljanje tako kot koncept in ideja kakor tudi kot praksa naših delovnih ljudi pomeni hkrati najmočnejšo zagotovitev svobode in enakopravnosti narodov in narodnosti, ki žive v Jugoslaviji. Izhodišče za razvoj mednacionalnih odnosov v naši družbi ni le politična in kulturna oziroma demokratična svoboda naroda, marveč tudi njegova ekonomska samostojnost, ki tako rekoč avtomatično izhaja iz samoupravnega položaja delavcev in vseh delovnih ljudi. Samoupravljanje delavca, delovnega človeka tako hkrati zagotavlja slehernemu narodu samoupravno samostojnost pri delu in pri razpolaganju z rezultati dela oziroma pri graditvi materialne baze za razvoj lastne kulture in civilizacije. Za zagotovitev svobode nekega naroda je namreč bistveno, da poleg politične in kulturne samostojnosti razpolaga tudi z rezultati oziroma dohodkom svojega družbenega dela in da upravlja celotno družbeno reprodukcijo, seveda v ustrezni enakopravni medsebojni odvisnosti in odgovornosti z drugimi narodi, ki živijo v istem gospodarskem sistemu. Ta nacionalna ekonomska samostojnost v naši državi ni ne etatistično-administrativna kategorija ne avtarkija in tudi ne pravica do nacionalističnega egoizma, marveč je prav posebna oblika in izraz samoupravljanja delovnega človeka.

Ravno za tako samoupravno samostojnost narodov in narodnosti Jugoslavije pa se je pokazalo, da je pogoj in najmočnejša gonilna sila pri njihovem zbliževanju, zedinjevanju in krepitvi enakopravne medsebojne odgovornosti, kadar rešujejo skupne probleme in cilje. S tem nikakor ne bi hotel trditi, da v teh odnosih ni več tudi konfliktov med interesi. Taki konflikti so in gotovo se bodo pojavljali tudi v prihodnje. Toda vse naše dosedanje izkušnje potrjujejo, da je ravno samoupravljanje tisti najmoč-

nejši faktor pri premagovanju takih konfliktov med interesi oziroma pri demokratičnem reševanju skupnih problemov, ki se porajajo iz takih konfliktov.

Za ljudi, ki so večno nagnjeni k temu, da podpirajo obstoječe stanje in red stvari, je samoupravljanje utopija in anarhija. Za ljudi pa, ki iščejo izhod iz nasprotij sodobne družbe na socialistični in demokratični način, je socialistično samoupravljanje možnost takega naprednega izhoda, za nekatere pa je tudi zgodovinska nujnost. Za nas, ki smo angažirani pri graditvi sistema socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, pa je samoupravni sistem **naša družba**, vsakodnevna problematika, v kateri živimo, naloga in cilj, ki ga vidimo pred seboj. Ne bi rad idealiziral uspehov našega dosedanjega razvoja samoupravljanja, vendar sodimo, da smo dosegli tehtne uspehe. Vsekakor samoupravljanje ni več le vizija in težnja napredne socialistične misli. To je praksa in družbena stvarnost, ki že tri desetletja živi in se kontinuirano razvija. To ponovno potrjuje, da samoupravljanje ni efemeran pojav neke subjektivistične ideologije in tudi ne politična konstrukcija, marveč je ena izmed zakonitosti v razvoju socializma.

Zavedamo pa se, da smo šele na začetku tega zgodovinskega gibanja. Pred najbolj odgovornimi idejnimi in političnimi faktorji naše družbe kakor tudi pred celotno našo samoupravno prakso kar naprej nastajajo nova vprašanja, zdaj celo bolj kakor prej, ker je tudi samoupravna družba bolj razvita in zrelejša. Na ta vprašanja ne more dajati odgovorov le samoupravna in politična praksa. Bolj kakor kadarkoli prej je naši samoupravni praksi potrebno, da se angažira tudi **znanost**, zlasti tista znanost, ki je pripravljena prevzeti tudi odgovornost za določene praktične rešitve v nadaljnjem razvoju samoupravnih odnosov na raznih področjih družbenega življenja.

To je razlog več, da bi se vam na koncu rad še enkrat zahvalil za pripravljenost, da s svojo udeležbo na tem zborovanju prispevate k znanstvenemu osvetljevanju problemov, ki so posebno pomembni za našo družbo, prepričan pa sem, da ne samo za našo.

JOVAN DJORDJEVIĆ

Participacija in samoupravljanje kot dejavnika modernizacije političnega sistema

*Duh teorije, ko je dosegel notranjo svobodo,
teži k temu, da postane praktična energija:
stopi iz sveta senc in deluje kot volja,
ki vpliva na zunanjo materialno stvarnost.*

K. Marx

1. Temeljne teze za obdelavo te teme, ki sva jih sestavila s kolegom prof. Pašičem, so globalne in posplošene, njihov namen je namreč, da spodbudijo pisanje posameznih referatov ter da postavijo nujni okvir za racionalno diskusijo. Spodbudile so avtorje, da so nam poslali pismene prispevke, čeprav jih ni bilo toliko, kot smo pričakovali. Upamo, da bo večje število udeležencev v razpravi nadomestilo tisto, kar je bilo zamujeno s pismenimi prispevki. O vsebini napisanih referatov bo govoril kolega Pašić, jaz pa se bom omejil na to, da bom opredelil nekatere probleme, ki bodo v našo današnjo debato vnesli morda več živahnosti in učinkovitosti, spodbudili udeležence da se vanjo vključijo, ne da bi se oddaljili od glavnega predmeta.

2. Najprej nekaj tez za dopolnilo in preciziranje koncepta in metodologije za obdelavo naše teme.

Beseda »modernizacija« je zelo razširjena in tudi zlorabljena — kot tudi mnoge druge besede, ki so v rabi v družbenih vedah zlasti pa v političnih znanostih. Ker izhaja iz istega korena, se pravi iz korena besede »moderno«, se navezuje na popularni besednjak in na neki pojem, ki je teoretično dovolj trden, je pa premalo razčlenjen. Zaradi tega modernizacijo pogosto enačijo z modernizmom, s čemer še bolj poudarjajo njeno aktualno ali celo modno naravo ustreznih družbenih procesov in institucij.

V drugem pomenu je modernizacija tesneje povezana s sodobnostjo, še bolj pa s spremembami in preobrazbo. Je bolj v skladu s francoskim pojmom »modérnité« in je v tem pomenu ni mogoče enačiti z »modernizmom«, še manj pa z »modnostjo«. Seveda pa to ne pomeni, da velikih

pubudniških idej in institucij niso uporabljali in da jih ne uporabljajo v modne namene. Med te sodobne velike ideje, ki imajo, kot se je izražal Platon, krila, in ki postanejo, kot je dejal Marx, materialna sila, kadar jih sprejmejo množice, sodi tudi ideja samoupravljanja in v nekem smislu tudi participacija. In tudi te pojme uporabljajo za razne, včasih popolnoma nasprotne namene.

Za namene odgovorne in kritične znanstvene misli je modernizacija akt, ki prav s tem, da je sodoben, ustreza objektivnim in subjektivnim potrebam in težnjam sodobne družbe in politike ter je hkrati dejanje preseganja poprejšnjih odnosov in institucij, idej in vedenja, odpiranja poti za prehod v novo modernost (modérnité).¹

Ne da bi še dlje posegali v semantično in semiološko razpravo (ki je sicer ne velja izključiti iz širše razprave), naj za lažje medsebojno sporazumevanje poudarimo, da z modernizacijo pojmuje odgovor na odprta vprašanja družbenosti in politične strukture sodobnega sveta; na odzivanje in hoteno preseganje poprejšnje družbenopolitične modernizacije, kateri sta utrla pot na področju politike XVI. in XVII. stoletje, racionalizirala pa sta jo XIX. stoletje in prva polovica tega stoletja. V tem pomenu vstopa v »modérnité« oziroma v novo civilizacijo druge polovice XX. stoletja — predpostavlja modernizacija spreminjanje struktur, institucij, njim ustreznih teorij in je hkrati akt politične in miselne kreacije.

V politični zgodovini človeštva to ni prvi prehod v »modérnité«, v novo civilizacijo. Na teoretičnem področju je družba zakorakala v modernizacijo politike in političnih institucij že z velikimi idejnimi sistemi Hegla, Marxa, Engelsa, Lenina in v nekem smislu tudi Nietzscheja. Na praktično-političnem področju je ta »modérnité« odsevala hkrati v pozitivističnem in apologetskem kot tudi kritičnem in presegajočem konceptu države, politične organizacije, elite in nasprotja med državo in posameznikom. Ta modernizacija misli in politike se nadaljuje v nekem smislu vse do danes, zlasti prek vpliva marksizma. Dosedanja modernizacija je bila delno pripravljena in se podaljšuje v sodobno modernizacijo političnega sistema. Zlasti pod vplivom marksizma in radikalne kritične misli, ki jo marksizem omogoča, ter globoke krize koncepta in institucije države, z njo pa birokracije in hierarhije v odnosu do teženj in potreb množic in človeka, ki se otesajo posredništva, titularjev in vsega tistega, kar je Marx imenoval »konkretne abstrakcije«. Glede tega je zlasti pomemben odnos med državo in samoupravljanjem; protislovna zgodovina države kot oblike modernizacije in antimodernizacije »meščanske družbe« (torej vprašanje, ki je zapostavljeno v samoupravni teoriji in v uvodnih tezah za »Table Ronde«).

S tega zgodovinskega in teoretičnega stališča bi lahko trdili, da ni mogoča prava modernizacija političnega sistema brez preseganja oziroma

¹ V. H. Lefevre, *Introduction à la Modérnité*, Minuit, Pariz 1962.

odpravljanja odtujenosti človeka, zlasti odtujenosti dela, ter brez uveljavljanja temeljne potrebe in zahteve človeka po samouresničevanju in samoopredeljevanju — in to v skupnosti z drugimi narodi in ljudmi.

3. Te posplošene ocene nas ne odvezujejo dolžnosti, da konceptualno поблиže opredelimo besedi in pojma participacije in samoupravljanja. Kot je neutemeljeno enačiti ta pojava, tako je tudi neupravičeno, da ju ostro in nekritično ločimo in ju postavljamo drugega proti drugemu. Pri tem se moramo zavedati stanja, v katerem pojasnjujejo participacijo z oznakami, manjšinsko-razrednimi oznakami (primer za to je razlaga, da je participacija udeležba delavcev pri dobičku — in ta odnos se ne spreminja zato, ker hočejo obdržati kapitalistične odnose in kapitalistično podjetje). Vendar moramo ta pojava diferencirati, kar pomeni, da ju moramo pred tem še definirati.

V formalno političnem smislu in v tradicionalnem pravnem besednjaku pomeni participacija udeležbo človeka in s tem množice v raznih sferah *družbenega upravljanja*, se pravi v »prenašanju« nekaterih parcel politike in oblasti na tiste, ki so bili v času zgodovinske nadvlade države in razredne reprezentacije izključeni iz oblasti in politike. V sociološko-ekonomskem pomenu participacija kot akt ustrezne razdelitve oblasti ne zahteva tudi spreminjanja družbenih struktur in s tem temeljnih družbenih in razrednih odnosov. Participacija ne izključuje obstoja in celo krepitve dominacije in eksploatacije. V tem je participacija ena izmed oblik sodobnega reformizma, če že ni alibi za podaljševanje obstoječega vladajočega ekonomskega in političnega sistema. Torej modernizem brez prave modernosti.

4. Samoupravljanje zahteva in nosi v sebi participacijo, udeležbo, vendar ta udeležba v svoji najširši obliki ni oblika »industrijske demokracije«, kajti načelno odpravlja vse hierarhične odnose in delitev na realnega človeka in državljana; točneje povedano, realnemu človeku, ki se otresa odtujenosti, zlasti odtujenosti dela, udeležba ne »zagotavlja« njegovih svoboščin in pravice do odločanja, marveč jih le potrjuje.

Medtem ko participacija »uvaja« človeka in množice v sistem družbenih odnosov in vrednot, je samoupravljanje dokaz tega, da je človek, ki dela in ustvarja, ne samo zgodovinski, marveč tudi sodobni, moderni subjekt zgodovine in družbenega upravljanja kot tudi subjekt lastnega neposrednega uresničevanja in opredeljevanja.

Glede tega je samoupravljanje revolucionarno dejanje, ki v svojih najširših posledicah spremlja in potrjuje radikalne revolucionarne preobrazbe v sferi lastnine proizvodnih sredstev, proizvodnih odnosov in politične oblasti. Samoupravljanja ni tam, kjer niso zatrite korenine hierarhije, elitizma in neenakosti in kjer vsaj v elementarni obliki niso ustvarjeni pogoji in poti za osvobajanje dela, za izražanje človeškega dostojanstva in človeške svobode in kjer niso izkoreninjene stare in nove možnosti za eksploatacijo in dominacijo. Bistvo modernosti in samoupravljanja je v izražanju neposrednosti na področju človeških odnosov,

v uresničevanju človeka, v procesu odpravljanja delitve ljudi na vladajoče in vladane; v odpravljanju odnosov in institucij ki tako stanje ohranjajo in razvijajo. V tem pomenu seveda modernizacija ne more biti modernizem in prav zato dobiva svoj teoretični pomen in politični smisel.

5. Sámó po sebi je razumljivo, da so vsa teoretična opredeljevanja pojmov bolj posledica teoretične refleksije kot pa uresničene prakse — in to celo v deželah, ki so prišle najdalj ne samo v uresničevanju idej, marveč tudi koncepta samoupravljanja kot akta preobrazbe politične oblasti in politike.

Niti teorija niti praksa ne izključujeta možnosti, da bi bila participacija priprava na samoupravljanje oziroma na modernizacijo politike, da vsebuje nekatere elemente in možnosti samoupravljanja; hkrati bi zašli v nov dogmatizem in naivnost, če bi trdili, da posamezne oblike samoupravljanja ne vsebujejo in ne morejo zajeti elementov participacije v zgoraj omenjenem dvojnem pomenu.

Prav tako se zdi, da ponavljamo tisto, kar je sicer očitno, če poudarimo dejstvo — kar je v mednarodnih znanstvenih razpravah sicer nujno — da je modernizacija lahko samo ustvarjalno dejanje, ki poteka po dialektični poti, na kateri se srečuje ne le z antinomijo in protislovji, marveč tudi s komplementarnostjo in z nevarnostjo, da se pomeša utopija s konkretno mislijo — in tudi z možnostjo, da se presajene oblike vsiljujejo neustreznim vsebinam. Modernizacija političnega sistema, katere podlaga sta samoupravljanje in participacija, ni postavljanje nekakšnega »popolnega modela« v stvarnost, marveč je to ustvarjanje. Ustvarjanje pa združuje v sebi pogoje, možnosti, rezultate, akcije, misel in kritičnost, ali pa ustvarjanja ni.

Vsako ustvarjanje zahteva tudi procese, situacije in postopnost v iskanju in uresničevanju.

Ustvarjanje je akt nastajanja in ne razglašanja. V tem je njegov antiutopizem in realizem, ki je postopen in težaven proces.

6. V proučevanju družbe, politike in ob tem tudi problemov modernizacije političnih sistemov sta dva temeljna modela ali pristopa. Teh si ni treba izmišljati, ker sta izdelana in ju že uporabljamo. Na vseh področjih raziskovanja in misli je prvi opisno-analitični, drugi pa je sintetično-teoretični. Oba sta našla mesto tudi v delih, ki ste jih poslali za obravnavo naše teme. Morda nimamo dovolj komparativnih študij, medtem ko sicer upravičene konkretne študije o mikrostanjih in o posamičnih procesih modernizacije (ki so jih napisali predvsem jugoslovanski avtorji) pogosto bolj osvetljujejo tu in tam aprioristična obča načela, premalo pa iščejo povezavo med *občim*, *posamičnim* in *posebnim*.

7. Glede na potrebe raziskovanja te povezave, brez katere danes ni le dialektične, pač pa tudi ne moderne kritične misli in znanosti, poudarimo še te premise, ki so pomembne za naravnost in uspešnost razmišljanj za »okroglo mizo« IPSA (Mednarodna asociacija za politične vede, op. prev.).

Uporaba prve izmed navedenih metod kaj pogosto zapada v empirizem in empiricizem, medtem ko se druga metoda pretirano bohota ne na področju misli, pač pa na področju posploševanja in idealizma, ki nista le produkta verbalizma, pač pa sta tudi druga stran nekritičnega empirizma in empiricizma.

Raba prve metode zahteva že izoblikovano in razvito znanstveno samoupravno teorijo, se pravi povzemanje jasno določenih pojmov, ki so rezultat zgodovinsko-konkretnih raziskovanj, pojasnenih in osmišljenih z znanstveno utemeljeno teorijo politike, države in družbe.

Tudi raba te metode zahteva analizo že izoblikovane konkretne forme modernizacije samoupravljanja in političnega sistema, kar je opravil zlasti Marx v svojem sicer teoretičnem delu, v »Kapitalu«.

8. Razmejitev in izmenjava rabe teh in drugih metod, tista igra fantazije in eksperimentov, o kateri je govoril Einstein, dajejo pravi smisel mednarodnim znanstvenim razpravam o vseh, zlasti pa o tako novih in modernih vprašanjih, kot so tista, ki zadevajo modernizacijo politike. Modernizacija kot akt spreminjanja in nove ustvarjalnosti v sferi družbe in konkretnih političnih sistemov zahteva tudi nove, moderne pojme o politiki, sodobni družbi, o narodih in ljudeh.

9. Ena izmed tehničnih možnosti, da po tej poti spoznavamo in iščemo resnico, je opuščanje monologa in prehod na dialoge; preseganje repetitive — z mislijo, ki izzove in dopolnjuje drugo misel.

Nove resnice kot tudi nove institucije nam niso vnaprej zagotovljene, niso nekaj, kar že obstaja, čemur se je treba le približevati, da bi tu ostalo. Nove resnice in moderne institucije so akti ustvarjanja in sicer v dolgem in potrpežljivem iskanju in tipanju skoz temno noč neznanja in prešibkega znanja, šablonizma in tradicionalizma, samozadovoljstva in domišljavosti.

Znanstvena misel nas opominja, da postane misel znanstvena le tedaj, če prispeva k iskanju in utiranju novih poti in oblik za prilagajanje politike in politične ureditve sveta nujnostim in možnostim sodobnega sveta v njegovih stalnih spremembah ali v tavanjih. Le tedaj je moderna v sodobnem in znanstvenem smislu.

V takih pogojih je modernizacija akt negiranja, ohranjanja in preseganja danega: je vezni člen v procesu diskontinuitete in kontinuitete, katere pomen za družbeni razvoj je za Heglom odkril Marx.

Beograd, 20. julija 1975.

Družbeno-ekonomski in politični pogoji za participacijo in samoupravljanje

1. Participacija in samoupravljanje sta kot obliki odločanja, upravljanja družbenih zadev ali urejanja posameznih vprašanj skupnega življenja in dela ljudi pojav sodobne družbe, družbe v preobrazbi, družbe, ki ni več tisto, kar je bila, in še ni tisto, kar bi morala biti. Participacija in samoupravljanje sta zahteva tistih družbenih sil, ki se zavzemajo za tak sistem družbenih odnosov, v katerih bo odpravljena eksploatacija delovnega človeka in razredno-politična dominacija. Prav zaradi tega so idejne zasnove participacije in samoupravljanja del politično-filozofskih nazorov posameznih predstavnikov delavskega razreda in ideologije njegovih gibanj. Prav kot so v zgodovini družbene misli in gibanj progresivne ideje vedno našle širšo podporo, tako tudi danes idejo o participaciji in samoupravljanju sprejema vse večje število mislecev, znanstvenikov in politikov, katerih vizija je graditev družbe na načelih vse večje in realnejše svobode.

Participacija in samoupravljanje sta obliki odločanja, ki pa ju mora politična znanost kljub nekaterim skupnim osnovam in splošnim značilnostim natančno razlikovati kot pojma in kot pojava družbene realnosti. Njuna vsebina, možnosti uresničevanja in stopnja dejanske uporabe so odvisne od družbenoekonomskih in političnih odnosov v posameznih deželah. Končno sta to pojava, ki sta nastala in se razvijala v dveh različnih družbenih sistemih.

2. Participacija ni in ne more postati temeljno načelo družbenega sistema neke dežele. Pojavlja se v družbenih sistemih, v katerih družbene skupine, ki participirajo, niso temeljni in neposredni subjekt odločanja o splošnih družbenih zadevah. Participacija tem skupinam le omogoča, da v večji ali manjši meri vplivajo na sklepe o upravljanju posameznih družbenih zadev ali na urejanje nekaterih medsebojnih odnosov.

Kot realen pojav je participacija v bistvu pojav sodobne kapitalistične družbe. Kot zahtevo in kot uresničeno idejo jo največkrat srečujemo na

področju upravljanja kapitalističnih gospodarskih organizacij. Zajema pa različne oblike vplivanja, soodločanja in delnega odločanja delavcev v upravljanju teh organizacij. Participacija je splošni pojem za vse oblike tako imenovane ekonomske, industrijske ali tovarniške demokracije.

Uvajanje različnih oblik participacije delavcev v okviru institucij kapitalistične družbe postavlja pred politično znanost — poleg drugih številnih vprašanj — tudi vprašanje o naravi družbenopolitičnega sistema neke dežele.

Participacija delavcev v upravljanju gospodarskih (privatnih ali državnih) podjetij se uresničuje v okvirih danega kapitalističnega sistema, in sicer ob spoštovanju zasebne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo. Uvedba participacije ne odpravlja pravice lastnikov proizvodjalnih sredstev (kapitalistov, države), da odločajo o najvažnejših vprašanjih proizvodnje, upravljanja in razvoja podjetja, marveč so nekatere od njihovih pravic le delno omejene. Stopnja teh omejitev je v posameznih deželah različna, različna pa je lahko v neki deželi tudi v različnih časovnih obdobjih. Participacija tudi ne spreminja temeljnega položaja delavca v proizvodnih odnosih; še vedno je mezdni delavec, kajti o ustvarjenem presežnem delu v glavnem odloča lastnik sredstev (kapitalist, država). Možnosti za nadaljnje širjenje delavčevih pravic so omejene, kajti participacija se pred temelji danega sistema zaustavi.

Participacija nedvomno izraža načelo demokratičnega političnega sistema. Uvajanje participacije delavcev v upravljanju zasebnih in državnih kapitalističnih podjetij razširja demokracijo tudi na tista področja, kjer je do nedavnega suvereno vladal lastnik proizvodjalnih sredstev. Vendar uvajanje participacije ne odpravlja obstoječe oblike buržoazno-demokratičnega sistema, je ne nadomesti z novo; vsekakor pa vnaša nove prvine, ki odpirajo proces nadaljnje preobrazbe tega sistema. Ta proces je toliko izrazitejši, kolikor širša in realnejša je uporaba posameznih oblik participacije. Proces lahko dobi tudi globlje razsežnosti, zlasti če participacija ni omejena le na podjetja, ampak se vključuje tudi v teritorialne politične institucije. Toda kljub temu participacija ne posega v temeljne institucije buržuazno-demokratičnega političnega sistema, v katerem je buržoazija tudi poslej glavni nosilec politične oblasti.

Participacija se torej uresničuje v okvirih obstoječega kapitalističnega družbenega sistema. Z njeno uvedbo se sistem le delno pojavi in v tej meri tudi spremeni.

Participacija ni zblíževanje delavskega razreda s kapitalističnim ali integracija delavskega razreda v kapitalistično družbo; tako je tudi ne smemo razumeti. Participacija ni ideja in institucija tistih družbenih sil, ki so zainteresirane za stabilizacijo kapitalizma; tako je tudi ne smemo obravnavati. Uvajanje participacije zahtevajo predvsem delavski razred in posamezne njegove sindikalne in politične organizacije. K temu, da participacijo sprejmejo, prisili lastnike podjetij konec koncev le odločnost delavskih zahtev. Sprejemajo jo v situacijah, ko nimajo na izbiro drugač-

ne bolj racionalne alternative. Vselej, kadar so trenutne okoliščine omogočale ponovno stabilizacijo kapitalističnega sistema in dovoljevale nasprotno akcijo, je buržoazija opuščala že uvedene oblike delavske participacije ali pa jih je spreminjala v golo formalnost. In narobe: kadarkoli so bili delavski razred in njegove organizacije sposobni, da dalj časa zadržijo osvojene položaje, participacija ni postala le trajnejša prvina obstoječega sistema, marveč tudi dejavnik družbene preobrazbe.

Pojav delavske participacije v upravljanju kapitalističnih podjetij je realen izraz odnosa razrednih sil v tistih deželah, v katerih delavski razred objektivno ni sposoben, da prevzame vodenje družbe, vladajoča buržoazija pa še vedno uspeva, da rešuje svoje položaje. Čeprav participacija ne razrešuje osnovnega problema položaja in zgodovinske vloge delavskega razreda, v tem trenutku tako stanje ustreza obema stranema. Participacija — in njej podobne institucije — navdajajo obe strani z enakim upanjem, saj so plod razrednega kompromisa. Eno zato, da bi začasno odvrnila nevarnosti in podaljšala trajanje danega sistema; drugo zato, da bi z že osvojenih položajev prej ali kasneje nadaljevala boj za nove družbene spremembe.

Objektivno gledano, to ni več klasični sistem privatno-kapitalističnih odnosov in časa liberalnega kapitalizma, marveč že njegovo monopolistično obdobje. V bistvu je to še vedno kapitalistična družba, kateri vlada buržoazija, vendar ta družbeni sistem s kapitalističnimi odnosi odmira hkrati z oblastjo buržoazije, katere dominantna, družbeno-politična moč usiha. To je v bistvu družbeni sistem, v katerem se vzporedno z odnosi v odmiranju rojevajo odnosi družbe v nastajanju. Kolikor je seveda pravilna trditev, da v okvirih obstoječe družbe nastajajo materialni pogoji za prihodnjo družbo in se pripravljajo njene začetne oblike, je treba priznati, da z uvajanjem participacije (toliko bolj, če je ta realna in široka) zavzema delavski razred pozicije, ki jih prej ni imel, in da s tem pripravlja svoj jutrišnji dan. V daljšem zgodovinskem procesu se ta začasni dualizem v sistemu vedno razreši v korist tistega razreda, ki je nosilec družbenega napredka.

Participacija delavcev pri upravljanju v gospodarskih podjetjih ter v drugih delovnih organizacijah v deželah s socialistično družbeno ureditvijo, ki je zasnovana na državni lastnini proizvodnih sredstev, se po svoji vsebini, družbeni upravičenosti in realnem pomenu bistveno razlikuje od participacije v kapitalistični družbi. V teh deželah je odpravljena privatna lastnina proizvodnih sredstev in gospodarska podjetja upravlja država prek svojih organov, vključno z direktorji podjetij. Nosilec politične oblasti je delavski razred in država nastopa kot njegov obči predstavnik. Socialistična družba, ki temelji na državni lastnini proizvodnih sredstev in na sistemu državnega upravljanja z gospodarstvom in drugimi družbenimi dejavnostmi, doslej ni pokazala posebnega interesa za uvajanje posamičnih oblik neposredne udeležbe delavcev v upravljanju podjetij. Dosedanje oblike udeležbe delavcev v upravljanju socialističnih

državnih podjetij so sorazmerno nov in v praksi še premalo razvit pojav. Kolikor v posameznih socialističnih deželah obstajajo oblike udeležbe delavcev pri upravljanju v državnih gospodarskih podjetjih, je njihova udeležba zvečine svetovalne narave ter se omejuje na vprašanja mobilizacije delavcev za izvrševanje planskih nalog, ki jih določi država, za večjo storilnost pri materialu in za druga podobna vprašanja. Nadaljnje širjenje teh pravic bo postalo prej ali slej nujnost; to bodo prvi koraki v smeri podružbljanja funkcij države ter graditve socializma na samoupravnih osnovah.

3. V nasprotju s participacijo je družbeno samoupravljanje izključno ideja socializma in se lahko uresniči le v socializmu. Bodisi da ga pojmuje kot globalno vodilo družbene ureditve ali le kot obliko, ki je uveljavljena na posameznih področjih življenja in dela (organizacije združenega dela, interesne skupnosti, družbenopolitične skupnosti), zahteva družbeno samoupravljanje tak družbeni sistem, v katerem imajo dominanten položaj delavski razred in vsi drugi delovni ljudje. Družbeno samoupravljanje zahteva odpravo vseh oblik lastninskih pravic proizvodnih sredstev (tako zasebne in državne kapitalistične lastnine kot tudi državne socialistične lastnine) in se lahko uspešno uresničuje le v razmerah družbene lastnine proizvodnih sredstev, s katerimi neposredno upravljajo delavci v združenem delu. Obstaja lahko samo v družbi, v kateri zginjajo antagonistični razredni odnosi in obstaja neka stopnja družbene solidarnosti in homogenosti.

Družbeno samoupravljanje je temeljno načelo demokratičnega socialističnega družbenega sistema in je hkrati njegovo bistvo, predpostavka in perspektiva. Družbeno samoupravljanje se lahko razvija samo na tleh socializma, po drugi strani pa lahko resnični socialistični družbeni odnosi nastajajo edinole na temeljih družbenega samoupravljanja. Stopnja stvarne uporabe načela družbenega samoupravljanja je eno bistvenih meril za raven socialistične preobrazbe družbenih odnosov. Z družbenim samoupravljanjem se odpravlja razredne narave družbenoekonomskega in političnega sistema, njegovo posredniško uresničevanje pa nadomeščajo nove oblike odločanja in upravljanja, zasnovane na aktivnem odnosu delovnih ljudi in drugih občanov. V sistemu družbenega samoupravljanja človek ni več objekt politike, vse bolj zavzema položaj subjekta, ki odloča o vprašanih skupnega pomena. Z razvojem družbenega samoupravljanja je zagotovljen proces stalne demokratizacije družbe in krepitve demokratičnih svoboščin in pravic človeka in državljana. Z demokratizacijo družbenih odnosov samoupravljanje prispeva k vse višji stopnji humanizacije družbe.

Družbenega samoupravljanja zunaj socializma ni in ga ne more biti. Posebno vprašanje pa je, kdaj se samoupravljanje more in mora uporabljati v socializmu. Med delavskimi gibanji v posamičnih deželah so glede tega različna mnenja. Jugoslovansko pojmovanje socializma izhaja iz koncepcije o neločljivi povezanosti socializma in samoupravljanja. Na-

čelno se lahko začne graditev socializma na samoupravnih osnovah tedaj, ko so zagotovljeni osnovni pogoji — ko je ukinjena zasebno-kapitalistična lastnina proizvodnih sredstev in ko delavski razred in drugi delovni ljudje prevzamejo politično oblast. Kar pa zadeva uvajanje samoupravljanja v posameznih socialističnih deželah, je to odvisno od konkretnih razmer v vsaki od njih. Vsekakor pa velja pravilo, da kolikor prej začne neka socialistična dežela z izgradnjo socialističnih odnosov na samoupravnih temeljih, toliko manjša je nevarnost pred etatizmom in birokracijo kot njegovim produktom in njegovo glavno oporo, toliko manjša je nevarnost pred deformacijami socializma kot sistema in kot ideje. Z razvojem socialističnih samoupravnih družbenih odnosov je olajšan proces osvoboditve človeka iz vseh oblik prisile, podrejenosti in odtujenosti, nastajajo ugodnejše razmere za preobrazbo družbe v svobodno in enakopravno skupnost.

V sodobnem svetu je po načelu družbenega samoupravljanja gradila družbenopolitični sistem samo socialistična Jugoslavija. Stopnja uveljavljenosti samoupravljanja pa ni popolnoma enakomerna na vseh področjih družbenega življenja. Najpopolneje se je uveljavil na področju združenega dela kot tudi v vseh drugih temeljnih organizacijah in skupnostih. Manj pa je razvit v družbenopolitičnih skupnostih — in ta razvitost slabi, kolikor je družbenopolitična skupnost obsežnejša.

O družbenem samoupravljanju v Jugoslaviji lahko govorimo le kot o načelu v procesu uresničevanja, o načelu, katerega uveljavitev je še vedno v začetnih fazah. Oblike in stopnja udejanjanja samoupravljanja so odvisne od vrste objektivnih okoliščin, kot so: nezadostna razvitost materialne baze, nezadostna razvitost posameznih regij in panog; še vedno obstajajo etatistični okviri družbe, ki nočejo tako naglo zginiti; poznamo pa tudi odpore birokratsko-tehnokratskih sil. Družbeno samoupravljanje se razvija tudi v okvirih družbenopolitičnega sistema, ki ima še vedno značilnost razredne vladavine. Razvija se v oklepu države in še vedno je pretežno oblika upravljanja in odločanja o družbenih zadevah s strani delavskega razreda in vseh drugih delovnih ljudi. Vzporedno z usihanjem razredne narave družbenopolitičnega sistema in v obsegu, v katerem zginjajo njegove razredne značilnosti, bo samoupravljanje prenašalo v sistem družbenega samoupravljanja v pravem pomenu besede. Razen tega bi bila za polnejši razvoj družbenega samoupravljanja potrebna dokončna odprava lastniških odnosov nad proizvodnimi sredstvi, vse višja raven tehničnega napredka in materialne blaginje družbe; vse višja stopnja deetatizacije oziroma podružbljanja funkcij države; konec birokracije kot posebnega in osamosvojenega upravljaljskega sloja ter vseh pogojev, ki omogočajo njen obstoj; vse višja stopnja kulturne in strokovne izobraženosti delovnih ljudi ter njihove samoupravljaljske zavesti. Družbeno samoupravljanje v Jugoslaviji torej ne nastaja na popolnoma očiščenem terenu, marveč v razmerah podedovane zaostalosti ter obstoječih ekonomskih, političnih in drugih protislovij. In prav zaradi

tega so samoupravna izkustva v Jugoslaviji še posebej zanimiva tudi izven meja naše dežele.

4. Participacija in samoupravljanje sta del programskih zahtev delavskih in drugih progresivnih gibanj in organizacij; brez njihove podpore bi se vsaj v začetni fazi težko obdržala. To velja zlasti za udeležbo delavcev v upravljanju zasebnih in državnih podjetij v kapitalističnih deželah, kjer delujejo organizirane politične in druge sile, ki nasprotujejo slehernemu razširjanju pravic delavcev.

Participacija delavcev pri upravljanju v kapitalističnih gospodarskih podjetjih se praviloma uresničuje v razmerah večpartijskega sistema in v načelu ne vztraja na odpravi tega sistema.

Družbenemu samoupravljanju v bistvu ne ustreza partijska oblika politične organizacije družbe, na najsi gre za večpartijski ali za enopartijski sistem. Partija je oblika razredno-politične organiziranosti. Partija je organizacija razreda ali pa — najpogosteje — posameznih skupin znotraj razreda. Družbeno samoupravljanje zahteva človeka, ki se vse bolj otresa razredne določenosti in vseh oblik ekonomske odvisnosti in politične omejenosti.

Po drugi strani terja družbeno samoupravljanje že na začetku, pa tudi v svojem razvojnem procesu vse bolj aktiven odnos svobodnih in enakopravnih ljudi do ekonomskih, političnih in vseh drugih družbenih problemov. Brez angažiranega odnosa ljudi do problemov skupnosti ter njihove sposobnosti za kvalificirano odločanje v medsebojnih odnosih in vprašanih družbenega razvoja, družbeno samoupravljanje v pravem pomenu besede sploh ne more obstajati. Namesto družbenega samoupravljanja bi nosili ljudje v sebi več ali manj ostankov starega sistema, v katerem so posamezne družbene skupine in njihove politične organizacije upravljale z ljudmi ter odločale o vprašanih, ki so pomembna za vso družbeno skupnost.

STOJAN TOMIĆ

Podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem

Izhodiščna teza

Med samoupravljanjem in participacijo so nekatere podobnosti, pa tudi bistvene razlike — to je izhodiščna teza tega prispevka. Če je ta teza pravilna, potem je nujno, da ta dva fenomena soočimo in prikažemo tiste sestavine, ki ju izenačujejo in ločujejo. To moramo storiti iz več razlogov.

1. Na mednarodnih in nacionalnih simpozijih, v znanstvenih razpravah kot tudi v drugi politični literaturi ta dva pojma pogosto enačijo, ne da bi opozorili tudi na dejanske razlike med njima. Zdi se nam, da je zanemarjanje razlik, ki so med samoupravljanjem in participacijo, enako škodljivo in napačno kot ostro načrtovanje meja tam, kjer jih dejansko ni. Če se lahko zedinimo v tem, da je samoupravljanje kot ideja, gibanje in še premalo uveljavljena družbena stvarnost ena izmed doslej v zgodovini še nepoznanih vsebin in modelov človeškega življenja, eden od načinov organizacije človeškega življenja in izredno izvirna oblika prepričanja, mišljenja, delovanja in odločanja (samoodločanja), potem bi enačenje samoupravljanja, ki ga danes poznamo v Jugoslaviji, s participacijo (v deželah z drugačno politično kulturo), težko vzdržalo znanstveno kritiko. Omenili smo že, da je prav tako nepravilno in škodljivo zarisovati umetna razlikovanja med tema dvema fenomenoma povsod tam, kjer teh ni. Med samoupravljanjem in participacijo je mnogo podobnosti, še več pa razlik.

2. Če je prvi razlog za soočenje samoupravljanja s participacijo predvsem znanstvene narave, je drugi razlog bolj empirične narave: to, kar si nasprotuje na političnem in socialnem prizorišču, se mora nujno spopasti tudi na znanstveno-raziskovalnem polju. Na političnem prizorišču devetnajstega in dvajsetega stoletja si stoje nasproti trije fenomeni: socialne in politične revolucije, politična participacija (sodelovanje ljudstva v revolucijah in v političnem življenju) in samoupravljanje. V nekaterih primerih lahko govorimo o treh straneh istega pojava, v drugih primerih pa o čisto različnih pojavih. To nas navaja k temu, da postavimo nekaj vprašanj: ali so in kdaj so revolucija, politična participacija in samo-

upravljanje tri strani enotnega procesa — ali pa so to različni pojavi; kdaj, kako in koliko se ti pojavi stikajo, prežemajo, kooperirajo, kdaj, kako in koliko pa si ti pojavi v posameznih socio-političnih vidikih nasprotujejo; to so nekatera vprašanja, o katerih ob tej priložnosti ne razglabljam, kajti to smo storili že ob drugi priložnosti (glej o tem projekt: S. Tomić, »Revolucija, politična participacija in samoupravljanje«, Institut za družbene raziskave, Fakulteta za politične vede Sarajevo, 1975).

Podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem

Poglejmo nekaj elementov, ki nam omogočajo, da vsaj delno dojamemo sorodnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem.

1. *Participacija je mogoča brez samoupravljanja, samoupravljanje pa ne more obstajati brez participacije.* Participacija (kot aktivna udeležba) je obstajala in obstaja v vseh družbenih in političnih sistemih — v nedemokratskih in demokratskih, v vojaških, okupacijskih, cerkvenih, v razbojniških skupinah. Medtem ko participacijo srečujemo povsod (resda v različnih oblikah, stopnjah in z različnimi cilji), pa najdemo elemente samoupravljanja redkeje; zato lahko govorimo o samoupravljanju kot sistemu, kot podlagi družbenopolitičnega sistema, le v izjemnih primerih.

2. *Participacija je lahko prisilna ali prostovoljna, oziroma lahko ima pretežno primesi prostovoljnosti ali prisile* — pravne, politične, ideološke, vojaške, policijske, okupacijske, partijske, cerkvene, skupinske, klikarske. Ljudje lahko sodelujejo v družbenem, političnem, ekonomskem, verskem, ideološkem življenju prostovoljno, lahko pa so na različne načine in v različnem obsegu k temu prisiljeni (prisilna dela, prisilni odkup kmetijskih proizvodov, prisilno izgnanstvo v suženjstvo).

V nasprotju s participacijo (ki je lahko prisilna ali prostovoljna) pa *samoupravljanje* po svojem bistvu, po svojih lastnostih *ne more biti prisilno*, kajti tedaj ljudje ne bi sami upravljali (samoupravljali), ampak bi jim upravljali drugi, bi jim drugi ukazovali. To seveda ne pomeni, da v samoupravljanju ni in ne bo specifičnih elementov prisile (prisila bo ostala tudi v komunizmu, vendar ne taka kot v sodobni — državni in politični — družbi). Ena bistvenih določilnic samoupravljanja je to, da ljudje sami izbirajo tak model življenja, sami odločajo o vseh vitalnih vprašanjih na vseh področjih življenja, se sami dogovarjajo in sami pristajajo na dosledno in disciplinirano izvrševanje sklepov večine (tu so seveda tudi elementi prisile v izvrševanju, vendar so samoupravljavci privolili v tak model življenja).

Ko kot indikatorje za razločevanje med participacijo in samoupravljanjem uvajamo elementa prisile in prostovoljnosti, se moramo zavedati tega, da je med prisilo in samoupravljanjem negativna korelacija (odnos): *kolikor več je prisile, toliko manj je samoupravljanja, oziroma da se s po-*

večevanjem prisile samoupravljanje zožuje. Samoupravljavci uporabljajo nasilje pretežno proti razrednemu sovražniku, proti sovražnikom samoupravljanja in le izjemoma proti samim sebi kot samoupravljavcem.

Če pa soočimo participacijo s prisilo, ne bomo med njima vedno našli negativne korelacije. V nekaterih okoliščinah in v nekaterih kulturah (Hitlerjeva Nemčija) se s povečanjem prisile zvečuje tudi udeležba posameznikov in skupin v političnem, gospodarskem, vojaškem in vojnem življenju. So torej tudi okoliščine, ko prisila zvečuje participacijo, seveda prisilno participacijo (prisilno delo, obvezen odkup kmetijskih proizvodov). Seveda je drugo vprašanje, koliko časa lahko prisila zvečuje oziroma vzdržuje neki sistem participacije na določeni ravni.

Pri prostovoljni participaciji je prisila zmanjšana na minimum ali pa je sploh ni. Vendar pa, kot smo že omenili, prostovoljno sodelovanje, udeležba v nečem brez prisile (prostovoljno dajanje prispevkov cerkvi, klubu, v politični participaciji) sama na sebi še ne zadošča, da bi jo opredelili kot samoupravljanje.

3. *Participacija kot sistem udeleževanja je bolj omejena, ožja kot samoupravljanje, oziroma, samoupravljanje je širši (doslej najširši) sistem udeležbe skoraj vseh ljudi v skoraj vseh področjih življenja.* Besedi »ožja« in »širša« nas na prvi pogled navajata na kvantitativne razlike med participacijo in samoupravljanjem — participacija je ožja tako po številu udeležencev (subjektov) kot tudi po številu objektov — predmetov, v katerih ljudje kakorkoli sodelujejo.

Popolnoma točno je, da so med participacijo in samoupravljanjem kvantitativne razlike, vendar pa ne samo te. Predvsem kvalitativne razlike so mejni kamen, ki ločuje ta dva fenomena.

Participacija je v primerjavi s samoupravljanjem bolj omejena, ožja ne le kvantitativno, marveč tudi kvalitativno; razlika je v tem, da ljudje prek raznih sistemov participacije (udeležbe) *pretežno izvršujejo sklepe, pri sprejemanju katerih sami niso sodelovali* (ali pa so bili le delno udeleženi).

Ljudje, ki izvršujejo vnaprej sprejete sklepe (pri katerih niso sodelovali), se lahko do teh sklepov vedejo na tri možne načine: da se s sklepi strinjajo (ali so prisiljeni, da jih izvršujejo), da se z njimi strinjajo (čeprav jih niso sprejeli) in da se naknadno z njimi identificirajo (po izvrstitvi, ker so na primer, spoznali, da je to v njihovem interesu — da gradijo šole in da šolajo otroke ali da plačujejo kazni, če tega ne storijo).

V samoupravnem sistemu so okoliščine in odnos do sklepov čisto drugačni; ljudje pretežno sodelujejo v sprejemanju sklepov (najprej se samoupravno dogovarjajo, kaj bodo delali), potem pa jih izvršujejo. Dalje, večina samoupravljavcev se s sprejetimi sklepi strinja, ker so jih sami (z veliko večino) sprejeli in osvojili.

V sistemu participacije (brez samoupravljanja) večina sodeluje v izvrševanju, ne pa v sprejemanju sklepov. Manjšina odloča, večina pa je iz

tega procesa izključena ali pa med procesom pobira drobtinice (participira) na veliki mizi, za katero odločajo mogočniki.

4. *V sistem participacije drugi (ožji centri odločanja) določajo, izbirajo objekt participacije, čas, kraj, stopnjo in način, kako bodo posamezniki in skupine sodelovale v posameznih oblikah skupnega življenja.*

V samoupravljanju so razmere kvalitativno drugačne: ljudje kot samoupravljalci sami izbirajo objekt (predmet) participacije, določajo čas, kraj, način in stopnjo udeležbe.

Po tem, kar smo zgoraj povedali, *so participacija bolj ali manj vsiljene, samoupravljanje pa so pretežno izbrane situacije, vsebine in modeli življenja, prepričanja in delovanja. To nadalje, kot smo že ugotovili, pomeni, da je v sistemu participacije več prisile (pravne, politične ali drugačne), medtem ko je v samoupravljanju prisila utesnjena na minimum — tam, kjer je seveda samoupravljanje razvito; tam pa, kjer ni razvito, so seveda razlike med participacijo in samoupravljanjem minimalne.*

5. *Participacija je ali bi lahko bila, uvod v samoupravljanje, pot, ki lahko vodi v samoupravljanje ali pa začetna šola samoupravljanja. In narobe. Participacija je lahko kanal, ki ljudi odvrča stran od samoupravljanja, je torej lahko tudi obrnjena proti samoupravljanju.*

Politični sistemi, ki hočejo vpeljati samoupravljanje, pa nimajo za to vseh nujnih pogojev, začenjajo postopno s participacijo pritegovati ljudi v elementarna stanja, v katerih lahko ti sodelujejo — delavska kontrola, samoodločanje, konsultacije z ljudskimi množicami.

Udeležba v pripravah in v oboroženem delu (socialistične) revolucije je najboljši uvod v samoupravljanje, v preddverje samoupravne družbe. Toda udeležba v pripravah in izvajanju revolucije še ne zadošča, da bi neko stanje označili kot samoupravno — celo tedaj ne, ko ljudje stopajo v revolucionarne vrste in situacije popolnoma prostovoljno, zavestno in vedo, kaj hočejo in kaj zmorejo.

Pot k samoupravni socialistični družbi pelje prek udeležbe (participacije) v revoluciji — od elementarne do najvišje oblike udeležbe v revoluciji — prek bistvenih revolucionarnih sprememb, potem pa od začetnega do popolnoma razvitega samoupravljanja v socializmu. To je revolucionarna različica samoupravljanja.

Tradicionalistični, konservativni, antisamoupravni in antisocialistični sistemi uporabljajo participacijo v boju proti samoupravljanju. Da bi prehiteli in zaustavili val revolucionarnih želja po samoupravljanju, ponujajo reformisti le njene delčke — participacijo, vključevanje v samoodločanje, v kontrolo.

Pri revolucionarjih je torej participacija uvod v samoupravljanje, pri reformistih pa sredstvo proti samoupravljanju.

6. *Participacija daje izbiro danih ali zadanih alternativ, samoupravljanje pa ustvarja razmere, da lahko ljudje (samoupravljalci) sami ustvarjajo, bogatijo, odkrivajo, izbirajo in sami sebi kujejo srečo (najvišji cilj socializma je osebna sreča človeka — program ZKJ).*

Participacija je pogosto okleščena na golo izbiro alternativ (ki so nastale v nesamoupravni družbi) — samoupravljanje pa (z omejevanjem področja nujnosti) širi oaze svobode in spodbuja ljudi, da v oazah samoupravne svobode ustvarjajo mnogo alternativ, možnosti in da izberejo najboljšo, najbolj optimalno. Tako se samoupravljanje spaja s svobodo kot spoznano nujnostjo, osvobaja številne elemente nujnosti in jih navaja k temu, da delujejo v skladu z interesi in voljo samoupravljalcev. Samoupravljanje ni navadno, pasivno spoznavanje nujnosti in slepo podrejanje zakonom narave in družbe, marveč z voljo in akcijo samoupravljalcev usmerjanje zakonov družbenega razvoja k temu, da bi se družba in človek čim prej in čim bolj boleče otresla slepih pritiskov in zakrnelih sil.

7. *Participacija je pretežno instrument (sredstvo), samoupravljanje pa (bolj) cilj življenja* — humanega, samoupravnega, komunističnega; to je poseben način življenja, poseben način afirmacije generičnega bistva človeka. »V načinu življenjske dejavnosti leži celoten značaj vrste, njen generični značaj, svobodno zavestno delovanje pa je človekov generični značaj« (K. Marx, *Ekonomsko-filozofski spisi iz leta 1844*; K. Marx—F. Engels, *Zgodnja dela*, »Naprijed«, Zagreb, 1961, str. 218.).

S participacijo (brez samoupravljanja) ljudje zadovoljujejo nekatere svoje potrebe — gradijo šolo, vodovod, volijo odbornika, poslanca, pomagajo drugim. V tem smislu je participacija bolj sredstvo kot cilj; je namreč sredstvo za zadovoljevanje potreb ljudi (komunalnih, zdravstvenih, političnih in drugih). Toda ob teh ostaja nepotešena še neka druga vitalna potreba, ki pa je ni mogoče zadovoljiti s participacijo. Gre namreč za potrebo, da ljudje sami odločajo o sebi in o svoji skupnosti, da so kovači svoje usode, da si predstavijo o sreči ustvarijo sami in da se zanjo borijo; najvišji cilj socializma je namreč osebna sreča človeka, ki si jo bo samoupravno najbolje opredelil in izbral.

8. *Vse revolucije so zavzele domala enako stališče do participacije, toda zelo različna stališča do samoupravljanja.*

Vsaka revolucija si je z vsemi silami prizadevala, da bi se ljudje v kar največjem številu udeležili revolucionarnih obračunov, kajti brez aktivnega sodelovanja večine ljudstva revolucija nima možnosti za zmago. V tem so si vse revolucije enotne.

V vseh socialističnih revolucijah se je ljudstvo množično udeležilo boja (pariška komuna, oktobrska, jugoslovanska, albanska, kitajska, afriška, kubanska in druga).

Razlike so se začele kazati tedaj in tam, ko sta se in kjer sta se na križpotjih nakazovali dve usmeritvi nadaljnjega razvoja: ena pelje k samoupravljanju, druga samoupravljanje obide in ponuja nekatere modele udeležbe širokih ljudskih množic le v nekaterih, da ne rečemo perifernih sferah človeškega življenja.

Nekatere revolucije so šle z množično podporo ljudstva (množična participacija) naprej k samoupravljanju, druge pa so se s pomočjo parti-

cipacije postavile proti samoupravljanju kot ideji, kot sistemu in kot načinu življenja.

9. Celo tedaj, ko v posameznih fazah razvoja med participacijo in samoupravljanjem trenutno ne bi bilo razlike (terminološke ali druge narave), je v sedanji fazi raziskovanja in boja za samoupravljanje nujno vztrajati, da se na teoretskem, terminološkem in socialnopolitičnem področju jasno ugotove razlike in da se jih v nadaljnjem razvoju še izostri.

K takemu predlogu nas navaja več razlogov. Navedli jih bomo samo nekaj, ki naj vsaj osvetlijo našo tezo, če je že ne potrdijo.

Prvič. V zahodnih političnih meščanskih kulturah je *participacija* v bistvu obrnjena proti samoupravljanju v socializmu. To je reformistična koncesija, ki jo dajejo sile kapitala delavcem, da bi trenutno zadovoljili njihove zahteve in jih odvrnili od revolucije in samoupravljanja.

Drugič. Meščanska politična kultura in raznovrstni reformisti si z vsemi sredstvi prizadevajo, da bi *participacijo* in samoupravljanje kvantitativno postavili na isto raven, se pravi, da bi samoupravljanje zreducirali na zahodni model participacije. Največ, kar dopuščata meščanska politična kultura in vodilna zahodna sociologija glede razlik, so morebitne kvantitativne razlike: v neki državi, v kraju, podjetju, v lokalni skupnosti je večja, v drugem okolju pa manjša stopnja udeležbe (participacije) državljanov. Taka usmeritev podpira ekspanzijo in dominacijo kvantitativnih metod analize participacije, kateri se ni znala upreti niti jugoslovanska raziskovalna praksa (namreč, kolikšna je, ne pa, kakšna je kvaliteta udeležbe).

Tretjič. Vse dežele, ki grade socializem (tudi tiste, ki izjavljajo, da ga grade), so za neko omejeno, dirigirano udeležbo državljanov (množic) v političnem življenju — so torej za participacijo, niso pa vse za samoupravljanje, so torej trenutno v večini proti samoupravljanju. To je še eden izmed razlogov, da začnemo razmejevati raznovrstne modele udeležbe (participacije) od samoupravljanja.

Četrtič. Revolucije so pokazale visoko stopnjo in bogato vsebino udeležbe ljudstva v revolucionarnih, zlasti v vojaških bitkah, vendar tej množični udeležbi ni uspelo, da bi prerasla v samoupravljanje kot sistem.

Omenili smo že, da so (ob mnogoterih podobnostih) razlike med udeležbo ljudstva v revoluciji in med samoupravljanjem. Revolucija in množična udeležba ljudstva v revoluciji sta pogoj za prehod k samoupravljanju. Vendar bi kljub vsem čudovitim in številnim primerom in elementom udeležbe v odločanju (vse do razvitih oblik vojaške, partizanske demokracije) v času revolucije, težko trdili, da je bilo revolucionarno-vojno obdobje samoupravno obdobje.

10. V nasprotju s participacijo je samoupravljanje ne le višja, razvitejša faza udeležbe ljudi v odločanju, marveč je tudi v mnogočem kvalitetno nov socialni sistem. To je samoupravni način življenja, samoupravna ureditev sfere javnih dejavnosti, predvsem sfere proizvodnje, menjave, delitve, porabe in odločanja.

11. *Participativni sistemi* ponujajo državljanom v večini primerov le drobce pravic, *državljanom dajejo le nekatere pravice. Samoupravni sistem izhaja iz tega, da so vse pravice in vse dolžnosti v človeku* (koren človeka je v človeku), da njemu pripadajo in da jih uporablja (opravlja) v tolikšnem obsegu, kot to dovoljujejo stvarne družbene možnosti.

Samoupravljanje torej ljudem kot samoupravljavcem ne »daje« njihovi pravic in dolžnosti, kot ravna participacija; če je namreč pravica do revolucije edina stvarna in »zgodovinska pravica«, potem lahko to isto trdimo za pravico do samoupravljanja — ki prav tako zgodovinsko in »prirodno« pripada ljudem in ki se je ljudje ne morejo odreči v korist nekoga drugega. »Samo po sebi je razumljivo, da se s tem naši tovariši v tujini v nobenem primeru ne odrekajo pravici do revolucije. Pravica do revolucije je sploh edina stvarna, zgodovinska pravica¹, edina pravica, na kateri so zasnovane vse moderne države brez izjeme . . . pravica do revolucije . . . se je trdno zasidrala v zavesti . . .«¹

12. V participativnem sistemu so pravice in dolžnosti dokaj očitno ločene, medtem ko so v samoupravnem sistemu spojene v celoto — *ni pravic brez dolžnosti niti dolžnosti brez pravic* (Marx).

13. *Participacija* ni le trenutna razredna formacija (ki nekaterim daje, drugim pa odvzema in kot taka učinkuje diskriminacijsko na nekatere skupine, ki jih izključuje iz sfere udeležbe), *marveč teži k temu, da bi ovekovečila ureditev.*

Samoupravljanje je prav tako razredni model organizacije človeškega življenja, toda v nasprotju s participacijo *teži k temu, da čim prej preraste razredno in da postane občedružbeni, občeljudski, komunistični model vseh za vse.* Participacija je nedružbena družbenost (ali nižja oblika družbenosti), samoupravljanje pa je družbena družbenost.

14. *Participacija* je manipulativna, *samoupravljanje pa se bori proti sleherni manipulaciji.* Samoupravljanje hoče, da se z njim (s samoupravljanjem) ukvarjajo ljudje, da se samoupravljanju ne bi bilo treba ukvarjati z ljudmi. Dosedanji sistemi participacije so se ukvarjali in se hočejo še naprej ukvarjati z ljudmi — in ne dovoljujejo, da bi se ljudje popolnoma (univerzalno) ukvarjali s participacijo.

15. Reformistična politika se zadovoljuje s participacijo kot z najvišjim dosežkom pritegovanja posameznikov in skupin v sistem javnih zadev. Ta najvišji dosežek je v bistvu blag, občasen in postopen sistem parcialne udeležbe ljudi v posameznih sferah javnega življenja.

Participacija je parcialen, samoupravljanje pa univerzalen sistem odločanja in organizacije človeškega življenja.

Revolucionarna politika ne podcenjuje postopnosti in parcialnosti, vendar zadošča le v prvi fazi razvoja (ki je sicer prva, ne pa najvišja). Politika revolucije in samoupravljanja temelji na »rigoroznih«, visokih in

¹ Engels, I. zvezek, str. 114.

najvišjih dosežkih in stopnjah udeležbe, na vsakodnevem, ne pa le na občasnem sodelovanju.

Samoupravljanje je del revolucionarne in samo revolucionarne politike, del socialistične revolucije in revolucionarnega gibanja, ki se bori proti stagnaciji revolucije in za novo socialistično-komunistično, humano samoupravno družbo.

V reformističnih in drugih gibanjih ter njihovih politikah ne najdemo ideje samoupravljanja. Participacija je torej najvišji domet reformistične politike, medtem ko revolucionarna politika obravnava participacijo le kot začetno, prehodno fazo za pritegovanje ljudstva v politično življenje.

16. V svetu najdemo tudi take oblike participacije, ki jih ni mogoče uvrstiti niti v demokracijo, še manj pa v samoupravno demokracijo. *Participanti si »delijo oblast«* tako, da imajo eni glavne, drugi pa stranske vloge, *da so eni na vrhu stopnic oblasti, drugi pa v podnožju*, da prvi določajo vsebino, obseg in način udeležbe, drugi pa se s tem strinjajo, ker je to trenutno največ, kar lahko dobijo.

V takih participativnih sistemih *vladajo nedemokratični, hierarhični, nesamoupravni odnosi*; samoupravni sistem tega ne pozna, saj se v njem vzpostavljajo demokratični, nehierarhični, samoupravni odnosi, odnosi enakih.

Potemtakem so v participativnem sistemu mnogi odnosi *odnosi neenakosti, medtem ko je samoupravni odnos — odnos enakosti*.

17. *Sistem participacije pogosto ustvarja videz, iluzijo o tem, da participanti sami odločajo, samoupravljanje pa v praksi podira iluzijo, da lahko odločajo in morajo odločati samo izbranci.*

18. Participacija je navadno sistem pogajanj med močnimi, manj močnimi in nemočnimi, *samoupravljanje pa ne pozna institucije pogajanj, marveč prakso dogovora enakih — ali vseh tistih, ki jim samoupravljanje pomaga, da postanejo enaki.*

19. *Samoupravljanje je proces direktne (neposredne) udeležbe, participacija pa proces indirektna (posredne) udeležbe v odločanju.*

20. V sistemu participacije (na Zahodu) sodelujeta najmanj dva partnerja, *ki imata nasprotne razredne interese — kapitalisti in mezdni delavci. Samoupravljanje izključuje iz procesa odločanja kapitaliste in njihove interese ter afirmira delavske trenutne in dolgoročne potrebe in interese.*

21. *Sistem participacije je združljiv s sistemom zasebne in družbene lastnine, medtem ko je samoupravljanje zasnovano na tem, da so proizvodna sredstva družbena last.*

22. *V samoupravnem socializmu je samoupravljanje poleg proizvodnje temeljni, bistveni proces in odnos — tega pa za participacijo ne bi mogli trditi (je obrobni odnos).*

To so samo nekatere podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem.

ADOLF BIBIČ

Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe

I

Razmerje med interesi in politiko je bistvenega pomena za sleherni sodobni politični sistem. Politične institucije in politična dejavnost si pač prizadevajo, da uveljavijo interese družbenih skupin, razredov, narodov in da razrešujejo družbene konflikte s stališča čisto določenih interesnih perspektiv. Na to okolnost so opozarjali in opozarjajo številni raziskovalci in udeleženci političnega življenja tako glede sistemov meščanske demokracije kot glede socialističnih dežel.

Na tej najsplošnejši ravni torej ni nič posebnega, če tudi glede družbenoekonomskega in političnega sistema Jugoslavije ugotavljamo, da najpomembnejše družbene in politične procese v tem sistemu bistveno opredeljuje interesna problematika. Takšne ugotovitve ne najdemo samo v politološki literaturi in v teoretičnih razpravah o našem političnem sistemu.¹ Tudi v političnih dokumentih,² ustavnih³ in drugih pravnih aktih⁴ in v vsakdanjem političnem razpravljanju vse pogosteje uporabljajo kategorijo interesov.

Kot se zdi, je pogostost uporabljanja kategorije interesov v opisnih in programskih izjavah, ki se nanašajo na stanje in razvojne procese naše

¹ Različne vidike povezave med interesi in socialnimi in političnimi procesi v Jugoslaviji obravnavajo številna dela. Gl. npr.: Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, DZS, Ljubljana 1956—1974, I—IX, *passim*; gl. tudi: Jovan Djordjević, »Interesne grupe«, v: *Socializem i demokratija*, Savremena administracija, Beograd 1962; Najdan Pašić, *Klase i politika*, Rad, Beograd 1974 (2. izdaja); Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moć*, Centar za politički studij, Zagreb 1973; Eugen Pusić, *Razvedenost i povezanost*, IFZM JAZU i Jugoslovenska pagvaš Konferencija, Zagreb 1974; Adolf Bibič, »Prispevek k obravnavi teorije interesov«, *Teorija in praksa*, 11—12/1972, 1—2/1973.

² G. npr. dokumente 10. kongresa ZKJ v: *Deseti kongres Zveze komunistov Jugoslavije*, ČZP Komunist, Ljubljana 1974; *Socialistična zveza delovnega ljudstva*, Ljubljana 1970; novi statuti družbenopolitičnih organizacij itd.

³ G. ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije in tekst ustav socialističnih republik in avtonomnih provinc.

⁴ G. posebno zakone o samoupravnih interesnih skupnostih itd.

družbe, vendar tolikšna, da lahko domnevamo za njo posebne družbene in politične razloge. Seveda so nekateri skupni vzroki, ki — kakor v drugih deželah — postavljajo v ospredje politične teorije in prakse prav problematiko interesov. Še pomembnejši pa so, ko se zdi, tisti specifični razlogi, ki aktualizirajo problematiko interesov v naši družbi prav v zvezi z njeno samoupravno usmeritvijo. Natančnejša raziskava bi verjetno odkrila izrazito korelacijo med uveljavljanjem samoupravnih odnosov v naši družbi in teoretičnimi in praktičnimi preokupacijami s problematiko interesov.

Krepitev interesne problematike v družbi, ki temelji na samoupravljanju, pač ni nič naključnega, če upoštevamo, da so po tej koncepciji individualni in kolektivni ekonomski in moralni interesi — ob usmerjevalni vlogi zavestnih socialističnih sil — poglavitni vir napredka v socialistični družbi.⁵ Interesna problematika je bistveno povezana ne samo s človekovim položajem na delovnem mestu in v ožjem delovnem okolju, marveč tudi z njegovo vlogo v širših družbenih enotah, od temeljnih ekonomskih družbenih celic do vseh oblik združenega dela, v katere delovni ljudje povezujejo svoje interese. Interesna problematika se ne omejuje zgolj na dialektiko interesov v neposredni materialni proizvodnji, kjer je relevantna predvsem kot dejavnik materialne zainteresiranosti posameznika in delovnih kolektivov, marveč se razteza na vse vrste dela in vse oblike upravljanja z delom in z rezultati dela od temeljnih ekonomskih celic do velikih ekonomskih sistemov, od proizvodnih enot, ki proizvajajo materialne izdelke, do delovnih organizacij, ki se ukvarjajo s prometom blaga in denarja; od izobraževalnega procesa v osnovni šoli do dela najvišjih, univerzitetnih ustanov in raziskovalnih institucij, od urejanja odnosov v krajevni skupnosti in občini do družbenih in političnih procesov na ravni avtonomne pokrajine, republike in federacije. Problematika interesov, kot jo nakazuje teorija in praksa samoupravljanja v jugoslovanski družbi, na specifičen način izraža posebne interese in potrebe narodov in narodnosti Jugoslavije, hkrati pa se nanaša na strateško problematiko skupnih interesov vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, katere ti zagotavljajo in uresničujejo v federaciji. Politični sistem Jugoslavije tako aktualizira problematiko interesov tudi zaradi potrebe, da se v njem uveljavijo in povežejo vodilni interesi delavskega razreda z uresničevanjem avtentičnih interesov vseh delovnih ljudi in vseh narodov in narodnosti. Razumljivo je, da takšna »dialektika interesov« na vseh področjih in območjih nujno vpliva tudi na položaj in vlogo družbenih organizacij in društev, zlasti pa na položaj, vlogo in metode dela družbenopolitičnih organizacij na čelu z zvezo komunistov. Ne samo zaradi tega, ker potencira potrebo, da vodstva pristneje izražajo interese članstva ali posameznih področij družbenega življenja, marveč tudi z gledišča njihove vloge pri oblikovanju skupnih in splošnih interesov družbe.

⁵ Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, cit. izdaja, IV. knjiga, str. 200—201; VI. knjiga, str. 67; IX. knjiga, str. 217 in *passim*.

Takšna interesna sproščenost in priznavanje dialektike individualnih, kolektivnih in družbenih interesov ni nekakšen idiličen proces, v katerem bi mirno cvetelo sto različnih interesnih cvetov, marveč je povezana tudi s sto in še več novimi problemi, ki jih poraja načelo svobodnega izražanja interesov v družbi, ki je kljub velikanskemu napredku še vendar ekonomsko relativno nerazvita, ki obstoji in aktivno deluje v svetu, ki ga pretresajo številna globoka protislovja. Razpravljanje o interesih v naši družbi je aktualno torej tudi zaradi tega, ker morajo nosilne sile socialističnega razvoja poznati realno interesno strukturo družbe, da bi lahko učinkovito vplivale na razpletanje interesnih protislovij v smeri, ki bi zagotovila, da bo kot rezultanta interesnih protislovij in konfliktov prevladal dolgoročni interes razvoja socialistične družbe.

Če bi torej hoteli kompleksno obdelati problematiko interesov, kot jo nakazujeta teorija in praksa samoupravljanja v naši družbi, bi morali narediti obsežne teoretične in empirične raziskave. V tem sestavku imamo seveda skromnejši namen: da prikažemo nekatere bistvene prvine enega samega vidika te problematike, namreč neposrednega izražanja interesov v samoupravnem sistemu Jugoslavije.

II

Neposredno izražanje interesov delavskega razreda in delovnih ljudi, narodov in narodnosti je ena bistvenih značilnosti jugoslovanskega koncepta in prakse samoupravljanja. Povezano je namreč s teoretično kritiko modela reprezentativne demokracije in institucij, ki jih je na njegovi podlagi izoblikovala meščanska družba in ki so dobile svoj izraz v »politični državi«. Ta je spričo svoje razredne naravnosti nujno uveljavljala predvsem posredne oblike izražanja interesov.⁶ Mnogi objektivni in subjektivni vzroki so vplivali na težnje, da se nekatere oblike politične države in posredno izražanje interesov ohranijo v nekaterih etapah ali v nekaterih okoliščinah tudi v socialistični družbi, vključno z našo. Usmeritev v samoupravljanje kot radikalno kritiko »politične države« je zato morala pomeniti, med drugim, tudi to, da se idejno in teoretično poudari neposredno izražanje interesov in da se v politični organizaciji družbe določijo tudi okviri, v katerih in skoz katere bi se interesi na organiziran, institucionaliziran način neposredno izražali.

Preden bomo skušali pokazati nekatere institucionalne okvire, v katerih takšno neposredno izražanje interesov v naši družbi poteka, je treba, da nakažemo, vsaj na kratko, kaj pravzaprav z »neposrednim izražanjem interesov« razumemo, kaj v besednem sklopu torej pomeni beseda »neposredno«. Takšno uvodno pojasnilo je potrebno predvsem

⁶ O kritiki »politične države« v delih Marxa v njihovem odnosu do Hegla glej: Adolf Bibič, *Zasebnišvo in skupnost*, MK, Ljubljana 1972. O političnem predstavnštvu razpravljajo pri nas kritično številni avtorji. Samo kot primer navedimo: Milan Matić, *Političko predstavlanje*, Razmatranja u oblasti političke teorije, Radnička štampa, Beograd 1974; Jovan R. Marjanović, *Delegatski sistem i politička reprezentacija*, Institut za političke studije FPN, Beograd 1974.

zaradi tega, ker navadno z neposrednim izražanjem interesov razumemo samo to, da interese izraža neposredno, lahko bi rekli osebno, interesent sam. Takšna, morda bi jo lahko imenovali »fizična neposrednost« pri izražanju interesov bi bila načelno sicer zaželena, vendar pa je tako iz tehničnih kot iz nekaterih socialnih vzrokov v celoti neuresničljiva. Socialistična samoupravna družba teži za tem, da kar v največji meri uveljavlja fizično neposrednost izražanja interesov, ki se v našem samoupravnem sistemu imenuje »oblika osebnega izjavljanja«; vendar pa hkrati neposredno izražanje interesov razširja tako, da vključuje konkretne interesne kategorije, konkretne interese družbenih področij in območij neposredno v politični sistem. Čeprav so poskusi, da se interesi posameznih področij vključijo v strukturo države, čedalje pogostejši tudi v meščanskih političnih sistemih,⁷ je za popolno in kvalitetno novo afirmacijo tega načela treba bistveno spremeniti družbeno-razredne predpostavke politične organizacije družbe. Šele razvitejša socialistična družba torej v polni meri omogoča, da se interesi družbenih segmentov neposredno inkorporirajo v politični sistem, da niso posredovani skoz splošno politično formo, da se na vseh bistvenih ravneh, od ožjih do najširših družbenopolitičnih enot, izražajo kot interesi nekega določenega področja, kot interesi nekega področja materialne proizvodnje oz. materialne proizvodnje sploh, kot interesi izobraževanja, zdravja, znanosti itd. (seveda ob vsej zavesti o medsebojni povezanosti in odvisnosti vseh teh in drugih interesov kot sestavnega dela združenega dela). O neposrednem izražanju interesov (morda bi tu lahko govorili o »socialni neposrednosti«) lahko torej govorimo in moramo govoriti ne samo takrat, kadar interesenti osebno izražajo svoje interese, marveč tudi takrat, kadar konkretni interesi družbenih struktur niso posredovani skoz mehanizme splošnega političnega predstavnštva, marveč se izražajo v političnem sistemu po svoji socialno neposredni značilnosti.

Razmerje med »fizično« neposrednim in »socialno« neposrednim izražanjem interesov pa ne more biti poljubno, tj., če naj bo izražanje interesov neposredno tudi takrat, ko ni osebno neposredno, morajo biti vzpostavljene tesne zveze medsebojne odvisnosti med »fizičnim« in »socialnim« neposrednim izražanjem interesov. Sicer pa že sama nujnost, da se neposredno izražanje interesov kaže tudi v oblikah, ki niso fizično neposredne, nakazuje tudi možna protislovja med prvim in drugim načinom izražanja interesov znotraj samoupravnega sistema.

III

Naravno izhodišče za obravnavo neposrednega izražanja interesov v jugoslovanskem samoupravnem sistemu je položaj in vloga človeka na področju njegovega dela, njegov položaj glede na pogoje, sredstva in

⁷ Prim. Klaus von Beyme, *Interessengruppen in der Demokratie*, R. Piper und Co Verlag, München 1969; Stanislaw Ehrlich, *Władza i interesy*, PWN, Warszawa 1974.

rezultate dela. To, kar je neki avtor zapisal, da tam, kjer vlada v podjetju monarhija, ne more vladati v družbi republika, velja lahko v polnem smislu še posebej za socialistično družbo.⁸ Družbenoekonomski položaj delovnega človeka v temeljnih ekonomskih celicah in prek teh celic v celotni družbi je eno temeljnih meril globine in realnosti socialistične demokracije. Pri tem, seveda, ne gre za položaj nekakšnega osamljenega individua, marveč za položaj človeka, ki svoje delo združuje na podlagi družbene lastnine z drugimi delovnimi ljudmi, za položaj človeka v združenem delu.

Izhodiščna točka, lahko bi rekli temeljna celica, v kateri in skozi katero v jugoslovanski družbi poteka ta proces in po intenci celotno obvladovanje družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov, je »temeljna organizacija združenega dela«.⁹ Prav ta primarna ekonomska celica družbe je po novi ustavni ureditvi ne samo središče bazične »ekonomske demokracije«, marveč je tudi eno bistvenih žarišč za celotno integracijo dela in sredstev družbene reprodukcije in potemtakem tudi eden ključnih okvirov neposrednega izražanja materialnih in moralnih interesov delovnih ljudi v naši družbi. V temeljni organizaciji združenega dela in prek nje poteka bistveni del procesov, s katerimi se uresničuje načelo, da so »delavski razred in vsi delovni ljudje nosilci oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev«.¹⁰

Pomen, ki ga ima neposredno izražanje interesov v temeljni organizaciji združenega dela, izhaja zlasti iz tehle značilnosti načelnega položaja teh organizacij v družbenoekonomskih in političnih odnosih.

1. v temeljni organizaciji združenega dela sprejemajo delovni ljudje statute in druge samoupravne akte, s katerimi uravnavajo in uresničujejo svoje temeljne samoupravne pravice in interese;

2. v njej odločajo o osnovah in merilih za razporejanje dohodka ter osnove in merila za njihove osebne dohodke;

3. temeljna organizacija združenega dela je okvir, v katerem in prek katerega delovni ljudje odločajo o zadevah družbene reprodukcije, vključno z razširjeno reprodukcijo;

4. temeljna organizacija združenega dela je osnova za združevanje v širše oblike združenega dela;

5. temeljna organizacija združenega dela je startna točka planiranja v naši družbi;

6. v temeljni organizaciji združenega dela oblikujejo delovni ljudje delegacije zaradi neposrednega izražanja svojih pravic, obveznosti in od-

⁸ Marc Sangnier: »Tant que nous aurons la monarchie dans l'usine, nous ne pourrons avoir la République dans la société«.

⁹ O statusu temeljnih organizacij združenega dela in združenega dela sploh gl. ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije, posebno: Temeljna načela II, III, IV in poglavji o družbenoekonomskem in družbenopolitičnem sistemu.

¹⁰ Ustava SFRJ, čl. 88.

govornosti in zaradi organizirane udeležbe v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti;

7. v temeljni organizaciji delovni ljudje glede teh in drugih vprašanj (med katerimi je treba omeniti na prvem mestu volitve delegatov za delavski svet in delovno področje delavskega sveta)¹¹ tako uresničujejo z neposrednim izražanjem svoje volje in interesov bistveni del svojih samoupravnih pravic, tako da lahko rečemo, da je temeljna organizacija združenega dela hkrati tudi temeljna šola samoupravne družbene prakse.

Neposredno izražanje interesov se v temeljni organizaciji združenega dela uresničuje tako v obliki osebnega izjavljanja (»fizična neposrednost«, zbori delovnih ljudi, referendum itd.) kot prek delegatov v delavskem svetu, uresničuje pa se tudi z izvajanjem kontrole nad organi in izvrševanjem sklepov (delavska kontrola).

Veljavna ustavna ureditev vsebuje še posebna določila, ki naj bi z ustrežno sestavo delavskega sveta, z omejenim trajanjem mandata in z nekaterimi omejitvami pasivne volilne pravice v delavski svet dodatno zagotovila, da bi se v samoupravnem procesu v bazi družbenega dela v čim večji meri dejansko uresničilo neposredno izražanje interesov.¹²

Tako morajo delegati delavcev v delavskem svetu izhajati iz vseh delov delovnega procesa temeljne organizacije združenega dela, sestava delavskega sveta pa mora tudi ustrezati socialni strukturi njene delovne skupnosti. V delavskem svetu delovne organizacije mora biti zastopana vsaka temeljna organizacija te organizacije. Da se ne bi mogli formirati posebni interesi članov delavskega sveta in da bi lahko čim več delavcev sodelovalo v delavskem svetu, se mandat članov delavskega sveta omejuje na dve leti, hkrati pa je prepovedano, da bi bil posameznik več kot dvakrat izvoljen v isti delavski svet ali njegov izvršilni organ. Da bi onemogočili pretirani vpliv najpomembnejših samostojnih vodilnih delavcev na odločanje v samoupravnih organih, je določeno, da ti ne morejo biti člani delavskega sveta.

Vsa ta normativna določila sicer še niso celota dejavnikov, ki vplivajo in bodo v stvarnem življenju vplivali na oblike in vsebine neposrednega izražanja interesov v ožjem delovnem okolju in na tej podlagi tudi v širši družbi. So pa pomembna okoliščina, ki jo moramo poznati in upoštevati, če hočemo razumeti samoupravne procese v naši družbi.

IV

Ena bistvenih teženj razvoja samoupravljanja v Jugoslaviji je, da se neposredno izražanje in združevanje interesov ne uveljavlja samo na delovnem mestu in v organizacijah združenega dela sploh, ampak sega, kot smo omenili, na vsa področja in vse bistvene ravni družbenega in političnega življenja. Med najpomembnejšimi vidiki, kjer se v širših družbenih

¹¹ O funkciji delavskih svetov gl. Ustava SFRJ, čl. 100.

¹² Ustava SFRJ, čl. 101 in čl. 102.

okvirih z neposrednim izražanjem interesov uresničuje vodilna vloga delavskega razreda in delovnih ljudi, je zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb in interesov na področju izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva in drugih »družbenih dejavnosti«. ¹³ Gre za to, da se pri zadovoljevanju teh potreb in interesov vzpostavljajo — po načelih vzajemnosti in solidarnosti — takšni odnosi med delovnimi ljudmi, da ti kar najbolj neposredno z medsebojnim sporazumevanjem in dogovarjanjem ne odločajo samo o sprotne razdeljevanju sredstev za zadovoljevanje kratkoročnih interesov in potreb, marveč tudi o dolgoročnih nalogah in ciljnih ter o razvoju posameznih družbenih dejavnosti. Na ta način se samoupravno odločanje delovnih ljudi bogati tudi s tem, da se vzpostavljajo neposredne povezave med dejavnostmi, med katerimi je tradicionalno posredovala država.

Pravzaprav gre tu za neposreden stik in povezovanje delovnih ljudi dveh delovnih sfer: na eni strani tistih, ki uporabljajo storitve družbenih dejavnosti, na drugi strani pa tistih, ki te storitve proizvajajo; torej gre v prvi vrsti za povezovanje sfere materialne proizvodnje, ki neposredno ustvarja vrednost, z drugimi sferami, zlasti s sfero »negospodarskih« družbenih dejavnosti. Namesto posredniške vloge države, ki bi po svojih merilih zbirala in razdeljevala sredstva za delo na omenjenih področjih, skušamo doseči, da delovni ljudje — izvajalci in uporabniki — neposredno združujejo svoje delo in sredstva, delavci na področju družbenih dejavnosti pa ustvarjajo svoj dohodek na podlagi »svobodne menjave dela«. To naj bi ne zagotovilo samo racionalnejšega opravljanja dela v družbenih dejavnostih, marveč naj bi tudi ustvarjalo enakopravnejše odnose med delovnimi ljudmi: 1. porabniki-interesenti, ki odločajo o tem, v kakšne namene se bodo uporabljala sredstva, ki jih kot proizvajalci ustvarjajo; tako nadzorujejo sredstva, ki jih združujejo za zadovoljevanje skupnih potreb in interesov delovni ljudje, ki opravljajo določene družbene dejavnosti (»izvajalci«), pa postajajo svobodnejši in dobivajo enakopravnejši družbenoekonomski položaj s tem, da s »svobodno menjavo dela« ustvarjajo svoj dohodek in enakopravno z uporabniki — interesenti — odločajo o osebnih in skupnih interesih.

Institucionalni okvir, v katerem delovni ljudje povezujejo svoje delo z zadovoljevanjem osebnih in skupnih interesov in potreb na področju družbenih dejavnosti, so »samoupravne interesne skupnosti«, pogloblitve organe katerih, zlasti skupščino, sestavljajo delegati izvajalcev in uporabnikov, tako da je pri odločanju zagotovljena enakopravnost obeh kategorij.

Prek samoupravnih interesnih skupnosti posebnega družbenega pomena (na področju izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva, socialnega

---

¹³ O tem problemu prim.: Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, cit. izdaja, npr. VIII. knjiga, str. 177—201; X. knjiga, str. 364—366, 383—384. in *passim*; Gl. tudi Lazo Antić, *Samoupravne interesne skupnosti in njihove družbenoekonomske funkcije*, Globus, Zagreb 1974. Prim. tudi Ustava SFRJ, posebno Temeljna načela III in IV in čl. 51—59; 110—113; 145.

varstva) tj. prek njihovih skupščin, ki na svojih področjih kot enakopraven zbor soodločajo v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, delovni ljudje po svojih delegatih neposredno izražajo svoje interese in potrebe tudi v širšem političnem sistemu. S tem pa je še bolj poudarjeno hotenje, da samoupravne interesne skupnosti postanejo eden najpomembnejših mehanizmov, kjer delavski razred in drugi delovni ljudje uresničujejo samoupravljanje, s tem pa tudi svoj dominantni položaj v družbi.

V

Delovni ljudje se ne združujejo samo glede na svoje delo, marveč tudi kot prebivalci določenega ozemlja. Če naj samoupravni odnosi zajamejo vse bistvene vidike življenja, morajo prodreti tudi v prostorska razmerja med ljudmi. Zlasti pomembno je, da delovni ljudje in občani o vseh bistvenih zadevah odločajo v temeljnih družbenoprostorskih enotah, ki se v našem družbenopolitičnem sistemu imenujejo *krajevne skupnosti*.¹⁴ Pravzaprav se v krajevnih skupnostih ljudje niti ne združujejo zgolj po nekem čisto ozemeljskem načelu, marveč — in to je ena najbolj karakterističnih značilnosti njihovega položaja v novi ustavni ureditvi in razvoja na njeni podlagi — se združujejo glede na skupne potrebe in interese; to združevanje je sicer ozemeljsko vezano, vendar pa je še pomembnejše, da se oblikuje kot družbenoekonomski in družbenopolitični odnos. V krajevni skupnosti se na eni strani na ravni same družbene baze, v primarni družbeno-prostorski razsežnosti, uresničuje samoupravljanje, na drugi strani pa je krajevna skupnost kot bazična celica družbe tudi eden izmed temeljev celotnega sistema samoupravne družbene organizacije.

Družbena in prostorska »bližina«, značilna za krajevne skupnosti, ki jih ustanavljajo delovni ljudje in občani v naselju, delu naselja ali v več povezanih naseljih, je tako ena izmed bistvenih okolnosti, ki omogočajo in zahtevajo, da se v krajevni skupnosti vsi tisti interesi in potrebe, zaradi katerih se delovni ljudje in občani samoupravno organizirajo v to skupnost, lahko še posebno izrazito uresničujejo na neposreden način.

Da pri tem ne gre samo za naloge tradicionalne lokalne samouprave, marveč za širše delovno področje in za združevanje, ki je izrazito družbenoekonomske narave, je razvidno tako iz nalog, ki jih po normativni ureditvi opravljajo krajevne skupnosti, kot iz vrste povezav, ki so sestavni del in pogoj uresničevanja lokalne skupnosti kot funkcionalno-teritorialne celice družbe. Neposredno izražanje interesov v krajevni skupnosti¹⁵ se tako nanaša na uresničevanje skupnih interesov in solidarno zadovoljevanje skupnih potreb ne samo glede urejanja naselij in varstva okolja, marveč tudi na upravljanje stanovanj, otroško varstvo, socialno skrbstvo, zdravstveno varstvo, vzgojo in izobraževanje, splošni ljudski odpor in

¹⁴ O krajevnih skupnostih gl. npr. Juraj Hrženjak, *Krajevna skupnost, Osnove sistema neposredne socialistične demokratije*, Globus, Zagreb 1974.

¹⁵ Ustava SFRJ, čl. 114 in čl. 115 in *passim*. Ustava Socialistične republike Slovenije cit. 72—74 in čl. 139—142.

upravljanje stvari v družbeni lastnini itn.; prav tako se neposredno izražanje interesov nanaša na oblikovanje in sprejemanje programov in načrtov razvoja krajevne skupnosti in na oblikovanje materialnih virov na financiranje teh nalog.

Podobno kot v drugih primarnih skupnostih našega samoupravnega sistema tudi v krajevni skupnosti delovni ljudje in občani neposredno izražajo in povezujejo svoje interese v obeh oblikah:¹⁶ v obliki »osebnega izjavljanja« (»fizične neposrednosti«) in po izvoljenih samoupravnih organih krajevne skupnosti ter po delegacijah in delegatih, ki jih pošiljajo v druge skupnosti (»socialna neposrednost«). Razumljivo je, da takó normativni sistem kakor politična prizadevanja skušata prav zaradi narave krajevne skupnosti uveljaviti tiste oblike neposrednega izražanja interesov, v katerih so delovni ljudje in občani *osebno* udeleženi: zbere delovnih ljudi in občanov krajevne skupnosti; specializirane zbere interesentov; ankete; javne razprave; referendum itn. Kar zadeva interese, ki jih delovni ljudje izražajo v voljenih organih samoupravljanja v krajevni skupnosti, se neposrednost skuša poudariti z delegatskim razmerjem med delovnimi ljudmi in občani v krajevni skupnosti in samoupravnimi organi. Slednji tudi morajo biti tako sestavljeni, da so v njih udeleženi delovni ljudje in občani iz vseh delov krajevne skupnosti, temeljnih organizacij združenega dela, družbenopolitičnih organizacij in interesnih združenj. Tako *zbor delegatov krajevne skupnosti* kot osrednji organ samoupravljanja v krajevni skupnosti sestoji iz temeljnih organizacij združenega dela; iz družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in društev. Neposredno izražanje interesov v večji ali manjši meri omogočajo tudi nekateri drugi organi v krajevni skupnosti (komisije itn.).

Na ravni krajevne skupnosti delovni ljudje in občani torej ne morejo uresničevati svojih interesov in potreb kot izolirani in abstraktni prebivalci nekega ozemlja, marveč v povezavi z vsemi bistvenimi institucijami v krajevni skupnosti, a tudi zunaj njenih okvirov. Tako s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem, ki sta tudi oblika neposrednega izražanja (in usklajevanja) interesov, vzpostavljajo odnose s temeljnimi organizacijami združenega dela, s samoupravnimi interesnimi skupnostmi itd.; povezujejo pa se tudi z občinskimi skupščinami in njihovimi organi in z drugimi družbenimi dejavniki (družbenopolitične organizacije; družbene organizacije, društva).

Da pa neposredno izražanje interesov ne bi bilo zaprto zgolj v meje krajevne skupnosti, je poskrbljeno tudi s tem, da je prav krajevna skupnost ena izmed osnov celotnega sistema samoupravljanja v jugoslovanski družbi. Zato občani in delovni ljudje ne odločajo samo v okvirih svoje krajevne skupnosti; prek svojih delegacij in delegatov sodelujejo pri izvrševanju oblasti in pri upravljanju drugih družbenih zadev tudi v okviru

¹⁶ O teh in drugih problemih, povezanih z nadaljnjim razvojem krajevnih skupnosti v Sloveniji, prim.: »Aktualni problemi nadaljnega razvoja krajevnih skupnosti v SR Sloveniji«, *Poročevalec skupščine SR Slovenije in skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate*, 16/1975.

občinske skupščine (zbor krajevne skupnosti) in v širših družbenopolitičnih skupnostih, odločajo pa tudi o »družbenih dejavnostih«, saj imajo posebno delegacijo (ali več delegacij), ki delegira delegate v samoupravne interesne skupnosti. Na ta način se tudi na ravni krajevne skupnosti izraža splošna težnja, ki jo poudarjajo načelna izhodišča, institucionalni okviri in politična aktivnost za uresničitev nove ustave: da je neposredno izražanje interesov začetek procesa, ki se mora stekati v združevanje ljudi in njihovih prizadevanj, da skupaj uresničujejo svoje osebne in skupne interese.

VI

Ena izmed ključnih značilnosti jugoslovanske teorije in prakse samoupravljanja je, da se ne omejujeta samo na kar najbolj neposredno vlogo delavskega razreda in drugih delovnih ljudi, marveč zagotavljata tudi svobodo in enakopravnost narodov in narodnosti. Pravzaprav se razredni in nacionalni vidik tako tesno prežemata, prepletata in se medsebojno opredeljujeta, da bi ne mogli govoriti o vodilni vlogi delavskega razreda, če ta vloga ne bi hkrati zaobsegala celovite narodne svobode. Ne gre le za to, da narodi in narodnosti popolnoma enakopravno izražajo svojo kulturno samobitnost, in tudi ne samo za to, da v okviru skupne federacije odločajo o svoji politični organiziranosti. Njihova celovita svoboda se razteza na vse bistvene razsežnosti družbene stvarnosti. Zato ta svoboda poleg političnih in kulturnih komponent obsega tudi pravico, da razpolagajo tudi z ekonomsko suverenostjo, tj. s svojimi ekonomskimi viri in še posebej s presežnim delom.

Takšna koncepcija »narodnega vprašanja«¹⁷ ima bistvene posledice tudi za problem, ki je predmet naše obravnave, namreč za neposredno izražanje interesov v jugoslovanski družbi. Splošno načelo neposrednega izražanja interesov se je namreč še posebno izrazito konkretno uveljavilo v položaju narodov in narodnosti v naši družbi. Narod lahko uveljavi svoj enakopravni in suvereni položaj in interes le tako, da ga sam neposredno izraža — seveda ob tesni povezanosti pri uresničevanju skupnih interesov z drugimi narodi in narodnostmi, s katerimi se je združil v posebno politično skupnost. Posledica takšnega zhodišča ni samo to, da narodi in narodnosti samostojno upravljajo s svojo usodo v avtonomnih pokrajinah in republikah, marveč tudi v tem, da kot realni družbeno-

¹⁷ O problemu naroda in »narodnega vprašanja« v sodobni Jugoslaviji gl.: Edvard Kardelj, Uvod k drugi izdaji knjige istega avtorja: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, DZS, Ljubljana 1957, str. XIII—LXXVII, in isti avtor: *Problemi naše socialistične graditve*, cit. izdaja, VIII. knjiga, str. 342—377; X. knjiga, str. 149—198; 260—261; 395—404 in *passim*. Glej še zlasti: Najdan Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd 1973; Stipe Šušar, *Nacionalno in nacionalističko*, Marksistički centar Split, Split 1974. O istem problemu, kakor ga obravnavajo ustava SFRJ, ustave republik in avtonomnih pokrajin, gl. Ivan Kristan, »Nekaj značilnosti ureditev v ustavah socialističnih republik in avtonomnih pokrajinah«, *Pravnik*, 1—3/1975, str. 80—82.

ekonomski in politični subjekti neposredno odgovorno sodelujejo pri uresničevanju skupnih zadev v federaciji.

Neposredno izražanje interesa narodov in narodnosti se torej ne more uresničevati zgolj ali predvsem na ravni nekakšne abstraktne zavesti, marveč mora biti zagotovljeno s trdnimi pravicami in medsebojnimi obveznostmi, pa z institucionalnimi okviri, v katerih lahko narodi in narodnosti uresničujejo svoj enakopravni položaj.

V samoupravnem političnem sistemu Jugoslavije sta neposredno izražanje interesov in enakopravni položaj narodov in narodnosti načelno in institucionalno zagotovljena zlasti s temle:¹⁸

1. narodi in narodnosti po načelu samoodločbe uresničujejo svoje suverene pravice in interese v socialističnih republikah in avtonomnih pokrajinah, v federaciji pa le, kolikor to določa zvezna ustava;

2. pristojnosti federacije se omejujejo na tiste pravice in dolžnosti, ki so spoznane za realni skupni interes vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti;

3. uresničevanje tega skupnega interesa ni prepuščeno centralistično-unitaristično organiziranim in odtujenim centrom odločanja, marveč je postavljeno v takšne odnose in takšne organizacijske mehanizme, ki v kar največji meri omogočajo enakopravno in neposredno izražanje interesov narodov in narodnosti, s čimer pa jih tudi zavezujejo, da so odgovorni za učinkovito uresničevanje pravic in obveznosti, ki jih ima federacija. Med takšne odnose in organizacijske mehanizme je, med drugim, zlasti šteti:

a) strukturo skupščine SFRJ (zvezni zbor, zbor republik in pokrajin), ki zlasti prek zbora republik in pokrajin omogoča neposredno navzočnost republik in avtonomnih pokrajin oziroma njihovih skupščin;

b) sestavo bistvenih zveznih organov, ki zagotavlja enakopravno udeležbo republik in pokrajin v delu teh organov;

— institucijo soglasja, ki omogoča, da lahko v zadevah, ki so za narode in narodnosti ključnega pomena, zvezni organi sprejmejo odločitev šele potem, ko dobe soglasje pristojnih republiških organov oziroma organov avtonomnih pokrajin;

— vlogo družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in društev, v katerih delovni ljudje uresničujejo svoje interese in v katerih in skoz katere, posebno v družbenopolitičnih organizacijah in skoznje delovni ljudje uresničujejo svoje skupne interese;

— težnje po skladnem razvoju gospodarstva in ustvarjanje materialne podlage za enakopravnost narodov in narodnosti Jugoslavije, ki zahteva, da se posebna pozornost posveti hitrejšemu razvoju manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin;

¹⁸ Ustava SFRJ: Temeljna načela, I; Tretji del: Odnosi v Federaciji ter pravice in dolžnosti Federacije; Četrti del: Organizacija Federacije; Peti del: Sprememba ustave SFRJ.

— neposredno sodelovanje organizacij združenega dela, družbeno-političnih skupnosti in občanov.

Ne samo, da neposredno izražanje interesov narodov in narodnosti v samoupravnem političnem sistemu Jugoslavije ne ogroža enotnosti jugoslovanske družbe, marveč je, narobe, realna predpostavka te enotnosti, predpostavka, ki hkrati omogoča tudi takšno oblikovanje skupnih interesov, pri kateri ti skupni interesi niso nekakšna naddružbena in nadnacionalna kategorija, marveč realna skupnost, ki v splošnem interesu družbe kot celote vključuje tudi posebne interese narodov in narodnosti, ki imajo tako realno možnost, da so oblikovalci svoje posebne in skupne usode.

VII

Poglavitno sredstvo, s katerim skuša jugoslovanski samoupravni sistem omogočiti neposredno izražanje interesov, je delegatski sistem. Prek delegatskega sistema neposredno izražanje interesov ne ostane zgolj na dnu, v osnovnih funkcionalnih in teritorialnih družbenih enotah, marveč se prebija na vse ravni družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema. Namen delegatskega sistema je prav ta, da delavski razred, vsi delovni ljudje, narodi in narodnosti neposredno izražajo svoje pravice v samem jedru političnega sistema, tj. v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, ki poleg samoupravnih funkcij izvršujejo tudi funkcije oblasti. Delegatski sistem tudi omogoča, da delegatska baza, različne strukturne prvine v njej, izražajo svoje interese na organiziran način, s čimer ni zagotovljena samo odgovornost pri uveljavljanju interesov, marveč tudi učinkovitost njihovega uresničevanja. Delegatski sistem kot vezno tkivo, ki neposredno povezuje samoupravno bazo s strateškimi točkami družbene in političnega odločanja, je potemtakem usmerjen k temu, da delovni ljudje svojo dominantno vlogo (diktatura proletariata) uresničujejo na čimbolj neposreden in demokratičen način.

Takšne neposredne povezanosti med socialistično družbeno bazo in oblastjo in upravljanjem drugih družbenih zadev pa ni mogoče vzpostaviti na podlagi in v okvirih splošnega političnega predstavništva, ki ga je razvila klasična meščanska politična teorija in ki se je uveljavilo v klasičnem parlamentarnem sistemu. Izhodišče te filozofije in politične prakse je individualistični, abstraktni »*citoyen*«, ki dobi svojo politično vrhno stavbo v predstavniškem telesu, ki je kot »čisto«¹ politično telo formalno popolnoma ločeno od posamičnih in posebnih družbenih interesov. Delegatski sistem lahko doseže svoj temeljni smoter le, če negira klasično politično predstavništvo že v njegovi izhodiščni točki, tj. že v tem, da ne jemlje za izhodišče individualnega abstraktnega »*citoyena*«, marveč *človeka, ki dela*, delovne ljudi v delovni organizaciji in skupnostih, v katere se ljudje pri svojem delu in v neposrednih prostorsko-družbenih odnosih združujejo. V takšnih neposrednih delovnih in življenjskih oko-

ljih se neposredno oblikujejo mnogostranski interesi človeka kot delovno-družbena bitja, interesi, ki niso samo gibalno njegove in kolektivne aktivnosti v neposrednem delovno-družbenem okolju, marveč tudi izhodišče in substanca — ob vodilni vlogi organizirane socialistične zavesti — vseh bistvenih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih procesov v globalni družbi.

Delegatski sistem¹⁹ kot poglavitno sredstvo, prek katerega delovni ljudje te konkretne interese neposredno prevajajo v politični sistem, zato temelji, kot določa nova ustava, na takšnih samoupravno organiziranih delovno-družbenih okoljih (»temeljne samoupravne organizacije in skupnosti«). Delegacije oblikujejo, nekoliko poenostavljeno izraženo: 1. delovni ljudje v temeljnih organizacijah združenega dela in v delovnih skupnostih, ki opravljajo dela skupnega pomena za več delovnih skupnosti; 2. delovni ljudje in delavci v kmetijski, obrtni in podobni dejavnosti, ki delajo s sredstvi, na katerih »ima kdo lastninsko pravico«, organizirani v skupnosti in druge oblike združevanja; 3. delovni ljudje v delovni skupnostih državnih organov, družbenopolitičnih organizacij, društev in podobno kot tudi aktivne vojaške osebe in civilne osebe v službi oboroženih sil; 4. delovni ljudje in občani v krajevni skupnosti.²⁰

Pomemben pogoj za to, da se delegacije in delegati ne bi odtrgali od delegatske baze in da bodo izražali njene interese, moramo videti v tem — na to opozarjajo številni jugoslovanski pisci — da se delegati ne prelevijo v profesionalne politične predstavnike, marveč tudi kot delegacije oz. delegati ostanejo na svojem delovnem mestu. Ostali bodo torej, tako se pričakuje, tudi v stiku s problemi, potrebami in interesi, ki vsakodnevno vznikajo v njihovem delovno-družbenem okolju. Hkrati pa njihova zasidranost v takšnem okolju omogoča volivcem, da delegacijam in delegatom na neformalni in formalni način sporočajo svoje probleme, izražajo svoje potrebe in interese na neposreden način.

Delegacije pa — poleg teh faktičnih strukturno-življenjskih vezi — sili k temu, da izražajo interese delegatske baze tudi to, da sprejemajo »temeljna stališča« za delo delegatov v skupščini. Pri tem morajo izhajati »iz interesov in smernic temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti«, delegat pa se mora pri zavzemanju stališč ravnati »v skladu s smer-

¹⁹ O delegatskem sistemu in kritiki političnega predstavnštva poleg navedene literature, gl. npr.: Mile Babić in drugi, *Kaj je delegatski samoupravni sistem*, Globus, Zagreb 1974; Savin Jogan, *Elementi delegatskog odnosa u razviku političkog sistema Jugoslavije*, FPN, Beograd 1973 (neobjavljena magistrska teza); Gorazd Kušej, »Različna pojmovanja delegatskega sistema«, *Teorija in praksa*, 10/1970; Miha Ribarič, *Poslanski mandat v političnem sistemu meščanske družbe*, FSPN, Ljubljana 1974 (neobjavljena magistrska teza); gl. tudi *Teorija in praksa* 6—7/1975, ki je posvečena problematiki delegatskega sistema, o kateri pišejo Boštjan Markič in drugi avtorji. Prav tako je *Politička misao*, 1—2/1974 s prispevki Zdravka Tomca in drugih poudarila problematiko delegatskega sistema. O nekaterih aktualnih problemih razvoja delegatskega sistema v SR Sloveniji gl.: »Uveljavljanje in izvajanje delegatskega sistema in delegatskih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, v občinski skupščini in v skupščini SR Slovenije«, *Poročevalce skupščine SR Slovenije in skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate*, 6/1975.

²⁰ Ustava SFRJ, čl. 133.

nicami svojih samoupravnih organizacij in skupnosti in s temeljnimi stališči delegacij oziroma družbenopolitičnih organizacij, ki so jih delegirale«. Če mora delegacija pri tem upoštevati tudi »interese drugih samoupravnih organizacij in skupnosti in splošne družbene interese in potrebe«, delegat pa mora ravnati »tudi v skladu s skupnimi in splošnimi interesi in potrebami«, ²¹ je to predvsem izraz tega, da se v socialistični samoupravni družbi posamezni in posebni interes ne smeta uveljavljati na škodo družbenega interesa; kot ne sme biti, na drugi strani, družbeni interes kategorija, ki bi kot abstraktna splošnost zanemarjala upravičene individualne in skupinske interese. Nikakor pa teh širših družbenih kriterijev, po katerih se morajo ravnati delegacije in delegati, ne smemo restriktivno razlagati proti neposrednemu izražanju interesov v delegatskem sistemu niti jih ne smemo razlagati v smislu nekakšnega apriornega hierarhičnega odnosa med posameznim, posebnim in splošnim interesom.

To neposrednost namreč zagotavljajo tudi določila nove ustave, ki se — podobno kot pri delavskem svetu — nanašajo na številčnost in socialno sestavo delegacij, na njihov mandat in na pasivno volilno pravico za izvolitev v delegacijo. Poglavitni kriterij, po katerem se določa število delegatov temeljnih samoupravnih organizacij oziroma skupnosti, je sorazmernost s številom ljudi v teh organizacijah oziroma skupnostih. Od tega načela pa je možno odstopiti, če je treba zagotoviti zastopanost delovnih ljudi »z določenih področij oziroma območij«. Taka omejitev je prav gotovo povezana s prizadevanjem, da se v delegacijah, s tem pa v političnem sistemu, kar najbolj neposredno izrazi realna interesna struktura družbe, ki ima poleg funkcionalnega tudi teritorialni vidik. Istemu smotru je namenjeno določilo, da morajo biti v delegaciji zastopani delavci »vseh delov delovnega procesa« in da mora sestava delegacije »ustrezati socialni strukturi temeljne samoupravne organizacije oziroma skupnosti«. Čim neposrednejšo in realnejšo vlogo delavcev, ki delajo v neposredni proizvodnji oziroma v drugih dejavnostih, skuša nova ustava doseči na ta način, da omejuje mandatno dobo na štiri leta, prepoveduje ponovno izvolitev v isto skupščino po preteku druge mandatne dobe in določa, da vodilni delavci, ki ne morejo biti izvoljeni v delavski svet ali v drugi ustrezní organ, tudi ne morejo biti izvoljeni v delegacijo temeljne organizacije združenega dela. Tudi institucija »fleksibilnega mandata« ²², ki jo uveljavljajo nekatere republiške ustave (ustava SR Slovenije, delno SR Makedonije), krepi možnost za neposredno izražanje interesov v skupščinskem sistemu. Delegacije morajo obveščati svojo »delegatsko bazo« o svojem delu in o delu delegatov v skupščini. Delegati pa morajo informirati o svojem delu in o delu skupščine delegacije, samoupravne organizacije in skupnosti. Tako delegacije kot delegati so odgovorni za

²¹ Ustava SFRJ, čl. 137 in 141.

²² Prim. Majda Strobl: »Nestalni mandat delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in v organih drugih samoupravnih organizacij in skupnosti«, prispevek za okroglo mizo IPISA, Dubrovnik, 9—13 sept. 1975 (razmnoženo v francoščini).

svoja dela. V primeru, če izgubijo zaupanje delegatske baze, jih lahko odpokličejo.

Na teh in takšnih izhodiščih delegatskega sistema se oblikujejo delegatski zbori skupščin in družbenopolitičnih skupnosti, ki so že po svoji strukturi in funkciji poskus negiranja modela »politične države« in prenašajo samoupravni proces v samo jedro političnega sistema. Zbor združenega dela, ki ga sestavljajo delegati delovnih ljudi v organizacijah združenega dela in v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, soodloča o vprašanih, pomembnih za delavce in druge delovne ljudi v združenem delu; zbor krajevnih skupnosti, ki ga sestavljajo delegati delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih oziroma zbor občin, ki ga sestavljajo delegati delovnih ljudi in občanov v občinah, soodloča o vprašanih, pomembnih za delovne ljudi in občane krajevnih skupnosti in občin; družbenopolitični zbor kot zbor delegatov delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitične organizacije, pa soodloča o vprašanih uresničevanja razvoja in varstva z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema. Skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na področjih izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva, socialnega varstva — ustava in statut pa lahko to pravico razširita tudi na skupščine drugih samoupravnih interesnih skupnosti — odločajo enakopravno s pristojnimi zbori skupščine o vprašanih s teh področij.²³

Skupščina SFRJ, ki ima v primerjavi s skupščinami ožjih družbenopolitičnih skupnosti specifične pravice in dolžnosti, je sestavljena drugače kot skupščine drugih družbenopolitičnih skupnosti (zvezni zbor, zbor republik in pokrajin), vendar pa se tudi oblikuje po delegatskem načelu. Zvezni zbor sestavljajo delegati samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij, zbor republik in pokrajin pa delegacije, ki jih volijo zbori skupščine republike oziroma skupščine avtonomne pokrajine.²⁴

Sama struktura in funkcija skupščin in njihovih zborov potemtakem že na zunaj nakazuje predvsem tele bistvene težnje:

1. Negiranje modela splošnega političnega predstavništva.
2. Prozorno, neposredno interesno strukturiranost samega skupščinskega sistema (zborov) glede na velika področja družbenega dela in družbeno-prostorsko eksistenco človeka.
3. Enakopravnost narodov in narodnosti (gl. tč. VI. zgoraj).
4. Posebna vloga družbenopolitičnih organizacij, ki se izraža v zboru družbenopolitičnih skupnosti. Ta vloga se seveda ne omejuje samo na delovanje tega zbora, ampak je povezana z vsemi družbenimi in političnimi procesi, ki oblikujejo celotni skupščinski sistem in na katere, na drugi strani, vpliva skupščinski sistem. Družbenopolitične organizacije

²³ Ustava SFRJ, čl. 144 in 145.

²⁴ Ustava SFRJ, čl. 284.

imajo pomembno vlogo pri krepitvi socialistične družbene in demokratične zavesti, ki je bistvenega pomena za celotno delovanje delegatskega in skupščinskega sistema; njihova vloga je odločilna pri zagotavljanju demokratičnega in organiziranega postopka pri določanju kandidatov za delegacije in delegate, za druge samoupravne in sicer pomembne družbene funkcije. Z nadzorstvom nad delom organov oblasti in samoupravljanja in nosilcev družbenih funkcij zagotavljajo družbenopolitične organizacije odgovorno izvrševanje družbenih in političnih funkcij itn. (Ustava SFRJ, Temeljna načela, VIII.)

5. Možnosti za neposredno izražanje interesov delavskega razreda in drugih delovnih ljudi in s tem za nadaljnje poglobljanje neposredne demokracije.

VIII

Če bi hoteli natančneje dognati, v kakšnih oblikah in vsebinah se v jugoslovanskem samoupravnem sistemu izražajo interesi na neposreden način, bi morali izvesti komparativne raziskave na območju celotne Jugoslavije. Tudi če bi hoteli podrobneje prikazati samo normativno-institucionalni okvir, skoz katerega delavski razred in vsi delovni ljudje na neposreden način izražajo interese, bi morali na eni strani še bolj natančno analizirati idejno teoretična izhodišča in tudi večje število normativnih aktov (poleg ustave SFRJ še ustave vseh republik in obeh avtonomnih pokrajin; pa tudi zakonodajo, od zakonov, ki jih sprejema skupščina SFRJ, do predpisov, ki jih sprejemajo organi občine in tudi samoupravno zakonodajo). Obdelati bi bilo treba še nekatere druge subjekte ali vidike, ki so v naši družbi pomemben dejavnik izražanja interesov (npr. vloga družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in društev;²⁵ oblike izražanja interesov na področju »osebnega dela«; vloga politično-izvršilnih in upravnih državnih organov v zvezi z izražanjem interesov; neposredno izražanje in socializacija interesov na področju ljudske obrambe in varnosti, zunanje politike; protislovja in izražanje interesov na področju podružbljanja presežnega dela; neposredno izražanje interesov na ravni občine kot samoupravne in temeljne družbenopolitične skupnosti itn.). Te omejitve k našemu sestavku ne opozarjajo samo na to, da je treba nadaljevati z raziskavo interesne problematike na teoretični normativno-institucionalni ravni, marveč tudi velevajo, da moramo biti previdni pri sklepanju o dejanskem stanju na tem področju. Vendar pa so nekatere značilnosti izražanja interesov že na podlagi tega, kar smo povedali, dovolj razvidne, da lahko ponudimo nekaj sklepov, ki kažejo nekatere bistvene razsežnosti in težnje samoupravljanja v Jugoslaviji.

²⁵ Gl. Stane Kranjc, *Interesna združenja občanov v SR Sloveniji*, FSPN, Ljubljana 1971 (neobjavljeno raziskovalno poročilo).

Prvič, neposredno izražanje interesov je ena izmed bistvenih značilnosti teorije in prakse samoupravljanja v sodobni jugoslovanski družbi.

Drugič, neposredno izražanje interesov je značilno za vsa področja in za vse ravni družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov. Zadeva torej tako kompleks proizvodnih odnosov (družbena lastnina, vključno z razširjeno reprodukcijo) kakor področje političnega sistema v ožjem pomenu besede, vključno z mednacionalnimi odnosi; začenja se pri temeljni organizaciji združenega dela in krajevni skupnosti in se konča v skupščini SFRJ.

Tretjič, jugoslovanska koncepcija samoupravljanja ne spodbuja samo neposrednega izražanja interesov, marveč tudi omogoča, da delavski razred in vsi delovni ljudje s tem, da neposredno izražajo interese (v pomenu »fizične« in »socialne« neposrednosti), svoje interese tudi neposredno uveljavljajo kot vodilne interese v družbi. Neposredno izražanje interesov je ena izmed bistvenih sestavin socialistične demokracije kot posebne oblike diktature proletariata.

Ob vsem tem pa bi želeli, da ne bi bilo nesporazumov, opozoriti še na neko razsežnost obravnavane problematike. Namreč na to, da je neposredno izražanje interesov, kar se razume samo na sebi, samo eden izmed bistvenih vidikov razmerja med interesi in politiko oziroma interesi in samoupravljanjem. Nič manj pomemben, s teoretičnega in praktičnega gledišča pa vsekakor bolj zapleten, je drugi problem: kako poteka in na kakšen način se dosega povezovanje, združevanje, usklajevanje različnih interesov, kako se dosegajo skupni oziroma splošni interesi. V tem prispevku smo ta vidik le tu pa tam omenjali, nismo pa ga mogli obdelati. Opozoriti pa bi želeli vsaj na tri pomembne dejavnike, ki bi jih morala, kot se zdi, upoštevati vsaka obravnava integracije interesov v naši družbi.

Prvič, načelo neposrednega izražanja interesov, ki se lahko v polnem družbenem in v političnem smislu uveljavi le v razvitejših samoupravnih odnosih, ima za posledico tudi eno izmed bistvenih metod za povezovanje in usklajevanje interesov in za razreševanje interesnih konfliktov: to je metoda medsebojnega sporazumevanja in dogovarjanja, s katero naj bi se na kar najbolj neposreden, demokratičen način urejali in usklajevali odnosi med samoupravnimi subjekti. Ti namreč niso samo nosilci posebnih interesov, marveč tudi enakopravni udeleženci družbenega odločanja, ki so v medsebojnem razmerju odgovornosti, vzajemnosti in solidarnosti. Posamezne ravni in področja političnega sistema niso samo ravni in področja (neposrednega) izražanja interesov, marveč tudi področja in ravni neposrednega samoupravnega povezovanja in združevanja interesov, njihove integracije v skupne oziroma splošne interese.

Drugič, v tem procesu integracije interesov imajo in morajo imeti bistveno vlogo družbenopolitične organizacije pod idejnim in političnim vodstvom Zveze komunistov. Jugoslovanska koncepcija samoupravljanja se nikoli ni omejevala zgolj na to, da bi poudarjala samo (neposredno)

izražanje interesov. Hkrati je opozarjala, da bi zgolj spontano merjenje vsakdanjih empiričnih interesov lahko vodilo celo h konservativnim rezultatom, če ga ne bi usmerjala revolucionarna zavest organiziranih socialističnih sil, ki so na podlagi znanosti in globalne zgodovinske izkušnje sposobne — v dialektičnem odnosu s temeljnimi družbenimi nosilci socialističnega razvoja — zagotoviti, da se delni interesi povezujejo in usklajujejo z družbenimi, kratkoročni interesi pa z dolgoročnimi interesi socialistične družbe. Institucija družbenopolitičnih zborov je eden izmed najpomembnejših okvirov, ki naj bi v razmerah neposrednega izražanja interesov zagotovil globalno sintezo interesov s stališča dolgoročnih interesov socialistične družbe.

Tretjič, v razmerah heterogene interesne strukture sodobne jugoslovanske družbe in mednarodnega položaja Jugoslavije ima v procesu integracije interesov — in sploh v zagotavljanju njene samoupravne socialistične usmeritve — še vedno pomembno vlogo tudi država. Samoupravljanje potrebuje državo kot regulativno institucijo; kot institucijo, ki »stopi v igro«, če bi na bistvenih področjih družbenega življenja odpovedalo samoupravno urejanje zadev ali če bi nastopile izjemne družbene okoliščine kot institucija, ki sicer »odmira«, ki pa mora biti dovolj močna, da zagotovi tako notranjepolitične kot zunanjepolitične okolnosti, v katerih se lahko samoupravljanje nemoteno razvija. Med drugim je država kot oblast še vedno prvina diktature proletariata, ki je tudi ovira in sankcija zoper vse oblike in vrste izražanja in uveljavljanja interesov, ki bi delavski razred omejevale »pri uresničevanju njegove zgodovinske vloge v družbenoekonomskih in političnih odnosih ter pri organiziranju oblasti zanj in za vse delovne ljudi.«²⁶

²⁶ Ustava SFRJ, Temeljna načela II.

Sodobna politična znanost

Na letošnjem znanstvenem zboru Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) v Dubrovniku je bil med predstavniki slovenskega politološkega društva tudi glavni in odgovorni urednik naše revije; ob tej priložnosti je zaprosil nekatere udeležence zbora, da bi odgovorili za naše bralce na nekaj vprašanj o vsebini, problemih in težnjah sodobne politične znanosti doma in v svetu. Povabilu se je ljubeznivo odzvalo sedem avtorjev, ki so v celoti ali delno odgovorili na naslednja vprašanja:

1. Kaj mislite o težnjah v politični znanosti v sodobnem svetu? Ali lahko trdimo, da je v tej disciplini v zadnjih letih opaziti spremembe, ki bi jih morali posebej poudariti?

2. Kaj je značilno za politično znanost v vaši deželi?

3. Kaj sodite o vplivu problema samoupravljanja in participacije na politično znanost, zlasti na pojmovanje demokracije?

BRANKO CARATAN (JUGOSLAVIJA)

I

Zdi se mi, da je odgovor na vprašanje, kakšne težnje delujejo v svetovni politični znanosti kot celoti, dokaj težaven. Morda bi na to vprašanje lažje odgovorili, če bi politično znanost v svetu analizirali predvsem po njenih ideoloških različnih segmentih. Če bi se tega lotili tako, potem bi morali seveda obravnavati nekaj med seboj ločenih tem, ki nimajo vedno skupnega imenovalca. To, kar bi lahko bila skupna značilnost politične znanosti kot celote, bi morda strnili v vtisu, da so se posamezni deli politične znanosti v svetu prenehali ukvarjati samo z lastnimi klasičnimi temami, in to vsak zase. S tem seveda nočemo trditi, da so se s tem odrekli svojih ideoloških opredelitev, niti tega, da so nove teme prenehali ocenjevati zgolj v luči svojih ozkih vrednostnih sistemov. Tega nihče ni pričakoval in tudi ne more biti neposredni cilj politične znanosti.

Tudi doslej so se — na primer na Zahodu — ukvarjali z nekaterimi problemi socialističnega sistema. Toda izbiro tém je praviloma narekovala potreba, da bi s temi študijami osvetlili in prikazali prednosti lastnih vrednostnih sistemov. Glede izbire tém je novost sedanjega časa v tem

— kar velja tudi za »okroglo mizo« v Dubrovniku — da na izbiro teme vse odločilneje vpliva zanimanje, ki ga je neki problem izzval v svetu sam po sebi in ki mu pridajajo poseben pomen in vrednost v svetovni razsežnostih.

Najbrž ni treba posebej poudarjati, da stoje za tako spremembo v politični znanosti tudi spremenjeni odnosi na svetovni politični sceni. Socializem in revolucionarne preobrazbe v našem stoletju so v tolikšni meri spremenili podobo sveta, da tega, kar se dogaja, niti na Zahodu ne morejo več obravnavati kot naključni pojav » v najboljšem od vseh možnih svetov«. Po drugi strani pa tudi krepitev socializma, predvsem pa humani in demokratski tokovi v njem, navajajo k temu, da meščanskega sveta kot tudi socialistične perspektive ni mogoče obravnavati v črno-beli tehniki. Tretji pomembni vzrok je v tem, da tudi tako imenovani »tretji svet« postavlja zahtevo po kritični revalorizaciji tistih političnih kultur, ki so do nedavnega skoraj izključno vplivale na usodo sveta kot celote. Če k temu dodamo še napredek politične znanosti, ki ga je opaziti malone v vseh njenih sicer ideološko in politično obarvanih segmentih, potem izbira tém, ki so v središču pozornosti vsega sveta, ni več presenetljiva.

II

Pri doseganju razvoja politične znanosti v naši deželi bi skoraj ne mogli govoriti o nekakšnih jasneje izoblikovanih šolah. Bolj upravičeno bi lahko govorili o tem, da je v njej še vedno čutiti sledove tistih družbenih znanosti, v katerih se je šolala generacija znanstvenikov, ki danes dominira v jugoslovanski politični znanosti. Na primer, v delu teoretske politologije je čutiti vpliv filozofije, v nekaterih analizah političnega sistema še vedno ni presežen normativistični pristop, v dobršnem delu empiričnih raziskav pa »odkritje« tega, da je mogoče uporabiti različne raziskovalne metode, prevladuje nad vsebinsko stranjo raziskave. Ti sledovi otroške dobe naše politične znanosti se kažejo na drugi strani tudi kot neskladje med takim teoretičnim pristopom, ki zgublja zvezo s politično stvarnostjo (in tej ne pripisuje nobenega pomena), ter pristopom, ki je le gola deskripcija in ugotavljanje dejstev, in ki ni podprt z nikakršnimi ali pa le površnimi teoretičnimi razlagami. Ta isti problem se kaže drugod v še ne prevladanem neskladju med dosežki klasičnega marksizma na področju politične teorije ter med novejšimi témami in metodami, ki jih obravnava moderna politična znanost. Posledica tega je dogmatizem pri prvih, pri drugih pa nekritičnost do tez in metod meščanske politične znanosti. Pri tem seveda ne trdimo, da bi bilo mogoče to neskladje enostavno odpraviti s konvergenco med marksistično in meščansko politično znanostjo, pač pa to, da se marksistična politična znanost ne more izčrpati v klasičnem marksizmu in da se lahko sodobna politična znanost, ki se napaja v marksizmu, s kritično revalorizacijo dosežkov moderne politične znanosti le obogati.

Pričakujemo lahko, da bo novi val raziskovalcev političnih odnosov, ki prihaja s fakultet in visokih šol za politične vede, zmožel z ustvarjalno in marksistično sintezo prevladati te otroške bolezni naše politične znanosti. Sicer pa tudi danes lahko trdimo, da spisi, raziskave in študije naših politologov delno že utirajo pot taki usmeritvi. Konec koncev je mogoče le tako, se pravi z lastnimi raziskavami in študijami političnega fenomena, uveljaviti naše politične vede kot znanost. Dokler se bo namreč ta znanost več ukvarjala sama s seboj kot s predmetom svojega raziskovanja, dotlej ne bo prevladala svoje začetne faze. S tem pa seveda nismo hoteli povedati tega, da bi morali tudi to anketo uvrstiti v ta kontekst razmišljanj.

III

Kot vsaka druga znanost je tudi politična znanost vsrkavala spodbude in zamisli iz prakse in človeških potreb in na te potrebe tudi odgovarjala. Malone vse velike teme iz zgodovine politike so zapustile sledi v politični znanosti. Če je moderna (meščanska) politična znanost spremljala razvoj buržoazne demokracije, je bilo v marksistični politični znanosti (takrat se ni tako imenovala, čeprav je to bila) močno poudarjeno obdobje konstituiranja delavskega gibanja (Marx) in obdobje njegove celostne mobilizacije (Lenin). Po teoretični praznini, ki jo je pustil za seboj stalinizem, je nova usmeritev v socializmu, ki se je pojavila na politični sceni leta 1950 z reafirmacijo tez o socialni revoluciji in osvobajanju delavskega razreda ter s težnjami k novim odnosom v delavskem gibanju, potisnila na površje tudi osrednjo temo tega obdobja. Bistvo te teme je preseganje političnega upravljanja. V tem še vedno političnem procesu samoupravljanja in participacije — kljub razlikam med njima — ni več mogoče preprosto zaobiti. Prav narobe: kolikor bolj bo socializem napredoval kot svetovni proces, toliko bolj bo naraščal tudi pomen teh dveh tem za politično znanost. Če je bila doslej politična oblast v središču pozornosti politične znanosti, bi jo moralo poslej v žarišču zamenjati samoupravljanje. Ko v tej zvezi uporabljamo izraz samoupravljanje, seveda ni pomemben sam izraz; mislimo predvsem na proces preseganja političnega upravljanja in na ustvarjanje nove politične organizacije, v kateri bo odpravljena meja med proizvodnim delom in upravljanjem družbenih zadev. Skoraj odveč je poudarjati, da ne bi imela moderna teorija demokracije vsaj po svojem bistvu zunaj tega konteksta nikakršnega globjega smisla.

FRANK DEPPE (ZRN)

I

Po mojem so politične znanosti po vsem svetu stopile v novo, odločilno fazo razvoja. Po dolgem pred-teoretičnem raziskovanju, raziskova-

nju »srednjega dometa«, je postala očitna potreba po teoretični utemeljitvi socialnih, ekonomskih, političnih in ideoloških procesov. Sistematska teorija, ki je v zadnjih letih obvladovala teoretične debate, po mojem mnenju ne more ustrezno razložiti protislovne dinamike sodobnega sveta. Potrebujemo teoretični pristop, ki je sposoben, da preseže tradicionalno delitev dela v združenih vedah, t. j., integrirati moramo metode ekonomske, politične in ideološke analize. Po drugi strani morajo biti te metode ustrezne, da lahko z njimi interpretiramo sodobno globoko krizo visoko razvitih kapitalističnih dežel, krizo, ki poraja nove vrste družbenih konfliktov in razrednega boja in nove perspektive za temeljne strukturne spremembe kapitalistične družbe. Seveda lahko ob vsem tem opazimo rastoči vpliv marksistične teorije. Hkrati pa se zdi, da lahko ugotovimo premike v problematiki mednarodnih diskusij. Predmeti diskusije se tesneje povezujejo z aktualnimi političnimi problemi kakor tudi s problemi socialnih sprememb. Glede tega je verjetno prav naša okrogla miza IPISA v Dubrovniku dober primer. Participacija, industrijska demokracija, samoupravljanje so dandanes problemi, ki pritegujejo pozornost večine politologov. Naj sklenem svoj odgovor na vaše prvo vprašanje s pripombo, da je odprta razprava in informacija med znanstveniki, ki prihajajo iz kapitalističnih in socialističnih dežel, gotovo dokajšen napredek v mednarodnem razvoju politične znanosti.

II

V moji deželi, Zvezni republiki Nemčiji, se seveda ponavljajo te splošne, mednarodne težnje. Vendar pa se tu srečamo z nekaterimi posebnostmi, ki bi jih rad omenil. Najprej smo imeli intenzivno metodološko diskusijo. Pod vplivom tradicije frankfurtske šole in marksistične teorije smo se lotili kritičnega pretresa funkcionalizma in sistemske teorije na skoraj vseh področjih politične znanosti. Posebno živahno pozornost je zbudil problem, kako povezati metode Marxove kritike politične ekonomije z analizo političnih procesov. Na področju mednarodne politike je postal pomemben predmet razprav problem ponovne opredelitve »teorije imperializma«. Po drugi strani imamo v zadnjih dveh ali treh letih intenzivno diskusijo o problemih države v sodobni kapitalistični družbi. Rad bi tudi omenil, da smo posvetili pri nas precej raziskav ne samo zgodovini nemškega delavskega gibanja, marveč tudi aktualnim problemom delavskega gibanja in njegovi politiki v sodobnih razmerah.

III

Menim, da so problemi participacije, industrijske demokracije in samoupravljanja — kot je razločno pokazala tudi ta okrogla miza — velikega pomena za politično znanost in teorijo demokracije. To predvsem zaradi tega, ker je participacija postala integralni del programov zahodnoevropskega delavskega gibanja in sodobnih političnih konfliktov. Drugič, ker so modeli »samoupravljanja« ali »socialistične demokracije«, ki

jih uresničujejo v socialističnih deželah, tudi modeli, katerih uspehi bodo vplivali na nadaljnji razvoj v visoko razvitih kapitalističnih deželah. In končno ne smemo pozabiti, da koncept participacije — zasnovan na industrijski demokraciji — implicira radikalno spremembo tradicionalne teorije demokracije, ki se je izključno osredotočila na politični sistem in je zanemarjala strukture moči, ki določajo njegovo ekonomsko bazo.

KARL DEUTSCH (ZDA)

Sprašujete me o novejših težnjah in spremembah v politični znanosti po svetu. Prva težnja bi bila ta, da se poskuša doseči odločljivost vprašanj politične znanosti; tj., poskušajo najti načine, da bi na ta vprašanja odgovorili s pomočjo ponovljivih dokazov (evidence), to je takih dokazov, ki jih drugi ljudje lahko ponove, tako da niso odvisni samo od avtoritete. K temu je pripomogel deloma razvoj behavioralnih (vedenjskih) metod za raziskovanje stališč (attitudes) in obnašanj, metod, kot so: vzorčenje, intervju, anketa. K razvoju teh metod veliko prispevata Inštituta za družbene raziskave na Michiganski univerzi v ZDA in v Mannheimu v ZRN. Druga metoda, s katero dobivajo ponovljive dokaze, je statistična analiza agregatnih podatkov, s katero poiščemo takšna razmerja, kot so delež delavcev v populaciji, razmerje med delodajalci in delojemalci in mnoga druga. To metodo so še izboljšali, ko so razvili statistične kazalce neenakosti, s katerimi lahko merimo velikost neenakosti in stopnjo njene povečanja, pa časovno obdobje, v katerem se neenakost ni spremenila, ali pa stopnjo njenega zmanjševanja, kar se je zgodilo na primer na Švedskem. Potem so tu še matematični modeli. V tej zvezi naj omenim knjigo, katere naslov je Matematični prijemi v politiki in pri kateri sem sodeloval kot eden njenih treh soavtorjev in urednikov. Naslov druge take knjige, ki prav tako obravnava to tematiko in bo izšla še to leto, je Matematična politična analiza.

Če pravi prva smer: »Dajmo, odločimo vprašanja, ki nas že zanimajo,« pravi druga: »Poiščimo nova vprašanja, ki so pomembna in jih je vredno postaviti, ter taka, ki še niso bila postavljena.« To so vprašanja o strukturnih dejavnikih v družbi, kot je na primer razmerje med stopnjo lastninske neenakosti in stopnjo dohodkovne neenakosti. Lastninska neenakost je veliko večja, kot je dohodkovna neenakost, čemur pogosto ni bilo posvečeno dovolj pozornosti. Tu je vprašanje nasilja: koliko nasilja je očitnega in koliko trpljenja je posledica tega, čemur pravimo »strukturno nasilje«: revščina, umrljivost otrok in bolezni, ki niso nujne. Potem je tu vprašanje frustracije: kako to, da je v deželah s privatnim podjetništvom zmanjšanje nezaposlenosti pogosto plačano s povečano inflacijo, in narobe? Kateri so v družbenem sistemu strukturni razlogi, za katere se zdi, da volilec vsiljujejo to neprijetno izbiro? Kako je z neodločitvami, to je, s primeri, v katerih je družbena moč uporabljena na

tak način, da nekateri problemi niso nikoli obravnavani oz. niso nikoli rešeni? Ta vprašanja so praviloma postavili bolj radikalni člani naše stroke, toda pri tem je bilo velikokrat pomembno, da so z njimi sodelovali empirični družboslovci. Iz tega sodelovanja je raslo spoznanje o tem, kaj so trditve, ki so oprte na dokaze (evidence). Tako niso bile izražene samo obtožbe, ampak je bilo možno trditve tudi dokazati.

Za tretjo in zadnjo smer je značilno vključevanje večjih in interdisciplinarnih problemov. Stvarni svet ni razdeljen na akademske oddelke. Ko postane v njem voda toliko umazana, da je ni moč piti, stojimo hkrati pred problemi kemije, industrijskega inženiringa, lokalne oblasti in nacionalne zdravstvene politike. V nekaterih deželah obstaja problem politične korupcije, drugod problem družbenega organiziranja volilcev proti takšnim zlorabam. Isto velja za populacijske probleme, ki se jih ne da razumeti, če ne razumemo probleme hrane, zdravja in industrializacije. Zdaj razvijamo, denimo, temeljne stroke za model sveta. Rimski klub je govoril samo o hrani, energiji, prebivalstvu in okolju, izpustil pa je vso politiko in ekonomiko. Naš sedanji cilj pa je, da damo politiki in ekonomiki ustrezno mesto in se dejansko poskusimo spopasti s stvarnimi problemi. To vodi k spremembi v našem mišljenju o nacionalni varnosti. Naše nacionalne varnosti ne ogrožajo toliko druge dežele, kolikor to, da na svetu ni dovolj hrane, energije, da ni nadzora nad rastjo prebivalstva in podobno. Dejanski varnostni problemi so takšni, da jih armade ne morejo reševati. Toliko, kar zadeva spremembe v težnjah.

Sprašujete me tudi o samoupravljanju. Samoupravljanje je poseben primer interdiscipliniranih problemov, ki zdaj zanimajo politologe. Zdi se mi, da samoupravljanje zaobsega pet različnih stvari. Tu gre za dohodkovno politiko, za razlike v materialnih spodbudah. Ali naj bo kvalificiran delavec bolje plačan od nekvalificiranega? Če ne, čemu naj bi se trudil, da si pridobi kvalifikacijo? Drugi problem je politika statusa in upoštevanja. Ljudje se ne zadovoljujejo samo s plačilom v denarju, hočejo, da jih upoštevajo in da so med soljudmi priljubljeni. Če nekaterih določenih del (poklicev) ne upoštevamo dovolj, kot, denimo, službo javne čistoče ali strežnice v bolnišnicah, se bo le malo ljudi odločilo za ta dela (poklice). Seveda pa ni dovolj, da zgolj govorimo, da je treba upoštevati neko delo ali poklic, katerega nosilci so slabo plačani. V to delo (poklic) je treba naložiti tudi denar skupnosti in s tem pokazati svoj odnos do njega. To vlaganje pa mora biti povezano z jasnimi znaki upoštevanja, tako da psiholog, ki se razume na upoštevanje, sociolog, ki se razume na status, in ekonomist, ki se razume na plače, sodelujejo s politologom. Potem je tu tretji problem — vprašanje kulturne politike. V nekaterih deželah kultura ljudi spodbuja, da težijo k čimvečjim dosežkom in da se lotevajo velikih stvari, v drugih deželah pa kultura poudarja kontemplacijo in pasivnost. Ta trojica: kultura, dohodek in status, je tisto ozadje, ki o(ne)mogoča uspešnost ali neuspešnost participacije; to je kontekst vsake učinkovite politike participacije. Nazadnje se moramo vprašati, ali ti

štirje elementi: dohodek, status, kultura in participacija, s skupnim učinkovanjem motivirajo za delo ali ne. Ali je ljudem do dela, ali jim je do tega, da delajo natančno, vestno, točno, odločno in zanesljivo, kar vse je potrebno za delovanje sodobne tehnologije? Če imamo železna orodja, potem moramo imeti preganjalne občutke, kadar vidimo rjo. Če imamo zamotan elektronski stroj, moramo biti prav obsedeno natančni. To se pravi, da naši partnerji, stroji, od nas nekaj zahtevajo. Ali lahko naše industrijske družbe ustvarijo človeške motivacije, da bi omogočile ustrezno odzivanje na še veliko večje delovne napore, ki bodo v prihodnosti potrebni, da bomo preživel in izboljšali človeštvo?

KAZIMIERZ OPALEK (POLJSKA)

I

Nekako zadnjih deset let lahko opazamo nekakšno krizo v politični znanosti kapitalističnih dežel. Po dolgotrajnem razdobju, v katerem so prevladoval minimalistično-pozitivistične, empiricistične in behavioristične težnje, so se pokazale pomanjkljivosti takšnih pristopov: politična znanost, ki se je razvijala na takšnih izhodiščih, ni bila kos problemom hitro spreminjajočega se sveta, ni bila kos kompleksnim okoliščinam in težavam političnega razvoja v zahodnih deželah. Težnje, ki smo jih omenili, so dobro ustrezale prejšnjemu stabilnemu razdobju kapitalizma, toda nikakor ne zadovoljujejo našega časa. Odgovore na nova vprašanja, na rešitve novih problemov nam lahko daje samo politično relevantno, ideološko zavzeto in teoretično poglobljeno raziskovanje v politični znanosti.

V takšnih razmerah je lahko opaziti prizadevanja, da se raziskave v politični znanosti prilagodijo sodobnim potrebam v kapitalističnih deželah, toda ta prizadevanja doslej niso bila kdo ve kako uspešna. Po drugi strani lahko vidimo, da ima čedalje večjo vlogo v politični znanosti marksistična smer in da dosega čedalje več rezultatov politična znanost v socialističnih deželah. Seveda pa to nikakor ne pomeni, da smo lahko samozadovoljni s tem, kar imamo: uresničiti moramo še pomembne naloge, ki se jim bodo morali politologi naših dežel prizadevno posvetiti v prihodnosti. Vendar moramo omeniti, da imamo dokajšnje prednosti glede na teoretične temelje, aksiološko vsebino in politično relevantno usmeritev raziskav.

Ko govorimo o sedanjem položaju v politični znanosti, ne moremo mimo perspektiv, ki jih odpira uporaba novih teoretičnih orodij, kot jih nudijo kibernetika ali teorija informacij ali — širše — teorija sistemov, analiza modelov itn.

II

Na Poljskem se šele v zadnjem času — in to s pospešenimi koraki — oblikuje enotna politična znanost. V zadnjih letih lahko srečamo različne

»šole« mišljenja, ki izhajajo iz posameznih družboslovnih disciplin, ki pa se že integrirajo. Kot najznačilnejše lahko omenimo te šole in problemske smeri:

a) politična teorija in politična filozofija, ki temelji na dialektičnem in zgodovinskem materializmu (v Krakovu K. Opalek in njegovi učenci, v Varšavi A. Bodnar in njegova skupina, ki raziskuje teorijo politike);

b) šola, ki raziskuje politične doktrine (v glavnem Krakov: pred nekaj leti umrli K. Grzybowski in njegovi učenci, M. Sobolewski — buržoazne doktrine; in pa M. Waldenberg — socialistična misel);

c) raziskave, ki so pravno-politično, strukturno-politično usmerjene (pretežno Varšava: S. Ehrlich in S. Zawadzki s svojo skupino v Institutu pravnih znanosti pri Poljski akademiji znanosti);

d) raziskave, ki izhajajo iz politične sociologije (J. Wiatr in učenci);

e) raziskave na področju *public policy* (A. Kajterewicz in učenci v Varšavi, K. Padonski in učenci v Gdanku).

Študij političnih ved je posebna, zapletena tema, ki o njej tukaj težko govorimo. Prvič, imamo splošni pouk »Temeljev političnih znanosti« na visokih šolah; drugič specialni 4-letni študij političnih ved, ki se konča z magisterijem (varšavska, wroclavska, krakowska, poznanska in šlaska univerza); tretjič, oblikovanje mladih znanstvenikov kadrov (asistentov v institutih za politične znanosti in doktorski študij na istih ustanovah). Toda s tem še zdaleč nismo izčrpali te teme.

III

Institucionalne rešitve in praksa funkcioniranja sodelovanja in samoupravljanja v socialističnih deželah postavljajo številne nove naloge politični znanosti v socialističnih deželah. Po eni strani nastajajo dejstva, ki zahtevajo, da jih znanost osvetli in teoretično posploši. Po drugi strani pa mora politična znanost čedalje bolj postajati dejavnik, ki hkrati vpliva na prakso in ji daje predloge za izboljšave, korekture in nove rešitve na tem področju. Tu je potrebno pristno sodelovanje prakse s politično znanostjo socialističnih dežel. Pomen in vrednost pravkar minule konference za okroglo mizo v Dubrovniku na to temo je po mojem mnenju v dokajšnji meri treba videti v tem, da so na njej sodelovali in med seboj izmenjavali stališča praktiki in predstavniki politične znanosti. Tudi ni brez pomena odkrita konfrontacija pogledov o tej temi z zahodnimi politologi.

Na dogajanje na področju sodelovanja in samoupravljanja je treba — z gledišča politične znanosti — gledati tudi kot na eksperimente *sui generis*, ki so zgodovinskega pomena. Na koncu je treba poudariti, da so institucije in praksa sodelovanja in samoupravljanja v socialističnih deželah konkretni poskusi — ki imajo več različic — da se uresničijo marksistične teze o neposrednem sodelovanju množic v upravljanju. S stališča znanosti o politiki je treba te poskuse jemati kot konkretni empirični material, ki je temelj za oblikovanje teorije socialistične demokracije.

I

V zadnjih dveh desetletjih so se tradicionalne šole politične znanosti, kakor klasični marksizem, funkcionalizem (in v novejšem času tudi strukturalizem), soočile z različnimi družbenopolitičnimi pojavi, ki jih njihovi pisci, z latinskoameriškega stališča, niso dovolj obdelali ali jim niso bili kos. Filozofska šola gospodarske komisije za Latinsko Ameriko (CEPAL — Comisión Económica Para América Latina)¹ je skušala združiti obe glavni smeri in ju približati latinskoameriški stvarnosti. Iz nje se je kasneje rodila — kot konceptualna celota — šola »dominacije in odvisnosti«, ki vnaša v splet sodobnih problemov tudi latinskoameriški pojav.

Nujna ponovna analiza imperializma, ne le kot gospodarskega, temveč tudi političnega pojava, kakor tudi ponovna analiza njegovega vključevanja v sodobno latinskoameriško družbo, sta vnesli nove prvine v razvoj latinskoameriške politične znanosti, ki skuša dojeti, analizirati in še zlasti konkretno delovati v tej stvarnosti. V ta namen uporablja posamezne elemente obeh različnih filozofskih šol. Marksistično analitično razlago povezuje, npr., z ekstenzivno empirično analizo, ki ji omogoča uporabo strukturalne funkcionalistične metodologije. Vendar je poglavitni prispevek toka »dominacija in odvisnost« v praktični uporabi pojmov in aplikativni uporabi politične znanosti v konkretni stvarnosti. Iz analize in hkratne uporabe obeh različnih oziroma dopolnjujočih se filozofskih šol je razvidno, da konceptualizacija in znanstveno delo potekata na podlagi zgodovinske prakse in zahtev, ki izvirajo iz družbene stvarnosti, pojmovane kot zgodovinski proces razvoja družbenih sil ljudstva v njihovem boju za osvoboditev. »Protiakademizem« kot značilni element politične znanosti ni le stvar ideoloških načel, temveč izvira iz prepričanja, da mora znanost služiti revolucionarni praksi ljudstva.

Ali konkretnije: definicija in konkretizacija vrste političnih pojavov, povezanih z ekspanzijo imperializma v minulih dveh desetletjih, opozarjata na nove probleme in koncepcije, ki jih mora obseči politična znanost.

Vendar se politična znanost ne more omejiti le na proučevanje čedalje večjega števila pojavov. Vse večja povezanost in krepitev mednarodne zavesti in solidarnosti dežel, ki so pod pritiskom imperializma in jih imenujemo *tretji svet*, in zato njihovo združevanje in prizadevanja, da bi koordinirale kot *neuvrščene* dežele, ali ponovno uvaja ali vsaj oživlja izvorni pojem mednarodne delitve dela in mednarodnih odnosov. V politični stvarnosti Latinske Amerike vidimo tudi nove družbene moči, ki igrajo nenavadno vlogo, kakor na primer vloga vojske. Ta pojav zahteva resno politično analizo, ne pa — kakor se je dogajalo nekaj časa —

¹ Njeni sklepi niso pomembni samo za izoblikovanje vzorcev gospodarskega, temveč tudi družbenega in političnega razvoja, saj vsebujejo ideje eminentnih sodobnih latinskoameriških družboslovcev.

(in se, žal, ponekod še sedaj), da so vojaštvo imeli le za delček razreda in naj bi bilo popolnoma odvisno od izvenacionalnih centrov moči. V politično znanost vnaša nove analitične elemente tudi *vloga države* v posodobljajoči se družbi, njo pa ovira odvisnost od imperializma, ki igra vse večjo hegemonistično vlogo. Proces rastoče *participacije* in iskanje samostojne poti v socializem ter poudarjeni *nacionalizem* sta prav tako relativno novejša pojava, ki terjata ponovni premislek različnih konceptov politične znanosti. V tesni zvezi s temi preobrazbami se ponovno postavljajo vprašanja *samoupravljanja* temeljnih družbenoekonomskih skupin in možnosti za novo pojmovanje *organizacije družbenopolitičnega in institucionalnega ustroja* posameznih družbenih formacij. *Dodati moramo* tudi pojav *multinacionalnih* podjetij, njihov vpliv na suverenost narodov, pojem meščanstva ali odnosa med meščanstvom in državo ter politično oblastjo in proizvodjalnimi sredstvi. Skratka, očitno je, da so vsa ta vprašanja tesno povezana z revizijo sedanjih konceptov in teorij, denimo, o formalni predstavniki demokraciji ali o samem pojmu demokracije, ki zahteva, da na novo ali vsaj drugače obravnavamo njegovo tradicionalno formulacijo v obeh pomembnih političnofilozofskih šolah.

II

Tudi za Peru velja tematika, ki jo navajam za celotno Latinsko Ameriko. Vendar je moči trditi, da se pri nas močneje razvijajo marksistične filozofske šole in šole »dominacije in odvisnosti«, seveda, če upoštevamo revizijo elementov, kar velja za vso Latinsko Ameriko, torej tudi za Peru. Po krajšem obdobju osamitve ali, v najboljšem primeru, zelo šibke povezave univerze in sploh akademske sredine z družbeno stvarnostjo, je zdaj v Peruju opaziti, da se postopno zblížujeta in povezujeta z družbeno prakso. Tu ne gre le za izhodiščne zahteve, ki izvirajo iz družbene prakse, temveč celo za izvirno konceptualno teoretsko ustvarjanje. Čim bolj raste zanimanje za spremembe in preobrazbe v deželi, tem manj je lagodnega ideologizirajočega olepševanja, išče se znanstveno, torej nepristransko in analitično približevanje družbenopolitični analizi, ki bi vsebovala tudi elemente prognoze.

Ta stvarni odnos na eni strani postopno dosegamo z udeležbo političnih znanstvenikov — tako v sedanji vladi, kakor zunaj nje — v procesu preobrazbe, ki ga doživlja Peru, po drugi pa z uvajanjem in razvojem empiričnih »ateljejev« ali seminarjev na univerzi, kjer skušajo analizirati konkretne skušnje z neposrednimi protagonisti socialnih bojov v Peruju. Univerzitetne avle, pisarne ali knjižnice polagoma zgubljajo vodilno vlogo, ki so jo imele v akademskem znanstvenem delovanju. V politični znanosti dobivata svoj resnični pomen družbena stvarnost in praksa kot temeljni prvini znanstvenega delovanja.

Tako je omogočena analiza pojavov, ki so za Peru zdaj tako zelo aktualni. Poleg problematike o politični participaciji ljudstva in perspek-

tivi samoupravljanja kot značilnega vzorca družbe, sestavljene iz združenja svobodnih proizvajalcev, so v deželi najpomembnejše tele teme: analiza učinka in značilnosti imperializma kot političnega pojava, multinacionalne družbe in podjetja, vloga države v samostojnem in v izgradnjo socializma usmerjenem procesu družbenih preobrazb, konfiguracija in ustroj mestnega in narodnega meščanstva, pomen družbenih razredov, njihov ustroj in stopnja zavesti ter razvoj boja kot pospešujočega dejavnika za preobrazbo družbe. Temeljni ideološki postulati procesa, ki ga zdaj doživlja Peru in ki, po opredelitvi sedanje vlade, izvirajo iz svobodoljublja, humanizma, socializma in krščanstva, so: politični in gospodarski pluralizem, družbena demokracija s polno participacijo, možnosti za socialistično — ne kapitalistično in ne komunistično — stališče in vodilna vloga družbene lastnine v tem vzorcu. Politična znanost obravnava ta vprašanja z največjim zanimanjem.

Toda priznati je treba, da je o teh temah še relativno malo napisanega. Čeprav se o njih veliko in zavzeto razpravlja, izhaja literatura o tej problematiki le v obliki dokumentov, gradiva za razprave in poročila, medtem ko so knjižni proizvodi še redki. Očitno je krivda v previsokih stroških knjižnih izdaj in nizki življenjski ravni, ki zavira pisanje knjig o teh tako pomembnih temah, s katerimi se ukvarja Peru.

III

Nekaterih aspektov sem se res že mimogrede dotaknil v prejšnjih temah, a naj dodam še nekaj pojasnil.

Etimološki izvir pojma »participacija« (kot ga uporabljajo v Peruju, op. prev.), zagotavlja specifičnemu in (po značilnostih) novemu organizacijskemu sistemu precej širši smisel kot pojem »samoupravljanje«. Očitno zgodovinske skušnje sleherne družbene formacije dokončno postavijo pomenske okvire, bodisi okvire nekih določenih družbenih formacij, v katerih je vsebovana participacija, a se želijo usmeriti v družbeni samoupravni sistem ali si ta sistem postavljajo za družbeni cilj — bodisi da sicer že obstajajo samoupravne organizacijske oblike, a se družbena participacija še ni razvila do stopnje splošnega družbenega pojava, temveč se omejuje le na podjetja oziroma samoupravne enote, v katerih participira ljudstvo.

Vendar je tu spet treba razlikovati med uporabo obeh koncepcij kot ideoloških formulacij (v teleološkem smislu ali v smislu težnje k zaželenim ciljem) ali kot konceptualnih znanstvenih formulacij, torej kot orodja za konceptualno analizo. Ta razloček je nadvse pomemben za razumevanje in razvoj sodobnega znanstvenega političnega jezika.

Ko je razloček narejen in dobi jezik svoj striktni pomen — upošteva poleg tega tudi njegov pomen v analitični in resnično znanstveni obsežnosti — vidimo, da je močno povezan s tradicionalnim pojmom demokracije. Ko je koncept zgubil svoje stvarne in specifične implikacije, je

pojmovanje demokracije kot oblike vladavine za ljudstvo in v njegovem imenu postalo vir napak, kar je branilo nepravična družbena stanja in izkoriščanje. Konkretna samoupravna praksa neposredno spodbija formalno predstavniško demokracijo, pri kateri igra država komaj pomožno vlogo, medtem ko imajo meščanski razredi vso hegemonijo nad tolikanj hvaljenim predstavnštvom. »Neposredna demokracija« kot oblika neposrednega delegatskega predstavnštva ali vedno manjša vloga države v družbenem procesu, ki želi združiti svobodne proizvajalce, neposredno spodbija klasični demokratični koncept in zahteva njegovo revizijo. Enako tudi vloga države, ki zaradi konsolidacije neodvisnosti pred mednarodnim imperializmom drži gospodarsko oblast v svojih rokah, a jo bo kasneje izročila organiziranim sektorjem prebivalstva (čeprav je res, da ta vloga ni značilna za demokratični sistem), — vključuje in postavlja pojem iskanja poti ali izgradnje »družbene demokracije s polno participacijo«, kakor se, na primer, dogaja v Peruju. Konkretno skušnje torej nujno prestopajo okvire pojma demokracije in zahtevajo njegovo revizijo. Pri tem ga seveda ne smemo spremeniti v nekaj nedotakljivega, ga zamenjavati s pojmom, ki ga dojemamo kot orodje znanstvene analize ali kot ideološko formulacijo, h kateri težimo, ali ga jemati kot značilno stanje neke določene družbene formacije.

Omejen čas mi onemogoča obširnejšo razlago, ki bi v teme vnesla večjo jasnost, vendar upam, da bosta revija, ki me je povabila k razpravi o teh življenjsko pomembnih temah, in zanimanje bralcev zanje, premagala te pomanjkljivosti.

NAJDAN PAŠIČ (JUGOSLAVIJA)

I

Politične vede sodijo med tiste veje družbene znanosti, ki se najhitreje razvijajo in v katerih je — zlasti zadnja leta — čutiti nove pomembne premike. V primerjavi s stanjem pred desetimi ali petnajstimi leti so danes politične vede v pretežnem številu dežel dobile status priznane znanstvene discipline, ki ima ustrezno mesto v univerzitetnih učnih programih in svojo lastno bolj ali manj institucionalizirano raziskovalno bazo. Glede idejno-teoretične in metodološke naravnosti je čutiti daljnosežne premike. Faza, ko so se politične vede pretežno ali celo izključno ukvarjale z deskripcijo in formalno-logično analizo normativne strukture političnih institucij, je že zdavnaj mimo.

Toda ko to ugotavljamo, se zdi, da je odzvonilo tudi enostranski dominaciji elitizma, empirično-statistični kvantofreniji in konservativnemu meščanskemu funkcionalizmu (ki se najbolj trdovratno upira). Ta val kritike so med drugim sprožile družbene potrebe in nekateri novi družbeni in politični pojavi, ki se jih ne da preprosto pojasniti s pojmovnimi

kategorijami, metodološkimi pristopi in postopki prej omenjenih šol in usmeritev sodobne meščanske politologije.

Iz lastnega nezadovoljstva s sedanjim stanjem se rojevajo najprej zahteve in potem tudi konkretni poskusi, da bi storili čim več, da bi teoretično razgrnili globlje bistvo pojavov, ki jih proučujejo, zlasti pa da bi postavili te pojave v širši družbeno-zgodovinski kontekst, da bi lahko dojeli njihov pomen za neki sistem in za splošni razvoj družbenih gibanj. V tem splošnem idejnem kontekstu je zlasti zanimivo, da se stopnjuje interes za marksizem, in pa to, da danes marksističnih pojmovanj ni več mogoče zaobiti v nobeni količkaj resnejši znanstveni diskusiji in razpravi.

II

Tudi za našo politično znanost v celoti velja ugotovitev o dinamičnem razvoju in naglem uveljavljanju. Vendar pa je vprašanje, ali ni ta razvoj kljub temu pod ravnijo potreb naše družbe — glede na njene specifične značilnosti, se pravi glede na širino procesa samoupravnega demokratičnega odločanja o vseh vprašanih družbenega življenja in na nujnost, da skupna družbena gibanja zavestno usmerjamo v socialistično smer. Glavna institucionalna podlaga za razvoj političnih znanosti v naši deželi so fakultete za politične znanosti v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in Beogradu, pa tudi nekatere znanstveno-raziskovalne ustanove na teh fakultetah in tudi zunaj tega okvira. Toda za razvoj politične znanosti pri nas nista najvažnejša le materialna osnova in le formalni akademski status: glede na to, da so politične znanosti v naši deželi v družini družbenih znanosti ena od najmlajših disciplin, je zlasti aktualno in neodložljivo vprašanje, da ustvarimo take znanstvene kadre, ki bi — na eni strani — lahko vsrkali velikansko teoretično dediščino napredne znanstvene misli o politiki in rezultate sodobnih raziskovanj političnih pojavov, in ki bi — na drugi strani — imeli dovolj moči, da bi se otresli epigonskega odnosa do prevladujočih šol v meščanski ali podržavljani politični znanosti, kolikor se v njej ideološko izražajo življenjski pogoji družb, ki temeljijo na zasebnem in državnem lastninskem monopolu. To seveda ni vedno preprosto, vendar lahko ugotovimo, da smo se pretežno že izkopali iz faze golega prevzemanja in posnemanja tistega, kar je ponujala politologija razvitih kapitalističnih držav na Zahodu. Vse več politologov je sprevidelo, da je glavna možnost naše politične znanosti v tem, da resno samostojno proučuje in teoretično posplošuje izredno bogate in zanimive izkušnje naše družbene prakse, v kateri se v revolucionarnih procesih graditve samoupravnih družbenih odnosov na enkrat in izviren način izražajo in spadajo nekatere temeljne zakonitosti sedanje faze družbeno-zgodovinskega razvoja. Teoretična misel, ki raste iz revolucije, dobiva vedno nove pobude iz sedanjih dinamičnih gibanj, to pa ustvarja izredno ugodne ideološko-teoretične razmere in predpostavke za nadaljnji razvoj in uveljavitev političnih znanosti v naši državi.

III

Tako v preteklosti kot v sedanjosti je bilo oblike politične organizacije družbe in njihovo stvarno naravo mogoče razumeti le tako, da so jih opazovali in analizirali v širšem družbeno-zgodovinskem kontekstu, skupaj z razvojem proizvodnih odnosov in konkretnih odnosov razrednih sil. To, kakšen pomen imajo nove oblike demokratične participacije in samoupravljanja za razvoj in preobrazbo političnih ustanov, lahko globlje spoznamo samo, če ugotovimo, kaj pomeni, če se demokratična participacija širi tudi na področju ekonomskih odnosov — z vidika položaja osnovnih razredov in narave samih proizvodnih odnosov. Če gre za spremembe, ki zadevajo samo bistvo družbeno-ekonomskih odnosov, potem tudi demokratična participacija in samoupravljanje močnejše in bolj daljnosežno vplivata na razvoj političnih odnosov, institucij in na celotni politični sistem. Baza demokratične organizacije političnega življenja se s tem ne le razširja, marveč tudi kvalitativno spreminja. Klasične oblike posredne, politično-predstavniške demokracije so temeljile na strogi razdelitvi družbenega življenja na zasebno sfero, v kateri je prevladovala nesporna dominacija kapitalista-lastnika, in na javno sfero, v kateri je veljalo načelo formalno pravne in politične enakosti državljanov.

Nove oblike neposredne demokratične udeležbe množic v političnem odločanju, zlasti samoupravljanje, pa temeljijo prav na bolj ali manj radikalnem odpravljanju ločnice med javno sfero in zasebno sfero. Če gledamo iz širše zgodovinske perspektive, sta torej neposredna demokratična participacija in samoupravljanje izraz in rezultat omejevanja ali odpravljanja zasebno-lastniškega in družbeno-lastniškega monopola in temu ustrezne odtujenosti politične sfere v družbenem življenju.

V naši državi je bil razvoj samoupravljanja izhodišče za globoko in korenito preobrazbo celotnega političnega sistema. To samo potrjuje omenjene ugotovitve o naravi in pomenu novih oblik neposredne demokratične udeležbe delovnih ljudi v procesu odločanja in upravljanja z družbenimi zadevami.

VLADIMIR TUMANOV (ZSSR)

I

Pri odgovoru na prvo vprašanje bom govoril samo o politični znanosti na Zahodu, pravzaprav o buržoazni politologiji. Njen razvoj ima dve podobi. Po eni strani ne moremo zanikati visoke ravni del nekaterih avtorjev (npr. del M. Duvergera). Po drugi strani pa so v tej znanosti očitni procesi stagnacije. Ti se izražajo posebej: a) v tem, da izgubljajo moči v raziskovanju posameznih, nikakor ne bistvenih problemov, b) v tem, da zamenjujejo iskanje novih problemov z opisom že znanega v novih, po pravilu umetno zapletenih pojmi in konceptualnih shemah,

ki še zdaleč niso vedno uspešne; c) v tem, kar bi lahko pogojno imenovali »depolitizacijo politologije«, ko družbeno politično analizo zamenjujejo z etnografskimi, demografskimi in z drugimi opisnimi vidiki nekega problema. Nekateri ameriški avtorji dvigajo takšen pristop v metodološko načelo.

I

Med značilnostmi razvoja politične znanosti moje dežele naj opozorim na razširitev problematike raziskovanja na področju političnih ved, posebno v obdelavi problemov, kot so politični sistem družbe, politika in upravljanje, politika in javno mnenje, politično pravni status osebnosti, politično predvidevanje itn. Posebej poudarjam, da v naši deželi tradicionalno posvečamo veliko pozornost problemom nadaljnega izpopolnjevanja socialistične demokracije. Vrsta raziskav obravnava vidike mednarodnih odnosov, vključno z zbornikom na temo *osebnost, politika, mednarodni odnosi*, ki ga je pripravila Sovjetska asociacija za politične vede.

III

Menim, da je obravnavanje problemov samoupravljanja in participacije zelo pomembno za razvoj teorije demokracije. Zadostuje, da opozorimo na to, da v nasprotju z buržoaznim pojmovanjem demokracije socialistična koncepcija šteje za izhodišče načelo, da prebivalstvo v kar največjem številu sodeluje pri odločanju o družbenih in državnih zadevah. Seveda pa so v okvirih te koncepcije mogoče razlike v pojmovanju oblik in metod uresničevanja samoupravljanja in participacije.

MOJCA DRČAR-MURKO

Dokončni konec »tržaškega vprašanja«

Sporazum med Italijo in Jugoslavijo o tem, da se dokončno in v korist obeh strani uredijo sporna vprašanja med državama, sodi med tiste evropske dogodke, ki kljub izraziti dvostranosti nimajo le lokalnega pomena. »Tržaško vprašanje«, kakor se je poenostavljeno imenovalo celotno vprašanje razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, je bilo predolgo žarišče napetosti v času hladne vojne, da ureditev tega vprašanja med dvema sosednjima državama z različnima družbenima ureditvama ne bi ugodno vplivala tudi na širše mednarodne odnose. Glede na to pa, da je bila italijanska vzhodna meja predmet izrazitih nacionalističnih manipulacij v notranjem italijanskem političnem življenju, priča velika večina, ki jo je vlada premiera Rumorja dobila v parlamentu, o tem, da so napredne sile zmagale v pomembni bitki. Čeprav je šlo za mednarodno vprašanje, so s tem, da so skoraj vse stranke podprle sporazum, pokazale nekakšno zrelost, ki še v bližnji preteklosti ni prevladovala. Politično dejavna Italija se je nedvomno odločila opustiti taktiko neracionalnega branjenja enostransko zastavljenih nacionalnih ciljev, ki je v nekaterih obdobjih prehajalo v iridentizem in celo v ponavljanje fašističnih gesel o »italijanskem civilizacijskem poslanstvu« in o »zgodovinskih pravicah« na delu ozemlja današnje Jugoslavije. Ozemeljske zahteve Italije, ki so bile po drugi svetovni vojni nenehno malo pod površjem uradne politike, so se v italijanskem notranjem soočanju pogosto kazale kot zadeva, v kateri naj se pokažejo domoljubna čustva. Zato je to, da so presekali s to taktiko, ki jo je spretno vzdrževala desnica in prikrivala resnični položaj enostransko obveščeni javnosti, tudi znamenje, da se je Italija v resnici obrnila v zmerno in levo smer.

Ureditev spornih vprašanj seveda ne pomeni, da je Italija v kaki točki nezmerno popustila, ali pa to, da si je Jugoslavija pridobila odločilno prednost. Reševanje ozemeljskih vprašanj in drugih odnosov med dvema državama je od vsega začetka, posebej še od konca druge svetovne vojne, temeljilo na kompromisu, ki so ga zahtevale razmere in v katerem je bila Jugoslavija prisiljena bolj popustiti kot Italija, če vzamemo za izhodišče,

da je Italija po prvi svetovni vojni dobila tista ozemlja nekdanje Austro-Ogrske, ki so bila poseljena s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ter si je v naslednjih 25-tih letih te dele jugoslovanskega prostora z raznarodovalno politiko hotela tudi v resnici prisvojiti. Splet krivičnih razmer ob koncu druge svetovne vojne, ki je žrtvi italijanskega fašizma — Jugoslaviji, odvzel pravico, da združi v svojih mejah celoten narodnostni prostor, je Italija obilno izkoristila. Pripravljenost Jugoslavije na sporazumno ureditev, v kateri naj bi popustili obe strani in s tem priznali potrebo po miru v tem delu sveta, je italijanska stran v minulih 30-tih letih pogosto prikazovala kot slabost ali celo kot potrditev teze, da se Jugoslaviji mudi s sklepanjem mednarodnih dokumentov zato, ker si ji zdi, da njena stališča ne temeljijo na dovolj močnih dokazih.

Nekaj posebnega je bilo v zadnjih letih to, da sta sosednji državi spoznali nujnost vzajemnega gospodarskega in kulturnega sodelovanja, da sta se sporazumeli o širokem maloobmejnem prometu in da je meja, ki je italijanska stran ponekod ni štela za dokončno, slovela kot najbolj odprta meja v Evropi. Taka resničnost, ki se je bila z občasnim načenjanjem vprašanja o dokončnosti meje z italijanske strani, je dokazovala, da je vztrajanje na ozemeljskih zahtevah umetno vzdrževana reminiscenca rapallske miselnosti, ki se je okrepila v času hladne vojne ter v njej dobila nove značilnosti po zgledu na svetovno idejno delitev, v nekem delu pa je veljala tudi kot nekakšna rezerva Italije in prek nje zahodne evropske obrambne organizacije, ki naj bi rabila za pritisk na Jugoslavijo. Drugo z drugim, sinteza značilnosti vprašanja razmejitev med Italijo in Jugoslavijo bi potrdila, da je šlo za značilno soočenje med interesi velikih in vplivnih držav, soočenje, ki bi šlo nedvomno v škodo majhne države, če se ne bi Jugoslavija v kritičnih obdobjih pritiskov (zlasti leta 1953 in 1974) odločila braniti svoje pravice.

Na primeru te kratke in v svetovnem merilu nepomembne meje bi bilo mogoče opazovati kratko zgodovino političnih odnosov po drugi svetovni vojni. Ob njej je šlo za črto, na kateri se je zaustavil italijanski imperializem, ki je po prvi svetovni vojni še lahko izigral tedaj uveljavljeno načelo o etničnih mejah v Evropi, po drugi vojni pa se je moral zadovoljiti s precej manjšim kosom tujega ozemlja. Na tej meji je šlo za preskušanje svetovnega razmerja moči, za določitev idejne ločnice med »Vzhodom« in »Zahodom«, pozneje tudi za preskušnjo trdnosti države, ki s svojo politiko ni ustrezala nobenemu izmed blokov in navsezadnje, šlo je tudi za preverjanje besed o pripravljenosti na kompromise v duhu popuščanja napetosti.

Ko je bila ob izbruhu hladne vojne Jugoslavija uvrščena v vzhodno skupino, njene naravne težnje zaokrožiti nacionalno ozemlje, niso bile več pomembne. Nič več ni bilo pomembno niti to, da je šlo v »tržaškem vprašanju« za pravične zahteve zavezniške države v boju proti fašizmu, katerega predhodniki so si po prvi svetovni vojni prisvojili dele nacionalnega prostora južnih slovanskih narodov. Razmejitev je torej sodila med

vprašanje povojne delitve vplivnih območij velikih držav in idejnih ter vojaških skupin. Italijanske povojne vlade so bile dovolj spretne, da so imperialistične nacionalne koristi zaokrožile s koristmi »svobodnega sveta«. Čim bolj je prevladovala mednarodna silnica vprašanja, tem manj se je zdelo pomembno ugotavljati, kako je Italija med obema vojnama opravljala vrhovnost nad spornim ozemljem in kakšna je nacionalna sestava prebivalstva, oziroma, katero načelo naj prevlada: ali naj pripadnost določajo mesta, kjer je bila italijanska večina, ali podeželje, ki je bilo kljub raznarodovalni politiki zvečine slovensko in hrvaško.

Logično bi bilo, da bi se potem, ko so se pomirili odnosi med obema blokoma in so tudi uradno razglasili politiko popuščanja napetosti, razkrojili tudi vzroki, za katerimi se je skrivala Italija in onemogočala dokončno rešitev spornega vprašanja. Logika nelogike hladne vojne pa se je na drugi strani kazala v tem, da je ozračje svetovnega spora prevladalo v odnosih med tretjimi državami in da se je bilo zato težko vrniti na izhodišča. V našem primeru je bilo to dvakrat težko, ker ni šlo zgolj za meddržavno vprašanje. Ob njem se je razgrinjalo vprašanje defašizacije Italije, ki je bila kljub dejavnim levim silam in spretnim krščanskim demokratom izvedena le na pol; privrženci fašističnega gibanja so prav s tem, da so si prizadevali na tem »mednarodnem« področju, dobivali svojo zunanjo in notranjo legitimiteto. S tem, da so se dejavno vključili v hladno vono z novimi gesli (za svobodni svet, za obrambo zahodne civilizacije, proti prodiranju komunizma), so svojo pravo naravo prikrili in jo prikrojili za tiste zahodne države, ki so Italijo potrebovale za utrditev svojih političnih in vojaških koristi v Sredozemlju. Vprašanje odstranjevanja imperialističnih vzrokov, ki so pripeljali do vzpona fašizma v Italiji, je ostalo ključna točka v urejanju odnosov z Jugoslavijo in prav zato odvisna tudi od razmerja med levimi in desnimi silami v sami Italiji. Italija ni imela Brandta, ki je pokleknil na grob žrtev v varšavskem getu ter podoba sedanje Nemčije simbolično in zavestno odlepil od nacistične skupaj s sanjami o ozemeljskem širjenju. S tem, da so Milančani potem, ko je neslavno zginil sen o veliki Italiji, obesili neuspešnega Mussolinija, še niso izruvali korenin ekspanzionizma nasproti Jugoslaviji. Razmejitev z Jugoslavijo je ostajala vprašanje, kjer je bilo političnim strankam najlažje manipulirati z javnim mnenjem in najlažje pridobivati volivce. V precejšnji meri je to veljalo tudi za leve stranke, ki so del parlamentarnega sistema in zato delujejo po nekih določenih zakonitostih. Postaviti se zoper manipuliranje zadeve z nacionalističnimi poudarki samo zato, ker je tako pač pravično in pošteno in pozabiti na to, koliko glasov bi tako stališče lahko prineslo, je bila očitna dilema levih strank v vseh povojnih letih. Ne gre navsezadnje pozabiti, da je stališče o zaustavljanju »jugoslovskega širjenja« branil tudi socialistični minister Nenni kmalu po koncu vojne in da celo komunistična partija ni uspela vedno ločiti med domoljubnostjo in ekspanzivnostjo svojih sodržavljancev. Sedanji sporazum skoraj vseh političnih skupin o ureditvi meje je zato vendarle

dokaz za premik znotraj italijanskega političnega kroga, pa tudi odsev sprememb, ki so se v zadnjih letih zgodile v Evropi in v svetu. Čeprav ne gre podcenjevati tega, da del italijanskega tiska še naprej vzdržuje tezo o »žrtvovanju« Italije, o odstopanju »svoje« ozemlja v korist splošnega miru v Evropi in prikazuje Italijo kot nekakšno žrtev druge svetovne vojne, je premik v miselnosti organiziranih političnih skupin vendarle značilen in pomemben.

Prav zato pa, ker gre za zasuk, ki bi ga težko pripisali le nenadnemu streznjenju ali nekaki večji zavesti o nujnosti miroljubnega sožitja, je vredno raziskati vzroke objektivne narave. Če so prejšnje odločitve italijanskih političnih skupin v obilni meri upoštevale *raison d'état*, ni vzroka za prepričanje, da se je način nastajanja političnih stališč v bistvenem spremenil. Torej, zasuku so botrovale tudi spremenjene razmere, s katerimi se srečuje italijanska država. Razkroj južnega krila zahodnoevropske obrambne zveze s ciprsko krizo in razkolom med Grčijo in Turčijo ter konec vojaške oblasti v Grčiji je nenadoma pripisal Italiji ključno vlogo v morebitnem spopadu. Poprej sorazmerno dobro zavarovana »druga linija« v zahodni strategiji se je nenadoma pokazala kot prednja straža, kar je prineslo posledice: priselila so se oporišča, pritekati je začel denar, ki naj bi v Italiji okrepil Zahodu nepogojno naklonjene stranke, to pa je obudilo nacionalistične težnje, povečalo nevarnosti resnega notranjega obračunavanja, zaostriло družbene napetosti in vse skupaj je ponekod onemogočilo izvajanje strukturnih reform italijanske družbe. Poprej varno »odpiranje dosjeja« v odnosih z Jugoslavijo je v takem političnem ozračju postajalo vedno bolj nevarno. Javno mnenje, ki so mu dolga leta sistematično zamegljevali pogled na celotno vprašanje, pa tudi na zgodovino pridobitve ozemlja na Balkanu, bi se lahko v nekem trenutku, morda prezgodaj ali v nepravem času, obrnilo drugače, kot bi zahtevale državne koristi, in zlahka bi v takem stanju podleglo izzivanju kake politične skupine, ki bi znala dovolj spretno nastopiti z domoljubnimi gesli. Vprašanje je postajalo še pomembnejše, ko so se zaostriłe razmere na Bližnjem vzhodu in ko sta obe veliki sili začeli kopičiti orožje prav v Sredozemlju. Če k temu prištejemo še nemir, ki je zajel Italijo leta 1968 po intervenciji oboroženih sil varšavske zveze na Češko-slovaškem, ko so krožile različice možnosti podobne intervencije v Jugoslaviji, je očitno, da so se italijanski državni interesi spremenili.

Tisto torej, kar je po letu 1947 (letu podpisa mirovne pogodbe) ustrezalo državi, ki se ji ni bilo treba glede odnosov z Jugoslavijo nikoli uradno omejiti proti fašistični preteklosti, je postajalo nevarno tudi zanjo. Huda storitev v odnosih med dvema sosednjima državama leta 1974, ki je postala anahronizem v evropskih odnosih v času prizadevanj za evropsko varnost in sodelovanje, je bila začetek močnejšega soočanja med nazadnjaškimi in demokratičnimi silami. Upoštevati je treba tudi, da so v zadnjih letih evoluirale tudi blokvske skupine in da se morda italijanski državni interesi (v tistem delu, kjer so se posebljali s šir-

jenjem) ne pokrivajo več v celoti s strateškimi koristmi zahodnoevropske obrambne zveze, oziroma skupine zahodnih evropskih držav, s katerimi nastopa Italija tudi v delu evropske konference o varnosti in sodelovanju. Sklepa o sodelovanju na pogajanjih, ki naj dokončno uredijo vsa sporna vprašanja v odnosih med dvema državama, zato najbrž ni mogoče pripisati neki nenadni spremembi v načinu gledanja, ampak je v velikem delu posledica spremenjenih objektivnih mednarodnih razmer, ki so zavezale tudi Italijo. Optimistično in pozitivno pa je vsekakor, da so v okvirih objektivnega položaja Italije levo usmerjene politične sile obrnile javno mnenje stran od enostransko razumljenih nacionalnih ciljev, oziroma še bolje, optimistično je, da so tako ravnanje lahko povezale s svojimi koristmi med volivci.

Kljub temu torej, da gre za razmeroma nepričakovan zasuk, je skoraj soglasna odločitev politične Italije, da se odreče ozračju hladne vojne, vendarle naravna posledica spremenjenih razmer v Evropi in izid italijanskega notranjega soočenja na drugih življenjsko pomembnih vprašanjih. Če je »železna zavesa« že zdavnaj prenehala viseti v Evropi, je politično zavedna Italija njene ostanke zdaj pometla iz odnosov z Jugoslavijo in je vprašanje meje vrnila na tisto raven, kamor je vedno sodilo: v področje pristojnosti dveh držav, ki v skladu s politiko miroljubnega sožitja upoštevata resničnosti, pristajata na nujne kompromise in si ne poskušata pridobiti izjemnih prednosti s sklicevanjem na zaveznitvo z vplivnimi državami. Očiščenje prvin hladne vojne je zato pomembno delo na celotnem italijanskem političnem prizorišču.

13. oktobra 1975

IGOR RAVNIKAR

Povezovanje združenega dela v reprodukcijske celote

Letos spomladi jn bila na sestankih obeh zveznih svetov — za ekonomsko politiko in razvoj ter za vprašanja družbene ureditve uveljavljena zahteva, da se vprašanja razvoja, planiranja, stabilizacije jugoslovanskega gospodarstva odslej rešujejo v okviru proizvodno prometnih kompleksov ali kot se temu reče po zdaj uveljavljenem terminu — reprodukcijskih celot. Te celote bi sestavljale delovne organizacije, ki so dohodkovno soodvisne v celotni verigi posameznega reprodukcijskega

ciklusa, od surovine do prodaje izgotovljenih proizvodov. Ta zahteva je logična izpeljava novih ustavnih opredelitev, so pa z njeno realizacijo začetne težave, značilne sploh za jugoslovansko prakso — da se namreč zelo radi lotevamo stvari brez enotnega pristopa, nemetodično, vsak po svoje.

Prva težava je v tem, da je bila zasnova oblikovanja teh celot, ki je bila pozneje ponujena na ravni federacije, zamišljena nekoliko preveč preprosto. Izhajalo se je iz 8 gospodarskih področij (energetika, črna metalurgija, barvasta metalurgija, bazična kemija, gospodarstvo in predelava lesa, promet, proizvodnja hrane in tuji turizem) s tem, da so bila pri Gospodarski zbornici Jugoslavije v sporazumu v zvezno vlado imenovana »iniciativna koordinacijska telesa«, ki so pripravila za ta področja osnutke samoupravnih sporazumov, ki bi jih podpisale delovne organizacije, ki bi se vključile v te komplekse in ki določajo načine združevanja sredstev, oblikovanje cen in drugo. Toda te stvari niso tako preproste. Zakaj prav 8 reprodukcijskih celot? Po kakšnih merilih jih je mogoče kar tako določiti? In kje so tista pravila in merila, po katerih bodo v te celote povezane delovne organizacije utrdile dohodkovne odnose? Ti sporazumi urejajo namreč le predvideni srednjeročni razvoj, ne da bi sploh razreševali dohodkovne odnose ob dokaj jasni težnji, da se zberejo finančna sredstva za razvoj surovinske baze (na ravni federacije) in da bi se zagotavljali interesi nekaterih večjih delovnih organizacij, ki se čutijo kot potencialni potrošniki ali drugače združenih sredstev.

Pravzaprav je tu nujnih, preden nadaljujemo, nekaj pojasnil.

Predvsem pojma reprodukcijska celota ni mogoče metati v isti koš s pojmom tako imenovanih prioritetnih področij ali dejavnosti, ki imajo skupen pomen za vso državo. To so za celotno ekonomijo in družbo tako pomembna strateška področja, da je treba njihov razvoj zagotavljati in ga uravnavati z družbenim dogovorom, ki ga hkrati podpiše tudi država, ki mora poskrbeti za ustrezne pogoje in instrumentarij za njegovo izvajanje. Iz ustavnih opredelitev funkcije federacije v razširjeni reprodukciji jugoslovanskega gospodarstva pa je takih področij precej manj. Gotovo so to energetika, prometna infrastruktura — in to cestno omrežje in železniški promet, in pa proizvodnja hrane. Med take funkcije federacije sodi še celoten kompleks uravnavanja in pospeševanja ekonomskih odnosov s tujino ter skrb za hitrejši razvoj nezadostno razvitih republik in pokrajine Kosovo. Iz takega stališča pa izhaja, da bi moralo v vseh drugih dejavnostih oz. gospodarskih panogah reševati probleme razširjene reprodukcije združeno delo samo — organizirano po reprodukcijskih celotah v razmerah enotnega jugoslovanskega trga.

Toda v katerih in kakšnih reprodukcijskih celotah? V nekakšnih »vse jugoslovanskih« ali najprej v »republiških«, ki bi se potem povezale v »zvezno«? Vsekakor je nastala s ponujeno različico osmih kompleksov majhna zmešnjava. Da bi to pojasnili, pa moramo seči še nekoliko bolj nazaj:

Ko so bile namreč na omenjenih brionskih sestankih inicirane reprodukcijske celote, so bili takrat zavrženi predlogi za sklenitev družbenih dogovorov za nekatere prioritete dejavnosti, ker se je pokazalo, da so kvantifikacije načrtovanega razvoja teh dejavnosti daleč predimenzionirane, razen tega pa so ti predlogi računali na tako združevanje sredstev, v katerem se je skrivala nevarnost ponovnega ustvarjanja nekakšnih »anonimnih« kapitalov.

Toda prav te značilnosti se skrivajo tudi v osnutkih samoupravnih sporazumov za oblikovanje omenjenih osmih kompleksov, ki so jih pripravili v ustreznih iniciativnih telesih pri Gospodarski zbornici Jugoslavije in v katerih se spet zrcali predvsem težnja — zagotoviti sredstva za financiranje razvoja surovinske baze.

Seveda je jasno, da je hitrejši razvoj surovinske baze v naši državi neizogibno nujen in da bo treba v obdobju novega srednjeročnega plana povečati delež naložb v ta področja, in to predvsem v tisto proizvodnjo surovin, reprodukcijskih materialov ter investicijske opreme, kjer morajo te naložbe pripeljati do nujnega izboljšanja sedanje neugodne jugoslovanske produkcijske strukture. Vendar pa je taka oblika zagotavljanja sredstev, kot so jo ponudili, težko sprejemljiva, ker ne rešuje prav ničesar v smeri stabilizacije vseh teh reprodukcijskih tokov. Navsezadnje »oddelek I« ni sam sebi namen. Če bi ga enostransko vsiljevali in podpirali ne da bi hkrati reševali dohodkovne odnose v vseh fazah reprodukcijskega ciklusa, bi nas to prej ali slej pripeljalo do še hujših nesorazmerij, dokler ne bi nekega lepega dne ugotovili, da bo pa zdaj spet na hitro treba prelivati sredstva iz »oddelka I« v — »oddelek II«!

V zvezi s tem so v dosedanjih razpravah pogosto navajali primer predlaganega samoupravnega sporazuma za reprodukcijski kompleks kemije: cene domačih surovin bazne kemije naj bi se oblikovale tako, da bi domicilnim cenam za enake surovine v treh zahodnih državah dodali celotne carinsko in izvencarinsko zaščito v višini 32 0/0, k čemur naj bi prišteli še 10 0/0 namenskega prispevka za razširjeno reprodukcijo. Take in druge podobne konstrukcije oblikovanja cen bi nas ne pripeljale drugam kot do nadaljnega siromašenja akumulativnosti predelovalnega oz. finalnega sektorja industrije in do nadaljnega padanja njegove konkurenčnosti na tujih trgih. Potem bi morali izvoz jugoslovanske produkcije reševati bodisi z velikimi dotacijami sredstev za stimulacije izvoznikov in to v največji meri iz emisije (torej inflacijsko!), ali pa tako, da bomo — namesto da bi težili k povečevanju stopnje obdelave oziroma deleža lastnega znanja in pameti pri vključevanju v mednarodno delitev dela — izvažali predvsem surovine in polizdelke in še bolj zabetonirali naš inferiorni status evropske tehnološke province.

Zdaj lahko nadaljujemo. Vprašali smo se, v katerih in kakšnih reprodukcijskih celotah naj se organizira združeno delo, da bi reševalo vprašanja razvoja, razširjene reprodukcije, planiranja in ne nazadnje tudi stabilizacije na podlagi medsebojne dohodkovne soodvisnosti. Če izhajamo

iz duha nove ustave, bo najbrž držalo to, da so lahko nosilci takih vertikalnih povezav in povezav med panogami le same temeljne organizacije združenega dela. V take celote bi se povezovali predvsem tisti gospodarski subjekti, ki so že po naravi svoje dejavnosti in dosedanjem poslovanju medsebojno stvarno stroškovno in cenovno, torej dohodkovno povezani, pa čeprav odnosov v tem smislu še nimajo urejenih. To so subjekti, ki že imajo dolgoročneje oz. trajnejše kupoprodajne odnose v vertikalni smeri ali pa vsaj objektivne interese po trajnejših in zanesljivejših nakupih in dobavah. Zato so tudi na Gospodarski zbornici Slovenije, ko so začeli pretresati ta vprašanja, izrazili dvom, ali je sploh mogoče vnaprej opredeliti število reprodukcijskih celot ali celo udeležence po reprodukcijskih celotah. Pri ustanavljanju novih reprodukcijskih celot bi bilo treba, kot navajajo, upoštevati že obstoječe OZD, SOZD, poslovne skupnosti ter druge asociacije združenega dela in samoupravne interesne skupnosti (ki smo jih na gospodarskem področju — energetika, promet — v Sloveniji že ustanovili v smislu nove ustave), ki že ustrezajo dohodkovnemu povezovanju. Razen tega v gospodarskem življenju, v stvarnosti, že obstajajo mnoge povezave, pa tudi interesi po trdnejših odnosih med delovnimi organizacijami iz različnih republik, npr. med raznimi finalisti in njihovimi kooperanti. Te že obstoječe povezave, ki so sicer največkrat le kupoprodajne ali morda še kreditne narave, bi bilo torej treba prerasti v dohodkovne.

Skratka, dopustiti bo treba možnost polivalentnega vključevanja delovnih organizacij v več kompleksov glede na njihov neposredni interes. V zvezi s tem pogosto navajajo tale primer: kovinskopredelovalna industrija in strojogradnja bi se v republiki Sloveniji le z enim delom povezali v kompleks s slovenskimi železarnami, ki so usmerjene pretežno v proizvodnjo kvalitetnih jekel, medtem ko se bo drugi del, ki ne uporablja takih jekel, povezal v kompleks z drugimi jugoslovanskimi železarnami, ki mu bodo zagotavljale trajno dobavo železnega sortimenta. Potemtakem je tudi težko sprejemljiva rešitev, ki bi predvidevala oblikovanje bodisi »zveznih« ali »republiških« ali še celo v kakšni ožji regiji sklenjenih reprodukcijskih celot — saj bi s tem nastajale nove zaprte grupacije in krogi. Ne bi bilo sprejemljivo, da bi si torej v krogih zunaj zainteresiranih subjektov izmišljali njihove medsebojne odvisnosti in na podlagi panoških in drugačnih poprečnih »input-autput« relacij sugerirali, kdo naj se s kom povezuje. Ali bi bilo smiselno siliti, vzemimo, proizvajalce in predelovalce aluminija v taki republiki, kot je Slovenija, ki nima niti rude niti glinice niti presežnih količin električne energije, da se povežejo v nekakšen »slovenski« republiški aluminijev kompleks?

Po neki definiciji, ki so jo tudi izoblikovali na Gospodarski zbornici Slovenije, je reprodukcijska celota stroškovno, dohodkovno in reprodukcijsko soodvisen agregat temeljnih organizacij združenega dela, ki se med seboj na podlagi konkretnih interesov neposredno ali pa posredno prek svojih institucionaliziranih integracijskih oblik (delovne organizacije, se-

stavljenе organizacije, skupnosti) sporazumevajo o planih, o razvoju, o obsegu in dinamiki proizvodnje, o medsebojnih odnosih v cenah, stroških, dohodku, o usmerjanju in združevanju sredstev razširjene reprodukcije za posamične in skupne naložbe ter o odnosih in nastopih na zunanjem trgu, pri izvozu in uvozu tistih proizvodov, ki so relevantni za reprodukcijski proces takšnega agregata.

Če smo z dosedanjimi pojasnjevanji stališč in okoliščin in še s to definicijo povrh uspeli nakazati možno smer opredelitve do povezovanja združenega dela v reprodukcijske celote, potem nam ostane še neko vprašanje, ki je pa doslej verjetno še najslabše raziskano — po kakšnih pravilih in merilih pa se bodo delovne organizacije na teh vertikalnih smereh sporazumevale o vseh zgoraj naštetih prvih dohodkovnih odnosov, še zlasti o relaciji stroškov in cen? Kako bodo skratka svoje dosedanje kupoprodajne odnose presegli v trdnejše, dohodkovne?

Če hočemo, da se bo dohodek na teh relacijah res začel spreminjati iz čisto podjetniške v družbeno kategorijo, bo namreč potreben zelo močan premik v miselnosti mnogih naših gospodarskih kadrov, ki so iz dolgega preteklega obdobja navajeni misliti predvsem v smislu — »čim nižje vstopne in čim višje izstopne cene, medtem ko mora vprašanje energije, surovin, investicijskih sredstev in deviz rešiti država.« Taka podjetniška logika v okviru reprodukcijske celote ne bo več uporabna. Da bi si zagotovili trajno in zanesljivo dobavo energije, surovin in reprodukcijskih materialov (in opreme, rezervnih delov itn.) in to po vzdržnih in stabilnih cenah, bodo morali partnerji v taki povezavi združiti del svojega dohodka za razširitev ustrezne proizvodnje, pri čemer se bodo morali seveda dogovoriti o tem, koliko bo kdo na podlagi združenih sredstev participiral pri novem dohodku, ki ga bo dala ta proizvodnja, po kakšni ceni bo dobival te izdelke itn. To pa spet pomeni: kakšni stroški se bodo priznali posamezni fazi reprodukcijskega ciklusa ob taki ali drugačni opremljenosti dela in produktivnosti ali narobe — koliko naj participira posamezna faza glede na vloženo delo pri končnem učinku na koncu reprodukcijskega kroga, to je pri iztržku od prodanih finalnih izdelkov na domačem ali tujem trgu. Še prej pa se bo sploh treba dogovoriti o tem, kako določiti tisti del dohodka, ki je ustvarjen v medsebojni produkciji oz. delovni soodvisnosti.

Z drugimi besedami, zorati bo treba še veliko ledine. Seveda so vse to še zelo površno in bolj »na pamet« nakazana vprašanja, za katera bo treba poiskati natančnejše in trdnejše odgovore, da bi se v okviru tako ali drugače identificiranih reprodukcijskih celot izoblikovali tisti odnosi in dogovori med gospodarskimi subjekti, ki bodo presegli podjetniško-profitno usmeritev v njihovi poslovni politiki in ki bodo v tem primeru edina stvarna podlaga za premagovanje tržne stihije in prakse reševanja vseh problemov reprodukcije z licitiranjem za višje cene ter za izdelavo realnih planov in sploh za nov sistem družbenega planiranja.

STANE PAVLIČ

Za pravičnejše gospodarske odnose

(Po VII. posebnem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov)

I

Obstoječi sistem mednarodnih ekonomskih odnosov ni zmožen reševati vse bolj zamotanih in prepletenih, hkrati pa tudi nasprotujočih si problemov: majo se temelji sistema socialne in ekonomske strukture kapitalističnega sveta. Ne gre samo za krizo kapitalizma in kapitalističnega razvoja kapitalizma, ki ne more zagotoviti nemotene reprodukcije družbenoekonomskih odnosov sistema. Tehnološka povezanost ni sposobna premostiti nasprotujočih si nacionalnih interesov, ki se uveljavljajo izven — ali iznad — interesa kapitalističnih skupnosti. Krepi se vloga in transformacija javnega sektorja v sistemu reprodukcije; država postaja vse pomembnejši ekonomski subjekt za usmerjanje gospodarske dejavnosti. Razsežnosti in oblike določa politična opredelitev. Država se postopno spreminja v nadsubjekt z vse večjo vlogo tehnokracije in administracije. Klasični tržni elementi se prepletajo z aktivno vlogo države; koncentracija proizvodnje, znanstveno-tehnološki proces, vključitev v mednarodno delitev dela omogočajo in zahtevajo krepitev dejavnosti države. Težnja k demokratizaciji mednarodnih odnosov se nenehno spopada s težnjo krepitve etatizma. Uvajanje orjaških sistemov v razmerah kapitalistične družbene ureditve spodbuja in implicira nove kategorije in dimenzije državne intervencije; hkrati etatizem, ko razvija novo materialno bazo, pospešuje propad starega družbenega sistema. Etatični elementi so navzoči tudi v krepitvi ekonomskih integracij in z njimi povezanih družbenih procesov. Na isti materialni bazi prihaja do različnih vrst institucionaliziranega ekonomskega sodelovanja; proces integracije je torišče boja med progresivnimi in konservativnimi družbenimi težnjami. Država in monopol, organizatorji integracij, vnašajo deformacije v delovanje ekonomskih meril za specializacijo proizvodnje in delitve dela.

Nastajajo novi centri moči: ZDA — Zahodna Evropa, Japonska — SEV — DVR; Nixonova in Kissingerjeva doktrina o globalnem interesu zahodnega sveta, nova oblika agresivnosti kapitalizma, zahteva, da se podredijo ožji nacionalni interesi kapitalističnih držav; kapitalistična

različica o globalnem interesu zahodnega sveta, ki ga določa Washington vis-à-vis Brežnjeve doktrine o socialističnem internacionalizmu.

Globalni interesi kapitalističnega sveta, ki jih ogrožata energetska kriza in inflacija, so iznad nacionalnih interesov sicer suverenih držav; gre za uresničitev ameriške globalne politike, katere oblikovalec je Kissinger, dejanski pobudnik pa ameriški velekapital, vojaško-industrijski kompleks s Pentagonom na čelu in združeni interesi multinacionalnih korporacij. Brez pomena je razpravljati o tem, kako resne so grožnje Forda, Kissingerja in obrambnega ministra Schlesingerja, grožnje z vojno intervencijo, ki naj zavaruje globalne interese Zahoda; zadostuje že to, da grožnje zaostrojujejo mednarodno napetost in slabijo odpor naprednih sil, zlasti na evropskem prostoru, ki nasprotujejo temu, da bi nadaljevali z globalno strategijo Washingtona, temelječo tudi na dominaciji razvitih dežel in ne samo DVR. Hkrati omogočajo orožnje polno zaposlitev vojne industrije in to po izredno visokih cenah, kar omogoča, da ZDA in večina razvitih zahodnih dežel presenetljivo hitro premagujejo plačilno-bilančne težave.

Militarizacija gospodarstev usmerja vse večji del sredstev razvitih dežel in DVR v neproduktivne namene; lani so dosegli izdatki za oborožitvev 240 milijard dol. ali 7 % svetovnega BNP ali 20-krat več, kot znaša skupna letna pomoč deželam v razvoju, ali več, kot znaša BNP vseh udeleženk (70 držav) alžirske konference na vrhu. Izredno se krepi politični in gospodarski pomen vojno-industrijskega kompleksa; združeni interes kapitala, vojne industrije in generalštabov odločilno vpliva na tok mednarodnih dogajanj. V Evropi je največja koncentracija oborožitve, ki jo cenijo na 36 milijard dol. (v zadnjih 30 letih se je porabilo za oborožitvev v Evropi okoli 220 milijard dol., kar ustreza BNP vseh neuvršenih dežel). Povečujejo se izdatki DVR za oborožitvev, kar vpliva na dinamiko njihove gospodarske rasti; medtem ko dosega stopnja rasti izdatkov za oborožitvev v razvitih deželah letno 2 %, znaša v DVR 7,2 %. Leta 1973 so DVR porabile za oborožitvev več kot 12 milijard dol., kar dvakrat presega javno pomoč, ki so jo prejele od zahodnih dežel; 5,9 % BNP Azije, 8 % BNP afriških dežel in 11,6 BNP arabskih dežel se preliva v oborožitvev.

Uveljavitev multinacionalnih orjakov, ki uspešno izkoriščajo rastočo inflacijo in gospodarsko krizo, spreminja delovanje tržnega mehanizma, uvaja nove elemente v mednarodne ekonomske stike in mednarodno delitev dela; nastajajo kot nadomestilo za trgovino in uvajajo nove oblike organizacije mednarodne trgovine. Sodobna mnogovejna korporacija, konglomerat, je pomembnejša organizacijska oblika kot pa nacionalna, ker omogoča integracijo svetovne proizvodnje in trgovine največjih razsežnosti izven obstoječih pravil, saj razpolaga z velikanskimi likvidnimi mednarodnimi finančnimi sredstvi, vrhunsko tehnologijo in vrhunskimi kadri. Kapitalistično gospodarstvo vse bolj ovira avtonomna dejavnost teh družb, najizrazitejša oblika sodobne koncentracije kapitala zunaj nad-

zora nacionalnih vlad in mednarodnih organizmov. Zato ne preseneča izjava Willyja Brandta, da »je menjanje vlad vse manj pomembno, ker je stvarna moč v rokah velikih korporacij in raznih interesnih skupin«. Ne izključuje možnosti, da bodo parlamentarne demokracije v 20 do 30 letih izginile.

Kapitalistični svet nadaljuje z uresničevanjem preverjene strategije, ki temelji na polarizaciji političnih in družbenih odnosov v svetu, da si zagotovi ali celo razširi privilegirani položaj in dominacijo v svetu; to zahteva visoko stopnjo prilagodljivosti v zamotanih in kompleksnih sodobnih razmerah. Neuvrščene dežele in DVR so dolžne znanstveno, kritično in marksistično proučevati metode, oblike in možnosti prilagajanja kapitalističnega sveta sodobnim razmeram, pretežno na račun »tretjih«, zlasti DVR.

Kritično so tudi dolžne proučiti to, da razvite dežele SEV nezadostno sodelujejo pri razreševanju ključnih problemov sodobnega sveta in da se ne spopadajo z razvitimi deželami kapitalističnega sistema. Članice SEV ne kažejo volje, da bi uresničevale temeljne zahteve neuvrščenih in DVR o oblikovanju novega sistema mednarodnih ekonomskih odnosov; Sovjetska zveza trdi, da so članice SEV že uresničile svetovni socialistični ekonomski sistem, ki je odprt vsem deželam, in zato ni razloga, da se v večji meri prizadevajo pri uresničevanju novega sistema mednarodnih ekonomskih odnosov. DVR zavračajo izgovor razvitih članic SEV, da so kapitalistične dežele dolžne pomagati DVR, da premoste prepad, ki jih loči od razvitih dežel, prepad, ki je posledica kolonialistične preteklosti. Zaostalost DVR ni izključna posledica kolonializma-imperializma.

Medtem ko se razviti svet predvsem zanima za razrešitev gospodarske krize — inflacije, odriva najtežji problem, s katerim je soočen večji del sveta, t. j. problem lakote. Gre za bistveno razliko med problemom lakote — prehrane in energetske krizo, ki je že dve leti osrednji problem razvitega sveta. Energetska kriza ni posledica pomanjkanja energetskih virov, ampak boja za novo razdelitev svetovnega dohodka, boja proizvajalcev nafte — dežel v razvoju za pravičnejše odnose pri razpolaganju s to nadvse pomembno surovino, boja naftnih družb za čim večje dobičke in za nadaljevanje gospodarske — politične dominacije v svetu. Problem lakote pa je posledica nezadostne proizvodnje hrane in s tem v zvezi skrajno negativnih pojavov, da se *pomanjkanje hrane izkorišča za politični pritisk*.

Za dežele v razvoju je zagotovitev hrane osnovni problem, toliko bolj zaradi zmanjšanja svetovnih rezerv hrane, slabe letine in političnih manipulacij vlad, ki razpolagajo s prehrabenimi presežki. Posebno kritično je bilo v tem leto 1972 zaradi izredno slabe letine in zmanjšanja proizvodnje žita v Sovjetski zvezi, v Latinski Ameriki, na Daljnem Vzhodu in leto dni kasneje širom Afrike, kar je omogočilo izredni dvig cen večine kmetijskih proizvodov (cena žita se je povečala v desetih letih za 255 %, cena koruze za 164 %, soli za 147 %, hkrati so se dvigale

cene umetnih gnojil, kar je bistveno prizadelo DVR, ki so bile hkrati najbolj prizadete tudi z energetske krizo). Izdatki za uvoz hrane v DVR so se v enem letu podvojili. Generalni sekretar FAO Marein (Egipčan) je na lanskoletnem zasedanju FAO v Rimu ostro napadel razvite industrijske dežele, ki nenačrtno potencirajo razvoj industrijske proizvodnje, pozabljajo pa na hkratni razvoj kmetijstva.

Razvite dežele nadaljujejo z odporom proti kodifikaciji mednarodno-pravno obveznih pravil urejanja mednarodnih odnosov na enakopravni bazi; DVR sprejmejo le kot partnerja, katerega pomen določa njegov ekonomski in politični položaj v svetu. Posledica tega je, da so DVR tiste, ki morajo nenehno postavljati zahteve na mednarodnih sestankih in organizmih, kar pomeni, da so že v naprej podrejenem položaju vis-à-vis razvitih dežel. Nadaljuje se politika reševanja izjemno pomembnih ekonomskih kategorij v dvostranskih okvirih in ne multilateralnih, kar posebno velja za prenos tehnologije in za financiranje razvoja. Tudi razvite socialistične dežele imajo v tem podobno politiko. Nasprotno pa razvite dežele kapitalističnega sistema razvijajo multilateralne oblike sodelovanja na področjih, ki so za njih posebno zanimiva, kot je npr. problem okolja, problem populacije. Razvite dežele se zavzemajo za formalno »depolitizacijo« dejavnosti Združenih narodov, da bi se njihova dejavnost omejevala na zagotavljanje tehnične in finančne pomoči prek UNDP — programa ZN za razvoj. Razvite dežele razpolagajo s ključnimi položaji v administraciji ZN, kar jim omogoča odločilni vpliv na pripravo dokumentov in na dinamiko in obseg uresničitve sprejetih sklepov — resolucij. Pomembne odločitve se še vedno sprejemajo izven Organizacije združenih narodov v raznih zaprtih organizmih, kot so OECD, EGS, SEV itn. To se posebno negativno kaže pri uresnitvi drugega desetletja mednarodne strategije za razvoj; svet UNCTAD je pripravil kritično oceno uresnitve tega akcijskega programa Združenih narodov za XXX. redno zasedanje generalne skupščine ZN, ki poteka prav zdaj. Svet UNCTAD je odgovorni organ za uresnitev strategije razvoja in za predlaganje novih ukrepov za revizijo strategije razvoja.

Medtem ko popušča blokovska napetost na političnem, vojnem, pa celo na ideološkem planu, ne bi to mogli reči za gospodarsko področje; zastrujejo se odnosi med razvitimi in manj razvitimi, med Severom in Jugom, med vodilnimi ekonomskimi centri. Sporazumevanje med super-silami ne rešuje ključnih problemov; nasprotno, poglobljajo se. Vodilne države morajo prenehati s prakso, da igrajo arbitra o najpomembnejših vprašanih sveta; toliko bolj, ker sporazumevanje poteka zunaj univerzalne in edino pristojne organizacije ZN.

II

Politika neuvrščenosti se uveljavlja kot dejavnik, ki je zgodovinskega pomena za spremembo obstoječih mednarodnih odnosov, za univerzalno uporabo načel miroljubnega sožitja. Blažilni ukrep, ki jih občasno pred-

lagajo razvite dežele, ne morejo rešiti ključnih problemov sveta; razvoj proizvodnih sil in odnosov zahteva strukturno spremembo. Celo napredek znanosti in tehnologije je v sedanjih pogojih nova kategorija krepitve odvisnosti manj razvitih dežel in njihove neenakosti; gre za sodobni pojav tehnokolonializma, ki se najostreje kaže v multinacionalnih družbah in zaprtih integracijah.

Družbena in gospodarska kriza zahteva odločno akcijo neuvrščenih, DVR, delavskega razreda in vseh naprednih sil za uresničitev pravičnejšega sistema mednarodnih odnosov. Politika neuvrščenosti je realno podlaga za premostitev blokovskih razlik, za krepitev procesa demokratizacije mednarodnih odnosov in njihove stabilnosti. Ekonomska komponenta je vse bolj navzoča pri uresničevanju politike neuvrščenosti. Boj za družbeni napredek ne sme biti omejen z geografskimi, državnimi in družbeno-političnimi mejami in ovirami; ta boj je univerzalen in ne more biti rezervat za nobeno politično silo — skupino. Globalno jedrsko ravnotežje omogoča, hkrati pa tudi omejuje stabilizacijski proces.

Tov. Kardelj je 11. septembra v Zagrebu v svojem referatu o »Zgodovinskih koreninah neuvrščenosti« z njemu lastno močjo in znanjem podal dialektično analizo gibanja neuvrščenosti (in s tem odgovoril na razne kritike, očitke in omahovanja). Gre za celosten prikaz tega zgodovinskega fenomena: »Gibanje neuvrščenosti ni subjektivistična konstrukcija in efemeran pojav nekega trenutka mednarodnega položaja, ampak dolgoročni družbeno-zgodovinski dejavnik z močjo zgodovinske nujnosti... Gibanje je mnogo več in ne samo politika nasprotovanja blokovski delitvi sveta. Zaostale dežele so se našle pred dejstvom, da z ogromno koncentracijo proizvodnih sil in centralizacijo kapitala razpolaga manjši del sveta, s čimer je dosegel skoraj monopol nad pogoji in sredstvi dela in razvoja v svetu. Iz tega izhajajo nove oblike ekonomske in politične odvisnosti, neokolonializma, ekonomske eksploatacije, hegemonizma... Sodobni tip blokov je proizvod specifičnih protislovij današnjega sveta... Perspektiva globalne blokovske delitve sveta ni perspektiva stabilnega miru... Spremembe, nastale po II. svetovni vojni, vsiljujejo tudi globoke spremembe v svetovnem sistemu ekonomskih in političnih odnosov... Epoha zaprtih nacionalnih družb je že preteklost... Gibanje neuvrščenosti pozitivno vpliva ne samo na razvoj mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov, ampak tudi na notranje razmerje moči družbenih sil v svetu... Družbeno-zgodovinska vloga gibanja ni omejena samo na kompleks svetovnih nasprotij... angažira se na vseh področjih mednarodnih odnosov.«

Miroljubno sožitje ni in ne more biti končni cilj politike popuščanja, ampak gre za proces, ki ga določa razredni boj, ki se ne more uresničiti s sporazumevanjem vodilnih sil niti s sporazumevanjem vseh dežel, ampak le z vsebinsko, demokrasko spremembo sistema mednarodnih odnosov in zastarelih mednarodnih institucij in mehanizmov. Gre za uresničitev *trajnih in pravičnih* rešitev ključnih problemov sveta, pogoj za

stabilizacijo miru in svetovnega gospodarstva; priložnostne korekcije ne zadostujejo! Samo uresničitev socializma zagotavlja takšne rešitve, socializma kot svetovnega družbenega sistema, kar ne izključuje kritične ocene nasprotij med socialističnimi deželami, nasprotij, ki so posledica objektivno različnih razmer in na njih temelječih interesov posameznih dežel, različne stopnje razvoja materialno-proizvodnih sil, podedovanega sistema in strukture mednarodnih odnosov, seveda pa so tudi posledica delovanja subjektivnih elementov.

Upoštevanje specifične razmere in interese ter razlike v družbenopolitičnem sistemu mora biti odločilen skupni interes neuvrčenih in DVR; samo v tem primeru se bodo uspešno uprle organiziranemu pritisku razvitih dežel, katerih glavno upanje je, da razbijejo enotnost teh dežel. Rešitve so mogoče le v svetovnem merilu s sporazumevanjem brez konfrontacije, toda z nenehno krepitvijo medsebojnega sodelovanja neuvrčenih in DVR.

Usmeritev k pogajanjem in sporazumevanje je izjemno pozitivna značilnost sedanjega obdobja mednarodnih odnosov; uresničujejo se pogoji za progresivno poglobitev mednarodnega sodelovanja in spremembo odnosa in dohodka, hkrati pa se kažejo prizadevanja razvitih dežel, da zadržijo svoj privilegirani položaj. Nadaljuje se politika razvitih dežel, da rešujejo predvsem svoje probleme, odlagajo pa reševanje kritičnih problemov dežel v razvoju; posledica tega je, da formalno sprejemajo resolucije in sklepe na mednarodnih konferencah in odlagajo z njihovimi uresničitvami. Ker postajajo ekonomski dejavniki vse bolj pomembni za novo razdelitev in preoblikovanje strukture odnosov v svetu, postajajo ključni instrumenti boja za dominacijo in zadrževanje obstoječih privilegijev. To se posebno potrjuje na monetarnem področju kot izraz hude krize svetovnega monetarnega in trgovinskega sistema in nakopičenih nasprotij ter boja za premoč na tržišču. Dejavnost velikih sil, ki je primarno usmerjena k temu, da zagotovi lastne interese, določa njihov objektivni položaj, razlike v ekonomskem razvoju, družbenih odnosih, in krizni položaji v svetu. Dežele v razvoju so dolžne, da nenehno analizirajo taktiko in strategijo boja za uresničitev polne enakopravnosti v mednarodnih odnosih, za uresničitev vseh sprejetih sklepov in resolucij, pri čemer se opirajo na najširšo podporo vseh progresivnih sil sveta. Multilateralizacija ekonomskega sodelovanja je pri tem izredno pomembna, saj omogoča razrešitev strateških vprašanj mednarodnih odnosov in položaj DVR v mednarodni delitvi dela. Razvite dežele se zavedajo tega nujnega procesa in dejstva, da ključnih problemov ni mogoče reševati v nacionalnih okvirih; zato utrjujejo svoje položaje v mednarodnih organizacijah in konferencah.

Predsednik republike Tito je na Evropski konferenci o varnosti in sodelovanju poudaril, da je »dolžnost vseh držav, da prispevajo k vzpostavitvi pravičnejših gospodarskih odnosov, razvitih držav še posebej, da pokažejo več razumevanja za probleme razvoja DVR, saj je to tudi v nji-

hovem neposrednem in dolgoročnem interesu«. Jugoslavija poudarja na vseh mednarodnih konferencah, da obstoječe probleme ne rešujemo s konfrontacijo, ampak s pogajanjem in sporazumevanji, na podlagi resnične enakopravnosti. Stališča neuvrščenih dežel, oblikovana na Alžirski konferenci, septembra 1973, in na sestanku zunanjih ministrov v Limi, avgusta 1975, so politični temelj za reševanje perečih problemov. Tov. Minić je na VII. posebnem zasedanju GS ZN obsodil taktiziranje in manevriranje razvitih dežel, ki žele za vsako ceno zadržati privilegirane pozicije v svetu, ter očitek, da neuvrščene dežele in DVR ustvarjajo nov blok in uvajajo »teror večine« v organizmih Združenih narodov. Ne gre za teror večine, ampak za solidarnost doslej razdobljenih dežel, ki so še vedno predmet raznovrstnih oblik izkoriščanja; enotnost teh dežel onemogoča nadaljevanje takšne politike.

Za hitro in uspešno rešitev obstoječih problemov je treba zagotoviti politično voljo vseh držav članic ZN, zlasti razvitih, ki razpolagajo s presežki kapitala in vrhunskimi tehnološkimi dosežki ter ustreznimi kadri in ki so oblikovale obstoječi — zastareli svetovni trgovinski in monetarni sistem.

Predlog »Skupine 77« DVR (ki šteje zdaj 105 dežel) je najustrezneje prispeval k rešitvi obstoječih svetovnih problemov; predlog zajema sklepe in priporočila, sprejete na številnih poprejšnjih mednarodnih konferencah in sestankih (svetovna konferenca o prebivalstvu avgusta 1974 v Bukarešti, konferenca FAO o prehrani novembra 1974 v Rimu, konferenca o surovinah v Dakru februarja 1975, II. konferenca UNIDO v Limi marca 1975) in zlasti sklepe VI. posebnega zasedanja GS ZN aprila-maja 1974. Težišče dejavnosti neuvrščenih in DVR ni toliko na oblikovanju novih sklepov in resolucij, kot na uresničenju že sprejetih, vštevši nadvse pomembne sklepe in priporočila vseh treh UNCTAD — konference za trgovino in razvoj ZN.

III

V tej luči moramo ocenjevati sklepne dokumente nadvse pomembnih mednarodnih srečanj v času tretjega četrtletja:

Sklepni dokument o *Evropski varnosti in sodelovanju*, sprejet v Helsinkih 1. avgusta (navzočih 35 šefov držav — vlad Evrope, ZDA in Kanade), izraža želje in upanje neuvrščenih dežel in naprednega sveta; ker je bil sprejet s konsenzusom, — soglasno, ne bi smelo biti problema pri njegovem uresničevanju, čeprav imamo slabe izkušnje s sklepnim dokumentom VI. posebnega zasedanja GS ZN, ki je bil tudi sprejet s konsenzusom, kakor tudi s sklepi in priporočili vseh treh UNCTAD. Prvo poglavje je podlaga finalnega dokumenta in zajema načela o suverenosti, izogibanju groženj in uporabe sile, nedotakljivosti meja, ozemeljske celostnosti, mirnega reševanja spora, nevmešavanja, pravice samoodločbe, spoštovanja človekovih pravic, sodelovanja, uresničevanja mednarodnih

obvez itn. Drugo poglavje zajema gospodarsko, znanstveno-tehnično sodelovanje s poudarkom na industrijski kooperaciji, delitvi dela, realizaciji skupnih projektov, migraciji delovne sile, (multilateralno sodelovanje), dolgoročnem programiranju, odpiranju novih delovnih mest v deželah s presežkom delovne sile — realokacija proizvodnje, izkoriščanje energetskih, prometnih potencialov, informacij, poslovnih stikov itn. Druga poglavja zajemajo sodelovanje na socialnih, humanitarnih, kulturnih področjih, na prostoru Sredozemlja itn. Multilateralni dialog se bo nadaljeval 1977. leta v Beogradu, ko se bo ocenilo dotedanje uresničenje dokumenta in razpravljalo o ukrepih za njegovo uresničevanje.

Politična deklaracija Lime — V. konferenca zunanjih ministrov neuvršenih držav konec avgusta oblikuje strategijo neuvršenih dežel za krepitev svetovnega miru in varnosti, solidarnosti in medsebojne pomoči; 124 točk tega dela sklepnega dokumenta obravnava vsa žgoča — krizna vprašanja sodobnega sveta. Od 125. do 198. točke je zajeta svetovna gospodarska problematika, kar dokazuje nujnost, da se hkrati s političnimi rešujejo tudi gospodarski problemi. Dokument podrobno razčlenjuje elemente strategije neuvršenih dežel in mednarodno ekonomsko stanje, oblikuje akcijski načrt sodelovanja neuvršenih in drugih DVR za uresnitev novega sistema mednarodnih gospodarskih odnosov s poudarkom na problematiki surovin, oblikovanje sklada solidarnosti za gospodarski in družbeni razvoj neuvršenih dežel, postopek tujih privatnih naložb, multinacionalnih korporacij, transfer tehnologije, oblikovanje centra za informiranje o dejavnosti multinacionalnih korporacij, znanstveno in tehnično raziskovalno delo, sodelovanje centralnih bank, monetarno reformo (medvladina skupina 24 dežel DVR naj pripravi predlog za sestanek neuvršenih na vrhu v Columbu), reformo sistema svetovne trgovine (krepitev regionalnih in subregionalnih klirinških unij in sistema plačilnega prometa, preferenčni sistem), krepitev UNCTAD, oblikovanje sklada za pomoč DVR za proizvodnjo hrane, krepitev medsebojnega finančnega sodelovanja, institucionalizacija UNIDO in problemi industrijskega razvoja, financiranje razvoja, povezano z mednarodno monetarno reformo — Link itn.

V. konferenca v Limi šteje prav gotovo med najpomembnejše sestanke neuvršenih dežel; njeni sklepi že imajo odločilni vpliv na razvoj svetovnih dogajanj; sklepni dokument je učinkovit instrument za uresnitev novega sistema ekonomskih odnosov na svetu, za odpravo nepravilne mednarodne ekonomske delitve in vse večjega nasprotja med potrošniškimi gospodarstvi in DVR, za demokratizacijo mednarodnih stikov, za razširitev in poglobitev procesa popuščanja na vseh geografskih področjih in na vseh področjih mednarodne dejavnosti. Na Limski konferenci je sodelovalo 107 držav; dokument začrtuje program dejavnosti neuvršenih do V. konference na vrhu, ki bo v Columbu od 16. do 19. avgusta 1976.

Sklepni dokument *VII. posebneга zasedanja GS ZN* (v prvi polovici septembra) ne more zadovoljiti neuvrščene in DVR, čeprav je korak na-

prej na poti za spremembo mednarodnih odnosov; spreminja se ozračje, vse več je pripravljenosti, razumevanja razvitih dežel v nasprotju s sestanki v Rimu — FAO in Limi — industrializacija DVR ter na VI. posebnem zasedanju GS ZN, ko so bile razvite dežele nepomirljive. Problemi prenosa tehnologije in znanosti so načelno ugodno rešeni; pomen znanosti in tehnologije za gospodarski razvoj DVR postaja odločilni dejavnik, kar razvite dežele izkoriščajo za to, da še naprej dominirajo v svetu; gre za oblikovanje ustreznih načel o prenosu znanosti in tehnologije, ki bodo omogočila polno vključitev DVR v sodobne tehnološke okove, hkrati pa se bo razvijala njihova tehnološka baza; gre za oblikovanje ukrepov in pogojev, ki bodo zagotovili popolno enakopravnost glede ustvarjanja, prenosa in uporabe znanosti in tehnologije, oblikovanja mednarodnega kodeksa o prenosu tehnologije iz razvitih dežel v DRV, vključujoč ustanovitev banke za tehnološke informacije.

Mednarodna konferenca »Kroženje tehnologije in dežele v razvoju« ki jo je septembra 1975 v Beogradu organizirala jugoslovanska vlada skupaj z UNCTAD, je poudarila, da so potrebne strukturalne spremembe na nacionalni in mednarodni ravni za spodbujanje razvojnega procesa v DVR z uporabo sodobne tehnologije in znanstvenih dosežkov; nujno je treba zagotoviti pravičnejšo udeležbo DVR na področju tehnologije, upoštevati selekcijo tehnoloških ved, oblikovati nacionalne tehnološke politike in jih usklajevati, da bi DVR asimilirale tehnologijo in spodbujale svoj lastni tehnološki razvoj. Potrebna je mednarodna akcija za oblikovanje skupne politike zainteresiranih dežel do imetnikov tehnologije zlasti do multinacionalnih družb, ki razpolagajo z večino tehnoloških in znanstvenih dosežkov; ta akcija mora zajeti ukrepe proti restriktivni praksi teh družb glede prenosa tehnologije, diktiranja cen in drugih pogojev. Podobno velja tudi za restrukturiranje sistema industrijske lastnine v mednarodnem prometu v korist DVR, kakor tudi za oblikovanje nacionalnih politik glede tujih naložb in z njimi povezanega — določenega — kroženja tehnologije.

Limski sklep predvideva ustanovitev »Znanstvenega centra za tehnologijo neuvrščenih dežel«; posebna skupina strokovnjakov bo pričela z delom v začetku prihodnjega leta o New Yorku, medtem ko bo druga delovna skupina v Havani oblikovala statut centra za zbiranje informacij o multinacionalnih družbah. Še pred sestankom šefov držav in vlad v Columbu se bosta sestala koordinatorja neuvrščenih dežel za področje znanosti in tehnologije Jugoslavije in Alžira s koordinatorji drugih področij: Egipt, Gvajana, Indija, Indonezija, Nigerija in Kuba, da ocenijo dosedanje rezultate sodelovanja neuvrščenih in da predložijo nove spodbude. Na posebnem sestanku bo sprejet statut Centra za upravljanje podjetij v družbeni lastnini, ki je v Ljubljani. Koordinacijski biro proučuje predlog Jugoslavije o ustanovitvi centra za raziskovanje in analize svetovnih gospodarskih premikov; konkretne predloge bo predložil na sestanku v Columbu.

Na VII. zasedanju so načelno ugodno rešili probleme industrializacije in blagovne menjave, vprašanja povečanja in razčlenitve izvoza DVR, oblikovanja »integralnega« načrta za stabilizacijo izvoznih dohodkov DVR, všteti nadomestno financiranje in večstransko usmerjenost izvoznih dohodkov DVR. O teh problemih bodo DVR in razvite dežele konkretneje razpravljale na IV. UNCTAD prihodnje leto v Nairobiju.

Finančnih problemov vsebinsko niso rešili, čeprav so razvite dežele sprejele 12 zahtev DVR. Razvite dežele se ne strinjajo s predlogom »skupine 77« o višini in roku deleža, ki naj bi ga vplačale, da bi pospešile razvoj DVR oz. da bi jim pomagale uresničiti eno izmed najpomembnejših postavk strategije razvoja drugega desetletja ZN (minimalno 0,7 % od BNP vsake razvite dežele, po letu 1980 pa 1,0 % BNP). Podobno velja za uporabo »SDR« kot mednarodnega plačilnega sredstva, vezano na financiranje hitrejšega razvoja DVR — link sistem — prek ustreznih mednarodnih organizmov. Kritično moramo oceniti to, da razvite dežele nadaljujejo s prakso, da tretjino sredstev, ki jih vložijo v Mednarodni denarni sklad, izrabijo za posojila v obliki »SRD« za premostitev svojih lastnih plačilno-bilančnih težav; podobno velja tudi za dogovor o delni odpravi uradne cene zlata 42,22 dolarja za čisto unčo; razliko okoli 3 milijard dolarjev med dosedanjo uradno ceno in tržno ceno naj bi uporabili za DVR, toda razvite dežele lahko zahtevajo, da jim vrnejo eno šestino vplačanega zlata. Trikratno do štirikratno povečanje cene zlata povečuje mednarodno likvidnost in povečuje devizne rezerve proizvajalcev in imetnikov zlata na škodo DVR.

VII. posebno zasedanje potrjuje bojazen DVR in neuvrščenih dežel, da ZDA in nekatere razvite dežele svojega stališča o uvedbi novega sistema mednarodnih ekonomsko-političnih odnosov niso vsebinsko spremenile; ameriška vlada je taktično popustila, ker njeno dosedanje frontalno nasprotovanje DVR (ki štejejo več kot 100 članic OZN od sedanjih 141) ni bilo popularno, pa tudi zaradi pripravljenosti Francije, Nizozemske, Skandinavskih držav in Japonske, da načelno sprejmejo zahteve »skupine 77«. Uvodni govor takratnega predsednika Perua Velasca Alvarada, da se »neuvrščene dežele in DVR zdaj zavedajo ogromne potencialne moči, s katero razpolagajo«, ni ostal brez odmeva pri večini vlad razvitih dežel.

Poročilo ameriškega državnega sekretarja Kissingerja na VII. posebnem zasedanju je zbudilo pozornost tako zaradi obsežnosti in obilice konkretnih predlogov in konstrukcij kot tudi zaradi politične teže in posledic, ki jih ima stališče ameriške vlade za uresničitev globalnega soglasja, ki je pogoj za uresničitev sprejetih resolucij in sklepov; poročilo ima značilen naslov: »Globalni konsenzum za gospodarski razvoj« in oblikuje stališče ZDA in dela razvitih zahodnih dežel do spremembe sistema mednarodnih gospodarskih odnosov, do uresnitve deklaracije in akcijskega programa s VI. posebnega zasedanja in listine o gospodarskih pravicah in dolžnostih držav. Poročilo se zavzema le za nekatere določene poprav-

ke v sistemu in v njegovih institucijah in poudarja, da je razvitim deželam nujno zagotoviti surovine in energijo, da bi tako spodbudili ekspanzijo svetovne trgovine in pripomogli k stabilizaciji svetovnega gospodarstva. Ambasador ZDA pri OZN Moynihan pravi takole: za vlado ZDA je odločilna ekonomska stabilizacija, ki zahteva nenehno rast razvitih dežel in ki ji je pogoj zanesljiva oskrba s surovinami, gorivom in z drugimi primarnimi proizvodi po *fair ceni* (ki jo določajo razvite dežele in transnacionalne družbe). Moynihan pravi, da bi »prišlo do globalnega svetovnega gospodarskega kaosa, če bi izpolnili vse zahteve 'skupine 77'; DVR se ne zavzema več za to, da bi proizvajale bogastvo, pač pa jim gre le za ponovno razdelitev obstoječega. Zahodni svet je pripravljen, da se pogaja o tem, kako bi ponovno razdelili novi kolač, ne pa o delitvi sedanjega kolača«.

Vse to kaže, da gre pri tem, ko ameriška vlada napoveduje večje razumevanje za potrebe »tretjega« sveta, bolj za spremembo stila kot vsebine njene politike; ameriška vlada meni, da bo imela več možnosti, da uveljavi svoje predloge (in zadržke), na drugih mednarodnih forumih: mednarodni monetarni sklad, mednarodna banka za obnovo in razvoj, GATT, »trojni« sestanek proizvajalcev in porabnikov nafte in surovin ter DVR; vse to so po mnenju ameriške vlade forumi, ki so za tovrstne rešitve pomembnejši in bolj kvalificirani kakor pa posebna zasedanja GS ZN. Njen vpliv je v teh organizmih nedvomno močnejši, čeprav ni več odločilen. Zato ne preseneča pobuda predsednika Giscarda d'Estainga, naj bi se sestala »velika peterka« (ZDA, Francija, Velika Britanija, ZR Nemčija in Japonska), da bi razpravljala o uresničitvi resolucije VII. posebnega zasedanja in zlasti o reformi mednarodnega monetarnega sistema, o reformi, ki jo kljub protestom DVR nenehno odlagajo zaradi nasprotujočih si stališč in interesov v tej peterki, zlasti nasprotij med ZDA in Francijo. Podobno velja tudi za pobudo d'Estainga, da se še pred koncem leta nadaljuje »trojni« sestanek, na katerem bodo pri udeležbi 27 držav lahko lažje in bolje reševali svetovne gospodarske probleme kakor pa na VII. posebnem zasedanju, ki se ga je udeležilo 138 držav, ali pa na XXX. rednem zasedanju GS ZN, kjer je bilo navzočih 141 držav.

Podobno kot pri sklepnem dokumentu VI. posebnega zasedanja lahko tudi pri dokumentu VII. zasedanja postavimo vprašanje o pomenu »soglasja-konsenza«; ne gre za *popolno* soglasje, ampak za soglasje z *omejitvami*. Ne gre samo za zadržke, ki jih imajo vlada ZDA in delno tudi države, članice EGS, ampak tudi za zadržke Sovjetske zveze in članic SEV, ki so formalno glasovale za sklepní dokument s pripombo, da ne mislijo sodelovati pri uresničevanju novega sistema mednarodnih gospodarskih odnosov, ker »socialistične dežele ne morejo nositi breme odgovornosti za težave DVR«.

Sprejetih dokumentov ne bi smeli ocenjevati statično, ampak jih moramo vrednotiti skladno z dinamiko njihove uresničitve, z dinamiko spre-

minjanja odnosov med silami in z dinamiko preobražanja nasprotij, z dinamiko oblikovanja novih odnosov v svetu. Napore, da bi odnose v svetu vsebinsko spremenili, opredeljujejo družbeno-politična gibanja (mednarodna in notranja) izrazito izredne narave; računati moramo, da bo prišlo do vse večjega in organiziranega odpora proti dialektičnemu prilagajanju novim razmeram in potrebam, transformacijam, ki so posledica neizogibnega zgodovinskega procesa. IV. UNCTAD, ki bo maja-junija 1976 v Nairobiju, in V. sestanek neuvrščeni »na vrhu«, ki bo v Colombu avgusta 1976, bosta zasedala v novih razmerah (v nasprotju s prejšnjimi tovrstnimi sestanki); njuna naloga bo, da kritično ocenita, koliko so bili sprejeti dokumenti uresničeni, in da predlagata ukrepe, kako bi jih popolnoma uresničili. Dosedanja nemoč OZN, da uresniči sprejete sklepe — resolucije, je nevarna ne samo za obstoj OZN, ampak tudi za utrditev miru in varnosti v svetu. Zato se neuvrščene dežele in DVR zavzemajo za krepitev vloge OZN pri reševanju svetovnih problemov; univerzalnost OZN mora zagotoviti popolno uresničitev sprejetih sklepov v okviru OZN oz. njenih specializiranih agencij. XXX. jubilejno zasedanje GS ZN (september-december 1975) bo upravičilo naziv »jubilejno«, če bo v celoti priznalo sklepe VII. zasedanja GS ZN in zagotovilo njihovo uresničitev.

JANEZ STANIČ

Gospodarski odnosi med Vzhodom in Zahodom

Politika popuščanja napetosti, ki je v prvi polovici tega desetletja očitno glavna značilnost odnosov med Vzhodom in Zahodom, predvsem pa med njunima največjima predstavnikoma Sovjetsko zvezo in ZDA, je seveda več kot goli *modus vivendi* med različnima družbenima sistemoma, ki sta oborožena do stopnje, ko lahko večkratno uničita drug drugega. Prvi in glavni interes, ki je sploh omogočil prehod od hladne vojne h koeksistenci, je sicer nedvomno res skrb za lastno varnost oziroma celo za obstoj in za ohranitev vojaškega ravnotežja, ki je tako, da vojaški potencial sploh ne sme biti uporabljen v neposrednem spopadu. Toda to ravnotežje vendarle ni enkrat za vselej dano, treba ga je neprestano negovati in vzdrževati. V današnjih razmerah vojaškega razvoja ni mogoča ločiti od splošnega znanstvenega, gospodarskega in tehnološkega razvoja, tako da se vojaška tekma tesno prepleta s siceršnjim razvojem na vseh področjih. Posledica tega spoznanja so bili na primer žalostno znameniti spiski COCOM iz začetka petdesetih let, na katerih je bilo okrog 2000 blagovnih skupin, ki so jih na Zahodu označili kot strateško pomembne izdelke in jih je bilo zato prepovedano prodajati socialističnim državam; ti spiski so obsegali približno polovico vsega blaga v mednarodni trgovini.

Popuščanje politične napetosti so že prav od začetka na obeh straneh povezovali tudi s popuščanjem v oboroževalni tekmi, čeprav na tem področju vse doslej kaj posebno bistvenega niso dosegli; nasprotno, kljub nekaterim delnim ukrepom (kot je bila na primer prepoved jedrskih poskusov v ozračju) se oboroževalna tekma ne le nadaljuje, ampak postaja vse ostrejša. Prav tako je bilo prav od začetka popuščanja dosti govorjenja tudi o gospodarskem sodelovanju in prav na tem področju se je v praksi začela prva erozija hladne vojne in njenih tabujev v odnosih med Vzhodom in Zahodom. Ena znamenitih epizod iz tistega časa je na primer »vojna cevi«, v kateri so v začetku šestdesetih let ZDA zaman skušale preprečiti zahodnim državam, predvsem ZRN, prodajo cevi z velikim premerom, ki jih je ZSSR potrebovala za razvoj naftne in plinske industrije.

Tako kot so bile v petdesetih letih omejitve za trgovino in gospodarsko sodelovanje med Vzhodom in Zahodom nasploh bistveni sestavni del hladne vojne, je v začetku šetdesetih let postalo širjenje gospodarskih vezi bistveni sestavni del popuščanja napetosti. Pri tem ne gre zgolj za obojestranske gmotne koristi, ampak za dosti bolj daljnosežne posledice: sprostitev gospodarskega sodelovanja namreč pomeni po eni strani prepletanje in povezovanje neposrednih materialnih interesov obeh strani, ki bo na določeni količinski stopnji nujno povzročilo tudi preskok k realizaciji načelnih postavk politike popuščanja napetosti na tistih področjih, kjer realizacija pri sedanjem stanju še ni stvarna (to je predvsem razorožitev); po drugi strani pa pomeni, da obe strani vzdržujeta ravnotežje po istih pravilih in metodah, se pravi, da je vojaško ravnotežje posledica približnega ravnotežja v celotnem in vsestranskem razvoju obeh sistemov. (Drugačen model ravnotežja je na primer model, ki ga je prisiljena vzdrževati Kitajska; pri le-tem je med splošno gospodarsko, znanstveno in tehnično na eni ter vojaško ravnijo na drugi strani globok prepad in je vojaško področje nekakšna »država v državi« z mnogimi privilegiji, ki mu omogočajo višjo raven. Podobno, dasi manj izrazito, je bilo to še v prvih letih hladne vojne tudi v Sovjetski zvezi). Če bi hoteli zaradi nazornosti skrajno poenostaviti to misel, bi lahko rekli, da za tip ravnotežja, kakršno s popuščanjem napetosti nastaja med ZDA in ZSSR, ni bistveno le to, da sta si enakovredni v najmodernejši oborožitvi, ampak je prav tako bistvenega pomena tudi to, da sta sposobni vzdrževati vsaj približno ravnotežje tudi na vseh drugih področjih, prav do potrošnje in življenjske ravni.

Seveda je to le precej grobo zarisana shema, ki je ni jemati dobesedno in ki v stvarnosti predpostavlja le precej širok, sicer enoten civilizacijski krog, znotraj katerega pa je veliko prostora za različne razvojne stopnje — vendar s težnjo po izenačevanju. Zaradi te tendence, ki je seveda razmeroma opazna (in ki je bila v pretirani in poenostavljeni obliki na Zahodu včasih definirana kot teorija konvergence), so na Zahodu — in tudi še zdaj — ekonomsko plat popuščanja napetosti včasih razumeli in razlagali predvsem kot zahodno pomoč Sovjetski zvezi, da bi lažje in hitreje premostila prepad v splošni razvitosti, ki jo še ločuje od razvitega kapitalizma. Vendar je tako gledanje preveč enostransko, ker odreja sovjetskemu modelu originalne in dolgoročne rešitve in ga nepravilno reducira na zgolj preprosto manj razvit sistem, čigar specifičnosti so le posledica manjše razvitosti in ki bo z razvojem postal močno podoban, če že ne enak, zahodnemu modelu; to gledanje tudi vsebuje trditev, da ima korist od popuščanja napetosti in razvoja gospodarskih stikov samo Sovjetska zveza, kar seveda ni res. Zahod polaga s svoje strani na tehtnico znanje, tehnologijo, vrsto zahtevne industrijske opreme, deloma blago za široko potrošnjo in (bolj v perspektivi kot že zdaj) kapital,

Sovjetska zaveza pa surovine, energijo in izredno perspektiven trg. Dolgoročno gledano je težko razglablјati, kdo ima pri tem večje koristi.

V takšnem modelu sveta, kakršnega prinaša koeksistenca, je sodelovanje nujnost in brez njega model, ki izključuje neposreden vojaški spopad, ne more obstajati in funkcionirati. To je bistveno, različne ideološke in podobne razlage in opravičila, ki jih sicer ne manjka, pa so le okraski, namenjeni dnevni politično propagandni rabi. Take so na primer trditve, ki jih je pogosto slišati na Zahodu, da gospodarsko sodelovanje z Zahodom pomaga pri notranji liberalizaciji Sovjetske zveze in postopoma spreminja komunizem v bolj sprejemljiv sistem za Zahod; ali pa znana sovjetska teza, da je sodelovanje z Zahodom razredno popolnoma sprejemljivo in koristno, ker Sovjetska zveza z velikimi naročili lajša brezposelnost na Zahodu (te trditve lahko preberemo v vsakem večjem članku ali razpravi o odnosih Vzhod — Zahod v sovjetskem tisku) in ker politika popuščanja napetosti na splošno lajša boj delavskega razreda na Zahodu za njegove pravice. Očitno so takšne razlage na sedanji stopnji potrebne najširši javnosti na obeh straneh, o njegovi objektivni vrednosti pa priča že to, da so drugotne; ni namreč prišlo do začetkov sodelovanja zaradi teh in takih ideoloških postavk, ampak so bile izumljene zato, da bi dajale ideološko opravičilo že obstoječemu sodelovanju.

Dosedanje razmišljanje je nekoliko posplošeno in upošteva bolj splošne tendence in smeri v sodelovanju med ZSSR in Zahodom, manj pa sedanje stanje. Če vsaj bežno pregledamo že obstoječe oblike sodelovanja, bomo videli, da le-to še vedno precej obremenjujejo po eni strani ostanki hladne vojne, po drugi strani pa razlike med sistemoma, ki povzročajo v konkretnem sodelovanju celo vrsto težav. Položaj podjetij v centraliziranem planskem gospodarstvu je seveda bistveno drugačen, kakor položaj kapitalističnih podjetij. Zaradi tega sovjetska podjetja sploh niso sama nosilci poslov z zahodnimi podjetji, ampak so le izvrševalci dogovorov, ki jih v njihovem imenu sklepajo centralni državni organi in organizacije. To pa po drugi strani zastavlja določene probleme kapitalističnim podjetjem. Kadar gre za preprosto menjavo, kupovanje in prodajanje proizvodov, stvari seveda niso problematične, težave pa se začno, kadar gre za višje oblike sodelovanja, za katere je Sovjetska zveza sicer močno zainteresirana in za katere ima čisto otipljive interese tudi Zahod oziroma velike kapitalistične družbe.

Predvsem je tu vprašanje prenosa kapitala in poznejšega nadzorstva in vpliva nad njim. Sovjetska zveza potrebuje tuji kapital za razvoj svoje surovinske baze, vendar ji njen sistem gospodarskega vodenja in upravljanja praktično popolnoma onemogoča pritegovati neposredne tuje investicije, saj bi tuji investitorji seveda hoteli imeti tudi nadzorstvo nad poslovanjem oziroma možnost soodločanja v skupnih podjetjih, ki bi nastala z neposrednimi naložbami tujega kapitala. To je oblika, o kateri sicer veliko govorijo in razpravljajo, problem je tu, vendar trenutno ni

videti, kako bi ga bilo mogoče v dogledni prihodnosti rešiti, zato bo do tovrstnega sodelovanja verjetno pot še dolga.

Za zdaj se razvijajo v glavnem take oblike sodelovanja, pri katerih vsaka stran ohrani popolno suverenost. Tako so na primer sklenili veliko sporazumov o neposrednem izvozu investicijskih dobrin, o posojilih za nabavo investicijske opreme in o tehničnih storitvah. V takšnih primerih zahodni partnerji seveda nimajo nobenih lastniških pravic in tudi ne pravic soodločati. To so najpreprostejši in doslej tudi najpogostejši posli.

Podobno je s prodajo licenc, čeprav tu vse pogosteje prihaja do nekoliko bolj zamotanih položajev. Sovjetska zveza namreč ni zainteresirana le za najbolj preprosto obliko kupovanja licenc in njihovega plačevanja s konvertibilno valuto, ampak za obliko, ko licence izplačuje s proizvodi, ki jih izdelajo po teh licencah, če se le da, tudi še potem, ko je vrednost licence že izplačana. To so dolgoročnejši posli, pri katerih je prodajalcem licenc seveda do tega, da bi lahko nadzorovali kakovost proizvodnje.

V zadnjih letih je bilo med Sovjetsko zvezo in zahodnimi družbami sklenjenih nekaj velikih kompenzacijskih pogodb, ki pomenijo na sedanjí ravni sodelovanja očitno zelo perspektivne kupčije. Gre za pogodbe, pri katerih tuje družbe dajejo kapital in opremo ter tehnologijo, sovjetska stran pa vse odplačuje s proizvodi. Vse večje dosedanje tovrstne kupčije so sklenili ali jih načrtujejo na področju surovin. Tudi v teh primerih seveda vsi partnerji ohranijo svojo pravno in ekonomsko samostojnost, tako da ne prihaja do nobenih nejasnosti glede lastništva in pravic do odločanja, koristi obeh strani pa so tudi dokaj zanesljivo zagotovljene.

Na splošno je mogoče reči, da so na področju gospodarskega sodelovanja med ZSSR in Zahodom za zdaj najperspektivnejše prav take razmeroma preproste in jasne oblike sodelovanja. Že industrijska kooperacija zastavlja več problemov, predvsem v zvezi z nadzorstvom nad kakovostjo; ustanavljanje skupnih podjetij, kjer bi z vso ostrino prišla na dan vprašanja lastništva in pravice do odločanja, pa je veliko bolj vprašanje teoretičnih razglabljanj o načelih in tehničnih možnostih takega sodelovanja med tema različnima sistemoma kakor pa praksa v kakšnem doglednem času.

Takšno usmeritev in podobo sodelovanja potrjujejo tudi podatki o konkretnem sodelovanju s posameznimi kapitalističnimi državami oziroma njihovimi družbami, predvsem z ZDA, ZR Nemčijo, Japonsko, Italijo in Francijo, ki so največji sovjetski partnerji na Zahodu.

Za sedanje stanje na področju ameriško-sovjetskega trgovskega in širšega gospodarskega sodelovanja je značilno, da je precej več velikih poslov in še večjih vsot v zraku kot pa na trdnih tleh. Med Moskvo in Washingtonom zadnja leta nepretrgano potujejo velike skupine bančni-

kov, businessmanov in raznih drugih poslovnih ljudi (z ameriške strani) ter ministrov, njihovih namestnikov in strokovnjakov (s sovjetske strani). Načrtov, tudi takih, ki v javnosti dobivajo zveneča imena »kupčij stoletja«, ne manjka, zanimanje in špekulacije tudi ne, manj pa je otipljivih rezultatov — zlasti glede na možnosti, o katerih so soglasni na obeh straneh.

Od leta 1972, ko je bil podpisan desetletni trgovinski sporazum med ZDA in ZSSR in ko je bil z obiskom predsednika Nixona v Moskvi položen temeljni kamen za normalizacijo in širše sodelovanje, je bil sicer dosežen precejšen napredek; trgovinska menjava je tedaj komaj dosegla 200 milijonov dolarjev na leto, zdaj pa se je povzpela na več kot poldrugo milijardo. To je seveda velik skok, čeprav v absolutnih številkah za taki gospodarstvi, kot sta ameriško in sovjetsko, še vedno ne pomeni kdo ve koliko, sama vrednost skoka pa je tudi relativna glede na nenormalno nizko startno osnovo. Analitiki omenjajo ponavadi kot glavni vzrok za to, da menjava ni večja, predvsem dejstvo, da Sovjetska zveza nima dovolj velikih količin surovin in energije, za kar so predvsem zainteresirani ameriški partnerji. ZSSR ima sicer izredne surovinske in energetske zaloge, toda za njihovo izkoriščanje in izvoz so potrebne velike naložbe v eksploatacijo, osnovno predelavo in transport. To je področje, kjer Sovjetska zveza najbolj želi razširiti sodelovanje, zato pa seveda potrebuje velike kredite. Vse tako imenovane kupčije stoletja so doslej sklenili prav na tem področju.

Med največjimi tovrstnimi kupčijami je sporazum s kalifornijsko družbo Oxidental Petroleum Corporation, ki so ga podpisali junija 1973. Po njem bodo v Kujbiševu zgradili štiri velike tovarne umetnih gnojil z letno proizvodnjo 20 milijonov ton. Ves projekt je vreden kakih osem milijard dolarjev, z ameriške strani pa bi sodelovala cela vrsta velikih družb, medtem ko je OPC v precejšnji meri le organizator in kooperator. Ta družba se je v sodelovanju z drugimi angažirala tudi pri nekaterih drugih velikih projektih, kot na primer pri načrtih za eksploatacijo plina v Jakutski ASSR (v sodelovanju z družbo El Passo), pri gradnji hotelov in trgovinskih centrov (v sodelovanju s Holiday Innom in International Hotels), pri gradnji mednarodnega trgovinskega centra v Moskvi (v sodelovanju s korporacijo Betchel in konzorcijem ameriških bank na čelu s Chase Manhattan Bank). Med gigantske kupčije sodi tudi tovarna tovarnjakov na Kami z zmogljivostjo 150.000 težkih tovarnjakov na leto. Začetna vrednost pogodbe, ki so jo maja 1971 podpisali predstavniki ZSSR z ameriško družbo Mack Truck, je znašala 700 milijonov dolarjev, nanašala pa se je le na prodajo opreme in licenc za kamsko tovarno. Celotna investicija presega poldrugo milijardo dolarjev, pritegnila pa je še vrsto drugih ameriških in zahodnoevropskih družb. Med velikimi ameriški družbami, ki že imajo sporazume z ZSSR, so še Singer (znanstveno-tehnično sodelovanje, vesoljska, elektronska in pomorska

tehnologija, proizvodnja šivalnih in tekstilnih strojev ter klimatskih naprav), General Electric (sporazum o skupnem razvoju elektrogeneratorske tehnike) in vrsta manjših družb, ki ali samostojno ali v širših zvezah proučujejo možnosti in dajejo ponudbe.

Po približni oceni se vrednost ameriško-sovjetskih kupčij, ki so jih ali že sklenili ali pa jih še proučujejo giblje med 30 in 40 milijardami dolarjev.

Po vrednosti predvidenih in načrtovanih kupčij Zahodna Nemčija kot sovjetski partner sicer zaostaja za ZDA, po vrednosti trgovine pa jih presega, saj znaša ta čez dve milijardi dolarjev. Po normalizaciji odnosov med ZRN in ZSSR (podpis političnega sporazuma o normalizaciji avgusta 1970, trgovinskega sporazuma julija 1972 in sporazuma o gospodarskem, tehničnem in industrijskem sodelovanju maja 1973) so se tudi tu začeli vrteti v zraku veliki projekti.

Prva velika kupčija je bila sklenjena že leta 1970 s koncernom Mannesmann, in sicer za dobavo 2,4 milijona ton cevi širokega premera za plinovod iz Sibirije, po katerem bo ZSSR za kompenzacijo dobavljala ZR Nemčiji do konca tega desetletja 7,7 milijarde kubičnih metrov plina na leto. Vrednost kupčije je 2,5 milijarde mark.

Med novejšimi sporazumi (podpisan marca 1974) je največji sporazum o zgraditvi metalurškega kombinata pri Kursku, ki bo imel zmogljivost pet milijonov ton železa na leto, od česar bo ZSSR do leta 1985 dobavljala po dva milijona ton železa na leto ZRN za odplačilo dolga. Ta projekt terja v prvi fazi naložbe v višini treh milijard mark, od tega bodo opremo v vrednosti dveh milijard mark dobavile zahodnonemške družbe, v glavnem Krupp, Salzgitter in Korf. Druga velika kupčija je načrt štirih jedrskih elektrarn ob Baltiku, ki bi jih zgradila in zanje dobavila opremo družba Kraftwerke Union.

Med vsemi kapitalističnimi državami je poleg ZDA Japonska najbolj zanimiv in perspektiven partner za Sovjetsko zvezo. Predvsem je japonsko gospodarstvo skoraj v celoti odvisno od uvoza surovin, poleg tega pa je geografska sosesčina med ZSSR in Japonsko na Daljnem vzhodu taka, da naravnost sili obe strani k razmišljanju o ambicioznih skupnih podjetjih za izkoriščanje naravnih bogastev v Sibiriji in na Daljnem vzhodu. Še bolj kot za druge kapitalistične države velja za odnose med ZSSR in Japonsko, da ne manjka velikih načrtov, da pa je njihova uresničitev močno odvisna od političnega položaja in da je želja več kot otipljivih dosežkov. Tudi z Japonsko je bila doslej razvita v glavnem trgovina, katere vrednost znaša nekaj več kot poldrugo milijardo dolarjev.

Med večjimi netrgovinskimi posli, ki so v teku, velja omeniti, da Japonci v Vranglovem zalivu na Daljnem vzhodu gradijo veliko pristanišče Vostočnij, ki ga bodo tudi sami opremili. Aprila lani je bil podpisan meddržavni protokol o japonskem dolgoročnem bančnem kreditu v znesku več kot milijardo dolarjev; polovica te vsote je namenjena

za nakup japonske opreme in tehnologije za izkoriščanje velikih ležišč premoga v Jakutski ASSR, druga polovica pa za nakup opreme in tehnike za lesno industrijo. ZSSR bo kredit odplačevala z dobavami premoga in lesa ter lesnih izdelkov. Med projekti, o katerih pogajanja še tečejo, je načrt za izkoriščanje jakutskega plina in za zgraditev plinovoda iz Jakutije do obal Tihega oceana. Spet naj bi Japonska dobavila opremo in tehnično sodelovala, ZSSR pa bi 25 let dobavljala Japonski po dve milijardi kubičnih metrov plina letno. Med večjimi projekti sta še načrt za skupno raziskovanje in izkoriščanje nafte in plina na Sahalinu ter za skupno izkoriščanje gozdov na Daljnem vzhodu.

Med zahodnoevropskimi državami je Italija prva začela razbijati politične ovire za razvoj gospodarskega sodelovanja z ZSSR in tudi prva sklenila z njo velike kupčije. Že avgusta 1966 sta sovjetsko ministrstvo za zunanjo trgovino in FIAT sklenila pogodbo, po kateri je FIAT dobavil opremo in tehnično sodeloval pri graditvi velikanske avtomobilske tovarne v mestu Togliatti ob Volgi, ki danes že izdeluje 600.000 osebnih avtomobilov na leto. Za sam FIAT je bila ta kupčija prevelika, zato je pritegnil k njej tudi firmi Innocenti in Pirelli iz Italije in še nekatere iz drugih zahodnoevropskih držav. Decembra 1969 je bil podpisan sporazum med sovjetskimi zunanjetrgovinskimi organizacijami in italijansko ENI o velikih dobavah cevi za plinovode in opreme za plinsko industrijo v ZSSR; v zameno se je ZSSR zavezala, da bo 20 let dobavljala Italiji po pet milijard kubičnih metrov plina. Leta 1973 je bil podpisan sporazum med ZSSR in firmo Montecatini-Edison za zgraditev sedmih velikih kemičnih kombinatov, naslednje leto pa sporazum z ENI za zgraditev še šestih kemičnih kombinatov. Oba sporazuma sta kompenzacijska; italijanske firme so dobavile opremo in dale kredite, ki jih bo sovjetska stran odplačala z dobavami proizvodov teh tovarn.

Francija je, kar se tiče trgovine, sicer med večjimi zahodnimi partnerji Sovjetske zveze (približno milijarda dolarjev na leto), nima pa doslej kakšnih večjih kupčij, pač pa precej manjših. Sodelovanje francoskih firm pri raznih gospodarskih podjetjih v ZSSR je že staro (relativno seveda, saj se je začelo ob koncu šestdesetih let), vse večje kupčije pa so novejšega datuma. Največja med njimi je načrt (sporazum je bil dosežen decembra lani) za zgraditev velikanskega industrijskega kompleksa za proizvodnjo glinice in aluminija v ZSSR (milijon ton glinice in 500.000 ton aluminija na leto), za katerega je na francoski strani prevzela obveznost firma Pechiney. Vrednost projekta znaša okrog tri milijarde frankov. Francozi bodo dobavili opremo in tehnologijo, dali kredite, ZSSR pa bo odplačevala s proizvodi. Tudi s Francijo ima ZSSR »plinski« sporazum; sklenjen je bil leta 1972 in po njem Francozi dobavljajo plinovodne cevi in drugo plinsko opremo, ZSSR pa bo od leta 1976 dobavljala Franciji 2,5 milijarde kubičnih metrov plina na leto, od leta 1980 pa po štiri milijarde kubičnih metrov. Razne francoske firme so v zadnjih letih

sklenile več pogodb s Sovjetsko zvezo za postavitev kompletnih kemičnih tovarn na kompenzacijskih temeljih. Med večjimi projekti, za katere pa se šele dogovarjajo, je načrt za izkoriščanje bakra pri Udokanu v Sibiriji. Projekt je tako velik, da ga samo francoske firme ne bi zmogle in bodo po vsej verjetnosti le sodelovale v širšem podjetju več družb iz različnih držav.

Ti podatki, ki seveda ne zajemajo vsega netrgovinskega sodelovanja, ampak le nekaj najbolj značilnih primerov, dovolj jasno kažejo, kakšne so težnje in kje so najbolj izraziti obojestranski interesi. Smer, ki jo nakazujejo že sklenjene ali načrtovane kupčije, je dolgotrajnejša, verjetno pa obenem tudi za dalj časa začrtuje okvire možnega sodelovanja (ne količinsko, pač pa po oblikah), in sicer zato, ker do bolj kompliciranih oblik zaradi sistemskih razlik še ne bo moglo priti tako kmalu in v večjem obsegu, pa tudi zato, ker so znotraj teh okvirov možnosti šele komaj načete.

Omeniti je treba še, da tudi ta podoba, ki smo jo prikazali, ni čisto brez ovir in neproblematična. Veliko kupčij, ki smo jih tu omenili in o katerih je že doseženo načelno soglasje, še več pa tistih, ki jih nismo omenili, ker so še v začetni fazi raziskav, je še v zraku in je njihova realizacija odvisna od političnih razmer. Značilen primer politične odvisnosti gospodarskega sodelovanja je znani spor zaradi klavzule največjih ugodnosti, ki naj bi jo ZDA dale Sovjetski zvezi. Ameriški kongres je priznanje te klavzule povezal s pogojem, naj Sovjetska zveza sprostí izseljevanje Židov iz države. Zaradi tega pogoja, ki ga je ZSSR ocenila kot nesprejemljiv pritisk, je sovjetska vlada januarja letos zamrznila trgovinski sporazum z ZDA in veliko kupčij je obviselo v zraku. Kar se Japonske tiče, je na primer uresničitev velikih načrtov za skupno izkoriščanje naravnih bogastev v Sibiriji in na Daljnem vzhodu odvisna od podpisa mirovnega sporazuma med ZSSR in Japonsko, projekt, po katerem naj bi zahodnonemški Kraftwerke Union gradil jedrske elektrarne v ZSSR, pa se je zataknil ob nemški zahtevi, naj bi v energetske sistem, ki se bo napajal iz teh elektrarn, vključili tudi zahodni Berlin, kar v Moskvi zavračajo iz čisto političnih razlogov. Takih in podobnih ovir bo gotovo še veliko tudi v prihodnje, vendar jim ne kaže pripisovati prevelikega pomena. Vse to so namreč v bistvu le politične igre, ki so podrejene veliko večjemu in pomembnejšemu interesu — graditvi novega modela ravnotežja in koeksistence, ki temelji na relativni izenačenosti splošne ravni obeh partnerjev, česar pa ni mogoče doseči in vzdrževati brez sodelovanja. Možne in verjetne so torej plime in oseke, popolna sprememba sedanje smeri ter vse tesnejše sodelovanje pa je možno samo v primeru, če bi se odrekli graditvi koeksistenčnega ravnotežja modela, kar pa se zdi komaj verjetno spričo tega, da mu v sedanjih razmerah ni mogoče postaviti nasproti drugega kot model neposredne konfrontacije, ki pa je za obe strani nesprejemljiva alternativa.

Položaj in možnosti Slovenije v mednarodni delitvi dela

(Nekatera ekonomskopolitična izhodišča za usmerjanje mednarodne menjave slovenskega gospodarstva)

I. Vsebina in oblike sodobnega intervencionizma

Opredelitve sedanjih značilnosti v svetovnem gospodarstvu z »ustvarjanjem novega ekonomskega reda«, s »strukturnimi spremembami v proizvodnji in mednarodni menjavi« in podobno, dokazujejo, da gre za nove procese v svetovnem gospodarstvu.¹ Tu ne gre samo za strukturne spremembe, ki jih narekuje razvoj tehnologije v najbolj razvitem svetu. Še pomembnejša je ugotovitev, da proces strukturnih sprememb zajema ves svet ter da je prav vse močnejša gospodarsko-politična konsolidacija dežel v razvoju odločilno prispevala k povečani intenzivnosti strukturnih sprememb v svetovnem gospodarstvu v zadnjih letih. Gre za vsebinsko nov, zelo prepleten, pa tudi nasprotujoč si sistem gospodarsko-politične intervencije, s pomočjo katerega si posamezna gospodarstva iščejo optimalen položaj v mednarodni delitvi dela.

Sodobni intervencionizem je navzoč tako rekoč na vseh področjih usmerjanja gospodarskega razvoja in še posebno na področju mednarodne menjave. Kaže se predvsem kot posledica zelo različne proizvodne in zunanjetrgovinske strukture svetovnega gospodarstva, ohranil pa naj bi obstoječe privilegije ali prednosti nekaterih dežel v svetovnem gospodarstvu (predvsem razviti svet), hkrati pa izboljšal obstoječi položaj v delitvi svetovnega dohodka in še posebej zagotovil zadovoljive možnosti za hitrejši gospodarski razvoj (pretežno manj razviti svet). Pri tem ne gre samo za bolj ali manj klasične ukrepe na področju fiskalnega sistema, valutne politike, usmerjanja trga kapitala, ukrepov pospeševanja izvoza in zaviranja uvoza, ampak tudi za ukrepe, s katerimi se vse bolj organizirano in načrtno usmerja splošna razvojna, industrijska in agrarna politika, tako da postaja usmerjanje mednarodne menjave vse bolj povezano s strukturo in razvojem domačih proizvodnih zmogljivosti. Poleg tega je za sodobni intervencionizem značilno, da se pojavlja na različnih ravneh in sicer na nacionalni in regionalni ravni, kot intervencija organiziranega kapitala multinacionalnih družb, pa tja do intervencije skupin dežel, ki

¹ Temeljne značilnosti strukturnih sprememb v mednarodni menjavi in proizvodnji so prikazane v prispevku: »Položaj in perspektive slovenskega gospodarstva v mednarodni delitvi dela«, Teorija in praksa št. 4–5/1975, str. 419.

imajo podobne ali enake gospodarske in razvojne interese; takšna intervencija je pogosto povezana z Organizacijo združenih narodov.

Kljub temu, da se oblike in vsebina intervencionizma širijo, je ukrepanje na nacionalni ravni še vedno najpomembnejše in je usmerjeno predvsem na področje stroškovne strukture in konkurenčne sposobnosti posameznega gospodarstva na domačem in mednarodnem trgu; gre predvsem za valutno in fiskalno politiko, kreditno politiko, ukrepe usmerjanja mednarodne menjave in še posebej za politiko izgradnje poizvodnih zmogljivosti in razvoja sploh. Te ukrepe držijo razmeroma trdno v rokah nacionalna gospodarstva, tudi v primerih, ko gre za ožje povezane regionalne grupacije.

Regionalni intervencionizem je na nekaterih področjih dosegel pomemben napredek, predvsem v EGS. Npr. poenotenje zunanjetrgovinskega instrumentarija, kjer je največjega pomena carinska unija, omogoča tem visoko razvitim deželam, da še za nekaj časa zadržijo množično proizvodnjo ali proizvodnjo v velikih serijah večine gotovih izdelkov za široko potrošnjo, izdelkov, za katere je praviloma značilna poprečno zahtevna tehnologija ter pogosto surovinska, energetska in tudi delovna intenzivnost; brez umetne intervencije (carinska bariera do nečlanic) bi konkurenčna prednost vse bolj prehajala v srednje ali celo manj razvite dežele. Tudi prelivanje vrednosti v korist izgradnje zmogljivosti kompleksnega agrarnega sektorja ob rigoroznih uvoznih omejitvah (npr. v EGS) vpliva na izgrajevanje ter zadrževanje dela proizvodne strukture, ki bi imela ugodnejše razvojne razmere v drugih deželah.

Intervencija organiziranega kapitala v sedanjem času daleč presega iskanje prednosti na področju različnih fiskalnih pogojev ter različnih cen proizvodnih faktorjev v posameznih deželah. Vse bolj gre za organizirane in usklajene odnose na področju proizvodnih stroškov in cen in prelivanja dohodka z organiziranim usmerjanjem velikih kapitalov, od špekulativnih posegov do dolgoročnih naložb (npr. dosedanji vpliv špekulativnih kapitalov na valutne tečaje nekaterih valut; intenzivnost naložb naftnih družb v atomsko energijo, . . .), pa do politične moči organiziranega kapitala v boju za to, da bi zadržali dosedanje monopolne položaje.

Intervencija na mednacionalni ravni je v sedanjem času najbolj aktivna predvsem pri deželah v razvoju. Tu ne gre samo za vse bolj organiziran nastop na področju cen naravnih bogastev in s tem za spremembo v delitvi svetovnega dohodka, ampak tudi za spremembo finančnih pogojev za omogočanje proizvodnje in razvoja, za spremembo pogojev v mednarodni menjavi, pogojev, ki naj bi ne temeljili samo na višji ali nižji stopnji odprave uvoznih omejitev v razvitem svetu, ampak predvsem na prizadevanjih, da se manj razvitemu svetu omogoči hitrejši in samostojnejši gospodarski razvoj (dostop do tehnologije, možnost nacionalizacije, . . .).

Temeljni cilj in namen ukrepov sodobnega intervencionizma je zagotoviti ali povečati konkurenčne ali pa razvojne sposobnosti gospodarstva kot celote ali pa posameznih proizvodnih sektorjev — in to na domačem trgu ali pa na mednarodnem trgu. Prav zaradi tega razne oblike intervencije povzročajo spremembe stroškovne strukture proizvodenj, spremembe razmerij cen ter s tem prelivanje vrednosti med posameznimi proizvodnjami. Kakor so obstoječe oblike intervencije učinkovite, saj je mogoče z ustreznimi ukrepi praviloma dosegati hitrejšo rast posameznih proizvodnih sektorjev, ustreznost razmerja med izvozom in uvozom, prav tako je nekoordinirana in nekontrolirana intervencija lahko zelo nevarna za zdrav gospodarski razvoj. V takih primerih lahko daje bistvene razvojne prednosti proizvodnjam, ki v resnici nimajo stvarnih možnosti za stroškovno zdrav razvoj in konkurenčno sposobnost, zato izgradnja takih zmogljivosti trajno zmanjšuje akumulacijo nekega gospodarstva in trajneje omejuje njegove razvojne sposobnosti.

2. Temeljne značilnosti gospodarskopolitičnega reagiranja razvitih dežel in dežel v razvoju

Prestrukturiranje v svetovni proizvodnji (Production adjustment) in mednarodni menjavi (Trade adjustment) temelji predvsem na dveh temeljnih procesih, ki ustvarjata vsebinske pogoje za selitev nekaterih proizvodenj iz razvitega v manj razviti svet in s tem pogoje za novo mednarodno delitev dela.

Prvi proces je tesno povezan s tehnološkim razvojem, skladnim povečevanjem produktivnosti ter z ustreznimi spremembami v strukturi proizvodnih stroškov. To pomeni, da proizvodnje, kjer prihaja do stalnega tehnološkega napredka in povečevanja produktivnosti, omogočajo na eni strani zniževanje materialnih stroškov in zviševanje osebnih dohodkov na zaposlenega. Kolikor je tak proces povezan še z možnostjo prodaje, je takim proizvodnjam zagotovljena vsaj normalna akumulativnost in razvojna perspektiva. Nasprotno pa proizvodnje, kjer ne prihaja do pomembnih izboljšav na področju tehnologije in povečevanje produktivnosti, ne ustvarjajo zadostnih rezerv, ki bi omogočale visoko raven in povečevanje osebnih dohodkov ter zagotavljanje normalne akumulacije v razvitih gospodarstvih. Za take proizvodnje je značilno, da ob približno enaki tehnologiji, organizaciji dela in produktivnosti prehaja konkurenčna sposobnost na stran nižje razvitih gospodarstev. To še toliko bolj, ker gre tu predvsem za surovinsko in delovno intenzivne proizvodnje.²

² Značilne surovinsko intenzivne proizvodnje so: proizvodnja hrane, pijač in predelava tobaka, predelava lesa in usnja, predelava barvnih kovin. Značilne delovno intenzivne proizvodnje so: tekstilni izdelki in konfekcija, obutev in drugi usnjeni izdelki, znaten del električne opreme in aparatov, glasbeni instrumenti, igrače in športni artikli.

Podlaga za drugi pogoj za prestrukturiranje svetovne proizvodnje in mednarodne menjave je gospodarsko-politična konsolidacija v deželah v razvoju; ta naj zagotovi čim višjo stopnjo predelave svojih naravnih bogastev. Ta gospodarsko-politična usmeritev ima svoje korenine tako v prepričanju, da dosedanji obseg in oblike finančne pomoči razvitih dežel ne dajejo zadostnih rezultatov, obenem pa potiskajo nerazviti svet v vse večjo zadolženost, v prepričanju, da so dohodki od izvoza surovinskih bogastev nestalni in neenakomerno razvrščeni in navsezadnje v prepričanju, da proces gospodarske rasti lahko temelji le na množični in trajni zaposlitvi večine prebivalstva manj razvitega sveta. Le tako lahko te dežele vključijo tudi svojo kupno moč kot izredno pomemben element hitreje gospodarske rasti.

Upoštevajoč gornje temeljne značilnosti procesov prestrukturiranja v mednarodni delitvi dela, ni mogoče sklepati, da je manj razviti svet za vedno obsojen samo na surovinsko in delovno intenzivne proizvodnje, čeprav je delež razvojno intenzivnih («soft ware») proizvodenj vsaj za enkrat v tem svetu mogoče zanemariti, njihova rast pa je odvisna predvsem od gospodarske politike posameznih dežel. V tej fazi je problem prestrukturiranja toliko večji, ker je tudi pretežni delež surovinsko in delovno intenzivnih proizvodenj v razvitem svetu in še posebno zato, ker je sistem gospodarskopoličnih ukrepov večine razvitih dežel značilno usmerjen proti preseljevanju teh proizvodenj v manj razviti svet. Zato je treba najprej podrobneje osvetliti gospodarsko-politični prijem razvitih dežel do preseljevanja surovinsko in delovno intenzivnih proizvodenj v manj razviti svet.

Glavne značilnosti konkurenčno občutljivih proizvodenj v razvitem svetu so podpoprečno nizki osebni dohodki zaposlenih, nižja dodana vrednost na zaposlenega, hkrati pa sta ti dve značilnosti povezani še z regionalnimi problemi (manj razvita območja) ter strukturnimi problemi zaposlenosti (pretežno ženska delovna sila, nadpoprečen delež delovne sile iz manj razvitih dežel. Temeljno gospodarsko-politično vprašanje konkurenčno občutljivih proizvodenj («senzitivnih») v razvitem svetu je vprašanje, s kakšno intenzivnostjo je neko razvito gospodarstvo pripravljeno zmanjševati kapital in delovna mesta v proizvodnjah, ki so v vedno manjši meri sposobne konkurirati uvozu iz manj razvitega sveta oziroma, ali so razvita gospodarstva sploh pripravljena in sposobna uresničevati takšno gospodarsko politiko, ki temelji predvsem na jasno koncipirani razvojni in kreditni politiki ter na širokopotezni politiki vzgoje kadrov.

Rezultati kažejo, da proces prestrukturiranja proizvodnje in mednarodne menjave poteka najbolj učinkovito in dosledno na Japonskem, razmeroma uspešno še v Kanadi in ZDA ter Švedski, medtem ko so njegovi rezultati izredno skromni v razvitih zahodnoevropskih deželah, kjer je ZR Nemčija izjema, kolikor njena izvozna ekspanzija (ter njen vpliv na stopnjo gospodarske rasti) temelji na tehnološko in razvojno zahtevnejših

proizvodnjah. Gospodarsko-politična nepripravljenost razvitih evropskih gospodarstev za intenzivnejši proces prestrukturiranja temelji predvsem na teh elementih intervencije:

— Na nekonsolidirani industrijski in še posebno raziskovalno razvojni politiki dežel, čeprav so vključene v dve močni regionalni skupnosti. To določa tudi nekoordinirano kreditno politiko, kjer vzajemna politika intenzivnejšega razvoja manj razvitih območij še zdaleč ne more biti enakovredna nasprotna utež neenotni razvojni in industrijski politiki.

— Naložbe v konkurenčno občutljive proizvodnje so izrazito defenzivne narave, zmanjševale naj bi število delovnih mest in s tem zadrževale konkurenčno sposobnost.

— Uvoz cenene delovne sile, ki ima pretežno nizko kvalifikacijo ter se zadovoljuje s podpoprečnimi dohodki, je usmerjen predvsem v delovno intenzivne proizvodnje razvitih evropskih gospodarstev.

— Regionalne razlike v stopnji razvitosti so postale predvsem v Evropski gospodarski skupnosti pomemben dejavnik za zadržanje konkurenčno občutljive industrije v manj razvitih območjih.

Zaščita konkurenčno občutljivih proizvodenj v razvitih evropskih deželah je odvisna od dveh temeljnih oblik zaščite; prva je naraščajoča vrednost subvencioniranja posameznih proizvodenj in sicer v obliki neposrednih subvencij ter v obliki zniževanja davčnih obremenitev, druga pa je zunanjetrgovinska, ki se kaže predvsem v raznih oblikah kvalitativnih in kvantitativnih omejitev, ob hkratnem povečevanju tržnih prednosti domačih proizvajalcev, ki jih zagotavlja vedno širši kompleks carinske unije.

Dokaj jasno sliko gospodarsko-politične konservativnosti razvitega sveta na področju zavestne politike prestrukturiranja proizvodnje in mednarodne menjave kaže razpredelnica 1. V času od 1964 do 1972 so štirje zunanjetrgovinsko najmočnejši svetovni partnerji — EGS, EFTA, ZDA in Japonska prišli do zelo neugodnih rezultatov na področju gospodarskega prestrukturiranja, še posebno na področju surovinsko in delovno intenzivnih proizvodenj. Pri surovinsko intenzivnih proizvodnjah se je uvozni delež nečlanic (kjer je v velikem številu zastopan manj razviti svet) pri EGS znižal od 24,9 % na 24 %, pri EFTI od 14,2 % na 9,6 %, pri ZDA pa se je znižal uvodni delež manj razvitih dežel od 17,2 % na 14,6 %. Delež uvoza iz manj razvitega sveta se je v tem času povečal samo pri Japonski in sicer od 35,8 na 41,9 %. Za Evropsko gospodarsko skupnost je značilno, da se je v tem času znižal tudi uvozni delež delovno intenzivnih proizvodenj iz dežel nečlanic in sicer od 17,2 % na 14,8 %. Pri deželah EFTA je ostal uvozni delež nečlanic tako rekoč nespremenjen, delno se je povečal uvozni delež manj razvitih dežel v skupnem uvozu delovno intenzivnih proizvodenj v ZDA in sicer od 23,4 % na 26,3 %, medtem ko je prišlo do bistvenega zvišanja uvoznega deleža manj razvitega sveta samo v uvozu Japonske in sicer od 9,4 % na 26,8 %.

Poleg tega je v razpredelnici 1 značilno, da se v tem času znižuje uvozni delež manj razvitega sveta še v živilskem sektorju, da ostaja delež surovinskega uvoza razmeroma visok, kot tudi to, da je delež uvoza razvojno in tehnološko zahtevnih proizvodenj iz dežel nečlanic, posebno še iz manj razvitega sveta, marginalen, da pa se pri razvitem svetu njegov delež povečuje, razen pri Japonski, s čimer je lepo potrjena velika doslednost japonske gospodarske politike na področju prestrukturiranja gospodarstva.

Razpredelnica 1: Uvozni deleži dežel v razvoju v uvozu štirih uvozno najpomembnejših regij razvitega sveta (v %)

Proizvodne skupine	EGS		EFTA		ZDA		Japonska	
	1964	1972	1964	1972	1964	1972	1964	1972
1. Kmetijski pridelki	51,2	47,1	31,9	30,0	63,8	52,9	36,9	36,2
2. Surovine in gorivo	55,0	62,8	45,8	46,3	55,6	46,9	53,7	56,0
3. Surovinsko intenzivne proizvodnje	24,9	24,0	14,2	9,6	17,2	14,6	35,8	41,9
4. Delovno intenzivne proizvodnje	17,2	14,8	17,4	17,0	23,4	26,3	9,4	26,8
5. Razvojno intenzivne proizvodnje	2,1	4,3	2,7	3,0	3,8	5,8	5,0	4,5
Skupaj:	37,7	37,7	24,5	19,0	36,0	23,7	40,3	41,9

Opomba: Proizvodne skupine blaga zajemajo:

1. SITC 0+1+4
2. SITC 2+3
3. SITC 6—65—61—69
4. SITC 8—86+65—61+69
5. SITC 5+7+86

Vir: OECD, Adjustment for Trade, 1975.

Še bolj nazorno opozarja na zelo počasen proces prestrukturiranja proizvodnje in mednarodne menjave razpredelnice 2, iz katere je razvidno, da je delež uvoza delovno intenzivnih proizvodenj iz razvitega sveta v večini razvitih gospodarstev zelo nizek in da se razen pri Japonski, ZDA in Kanadi le zelo počasi zvišuje.

Iz razpredelnice 2 je razvidno, da v intenzivnosti procesa prestrukturiranja domače proizvodnje in mednarodne menjave značilno odstopajo neevropske razvite dežele, predvsem še Japonska, medtem ko ZDA in Kanada precej zaostajata v dinamiki prestrukturiranja. Dežele razširjene Evropske gospodarske skupnosti v tem procesu izredno zaostajajo, saj se dosledneje povečuje uvozni delež delovno intenzivnih proizvodenj iz manj razvitega sveta tako rekoč samo v ZR Nemčiji. V Italiji se sicer

Razpredelnica 2: Delež uvoza delovno intenzivnih proizvodenj iz dežel v razvoju v skupnem uvozu teh proizvodenj v razvitih gospodarstvih OECD (podatki v %)

Proizvodnja	Leto a=1964 b=1972	Razvita gospodarstva										
		OECD	ZDA	Japonska	V. B.	ZRN	Italija	Danska	Francija	Belgija	Niz.	Kanada
Skupaj delovno intenzivne proizvodnje	1964	13.8	25.9	15.1	28.2	11.1	9.9	7.3	7.1	6.9	3.4	7.3
	1972	16.8	35.7	31.6	15.8	13.7	13.6	7.5	7.3	5.7	4.7	13.2
Usnjeni izdelki SICT 61	a	20.8	25.3	71.2	44.3	18.7	25.6	4.6	34.2	8.4	4.4	1.5
	b	27.1	39.3	54.8	45.2	17.5	54.2	10.1	41.6	10.5	11.9	6.7
Izdelki iz lesa, SITC 63	a	19.4	33.7	12.6	17.7	7.1	34.7	2.9	24.7	2.7	9.1	21.7
	b	27.3	54.8	27.7	17.5	12.6	26.9	9.9	16.6	7.3	9.3	29.6
Tekstilna preja in izdelki, SITC 65	a	15.3	39.0	8.5	35.4	9.6	13.5	6.9	6.9	6.4	3.5	10.9
	b	14.1	34.4	42.3	19.3	13.3	13.9	5.4	5.5	4.2	4.9	10.9
Izdelki iz nekovin, SICT 66	a	10.5	15.7	27.8	3.1	7.9	3.4	1.3	8.1	12.6	4.0	2.3
	b	10.5	19.4	47.5	0.7	6.0	2.6	0.5	5.1	11.1	2.6	4.0
Pohištvo, SITC 82	a	9.8	28.9	10.3	24.2	15.5	11.2	53.6	4.0	1.7	2.6	4.0
	b	6.0	17.9	38.6	5.3	5.1	11.6	1.5	1.4	0.5	2.2	5.3
Usnjena galanterija, SITC 83	a	16.5	33.6	19.2	12.4	12.1	14.0	7.1	5.1	3.6	3.8	9.7
	b	27.3	44.2	55.0	25.7	19.1	13.0	16.5	5.7	5.3	9.5	27.3
Konfekcija, SITC 85	a	21.5	33.1	14.9	51.7	20.9	6.4	13.9	1.6	1.8	3.4	17.0
	b	32.4	65.1	60.5	48.7	24.0	9.2	24.8	13.3	4.6	10.7	42.2
Obutev, SITC 85	a	10.6	7.7	7.7	34.7	8.0	41.9	4.8	6.7	2.2	3.7	11.5
	b	16.9	24.4	41.6	28.0	7.7	15.5	14.5	8.4	1.6	4.3	30.6

Vir: OECD, Studies on industrial adjustment problems and policy, Paris 1975.

globalno povečuje delež uvoza teh proizvodenj iz manj razvitega sveta, vendar gre to izključno na račun visokega obsega uvoza usnja, medtem ko uvoz drugih delovno intenzivnih proizvodenj v Italijo lahko praktično zanemarimo. Za druge članice EGS — razen za Veliko Britanijo — je značilen na eni strani zelo nizek delež uvoza delovno intenzivnih proizvodenj iz dežel v razvoju, na drugi strani pa v tem času tako rekoč ni prišlo do zvišanja tega deleža. Pri Veliki Britaniji je prišlo v tem obdobju do drastičnega znižanja deleža manj razvitega sveta, kar je mogoče pripisati tako temu, da se angleško gospodarstvo približuje Evropskemu skupnemu trgu, po drugi strani pa tudi temu, da uresničujejo značilno politiko zadrževanja delovno intenzivnih proizvodenj in se prepočasi odločajo za proces prestrukturiranja. Tudi podatki v razpredelnici 2 nazorno kažejo na doslednost Japonske na področju gospodarske politike prestrukturiranja, saj se povečuje delež uvoza te dežele iz manj razvitega sveta pri praktično vseh postavkah delovno intenzivnih proizvodenj, kar pa po drugi strani odpira tej deželi vrata v manj razvitem svetu za izvozne ekspanzije opreme in tehnično zahtevnejših proizvodenj.

V tem procesu prestrukturiranja je posebno pomembna vloga Evropske gospodarske skupnosti kot zunanjetrgovinsko najmočnejše regije v svetovni trgovini. Vendar pa ne gre samo za obseg mednarodne menjave, ampak tudi za strukturo proizvodnih dejavnikov, ki ta gospodarski kompleks enostavno silijo v intenzivnejši proces opuščanja konkurenčno občutljivih proizvodenj, posebno še delovno intenzivnih. Zaostanek v tem procesu je v največji meri mogoče pripisati predvsem carinski uniji, s katero se je v zadnjih 15 letih izredno povečala kupna moč za skoraj vse proizvode široke potrošnje, kjer so zelo pomembno zastopane tudi delovno intenzivne proizvodnje. Taka gospodarsko-politična usmeritev je omogočila proizvajalcem v državah članicah proizvodnjo v velikih serijah in množično proizvodnjo teh izdelkov in s tem pocenitev stroškov, po drugi strani izredno razširitev domačega trga in na tretji strani povečanje uvoznih ovir za dežele nečlanice, kar je najmočnejše občutil prav manj razviti svet. Ta izrazita prednost domači proizvodnji konkurenčno občutljivih proizvodenj v deželah EGS ni bila bistveno zmanjšana s sistemom carinskih olajšav (GSP-Generalized System of Preferences), saj je obseg brezcarinskega uvoza iz manj razvitih dežel pri večini najpomembnejših proizvodov količinsko omejen, ali pa celo onemogočen. Še posebno izrazit je intervencionizem v smeri zapiranja domačega trga pred uvozom na področju kmetijstva in živilske industrije, saj ga uravnavajo z visokimi uvoznimi dajatvami, količinskimi omejitvami ter s prepovedjo uvoza. Vsekakor je mogoče reči, da so dežele članice Evropske gospodarske skupnosti z dosedanjim razvojem carinske unije podaljšale konkurenčno sposobnost svoji delovno in surovinsko intenzivni proizvodnji najmanj za daljše srednjeročno obdobje; zagotovila so ji ugodne notranje razvojne impulze.

Vendar pa prav zadnja leta opozarjajo na zmanjševanje razvojnega impulza carinske unije. To se kaže tako v potrebi in prizadevanjih Evropske gospodarske skupnosti, da širi območje svoje carinske unije na dežele EFTA, pa tudi na manj razviti svet, kot tudi v naraščajočih subvencijah domače proizvodnje, kjer ne gre več samo za kmetijstvo, ampak v vedno večji meri tudi za industrijo — in tu prednjačijo predvsem delovno intenzivne proizvodnje. V razpredelnici 3 so prikazani podatki obsega subvencioniranja gospodarstva v letih od 1971 do 1974 za ZR Nemčijo; ta dežela je namreč poznana po svoji izraziti gospodarski politiki odprtega trga. Vendar tudi v tej deželi obseg subvencij v zadnjih letih vztrajno narašča, in kar je posebno pomembno, obseg subvencij v industriji je že presegel obseg subvencij v kmetijstvu, k čemur je v zadnjih letih delno prispevalo tudi izredno naraščanje kmetijskih cen.

Razpredelnica 3: Obseg subvencioniranja nemškega gospodarstva v letih od 1971 do 1974 v Mio DN (S=neposredne subvencije; D=davčne olajšave)

Proizvodni sektorji	Vrsta subvencije	leta			
		1971	1972	1973*	1974**
1. Kmetijstvo, živila, gozdarstvo	S	3763	2957	3697	3414
	D	1855	1954	2054	2166
2. Industrija	S	1059	1185	1732	2340
	D	6295	7031	7218	7357
— Rudarstvo	S	280	458	906	1504
	D	363	346	187	217
— Nafta in predelava	S	78	28	74	87
	D	b	b	b	b
— Letalstvo in razvojno intenzivne proizvodnje	S	283	292	317	351
	D	b	b	b	b
— Razvoj nerazvitih območij	S	190	215	230	232
	D	3240	3753	3885	4090
— Drugo	S	228	192	205	167
	D	b	b	b	b
3. Transport	S	302	458	611	665
	D	846	847	896	942
Skupaj 1+2+3	S	5124	4600	6040	6419
	D	8996	9832	10168	10465
Skupaj S+D		14120	14432	16208	16884

Opombe:

* Proračun za leto 1973.

** Plan za leto 1974.

b — Podatki niso specificirani, vendar so vključeni v celotni znesek subvencioniranja industrije

Vir: Adjustment policy in the German Manufacturing Sector, Institut für Weltwirtschaft, Kiel.

Že samo podatki v razpredelnicah 1, 2 in 3 dokaj zgovorno opozarjajo, da proces prestrukturiranja v razvitem svetu ne bo stekel brez problemov in samoiniciativno. To hkrati opravičuje prizadevanja manj razvitega sveta na področju njegove gospodarsko-politične konsolidacije, s tem da je cilj teh prizadevanj v daljšem srednjeročnem obdobju usmerjen v intenzivno povečevanje proizvodnih in izvoznih zmogljivosti surovinsko in delovno intenzivnih proizvodenj. Ugotovitev po drugi strani dokaj jasno opredeljuje zunanji dejavnik pri načrtovanju prihodnje izvozne usmeritve slovenskega gospodarstva.

3. Nekatera odprta vprašanja v zvezi s prihodnjim vključevanjem slovenskega gospodarstva v mednarodno delitev dela

Če upoštevamo vsebinske spremembe v mednarodni delitvi dela, kot tudi gospodarsko-politični prijem posameznih dežel ali skupin dežel na različni stopnji ekonomske razvitosti pri vključevanju v mednarodno delitev dela, nas to navaja na ugotovitev, da je treba pri razmišljanju o prihodnji srednjeročni ali dolgoročnejši usmeritvi vključevanja slovenskega gospodarstva v mednarodno delitev dela upoštevati predvsem temeljni merili. Prvo merilo je vsebina strukturnih sprememb v proizvodnji in mednarodni menjavi v svetu, povezana s sistemom gospodarsko-političnega intervencionizma na različnih stopnjah gospodarske razvitosti. Ta proces je objektivna zakonitost, povezana s stopnjo gospodarske razvitosti, zato je ni mogoče prezreti.

Drugo merilo, ki ga je treba upoštevati pri iskanju optimalne gospodarsko-politične vključenosti slovenskega (v okviru jugoslovanskega) gospodarstva v mednarodno delitev dela, pa temelji predvsem na stvarnem ovrednotenju domačih produkcijskih dejavnikov, predvsem še delovne sile, družbenih sredstev in naravnih bogastev. V zvezi s tem merilom je povezanih več vprašanj, ki jih je treba čimbolj temeljito razrešiti, da bi bilo sploh mogoče začeti s solidnim izhodiščem za načrtovanje prihodnje usmeritve našega gospodarstva v mednarodno delitev dela. Med temi vprašanji so predvsem pomembna tale:

a. Struktura stroškov v slovenskem in jugoslovanskem gospodarstvu je še nadalje velik problem in to ne le zaradi previsokega deleža materialnih in drugih proizvodnih stroškov (zidanje stroškov), ampak tudi zaradi nestvarnega ovrednotenja osnovnih produkcijskih dejavnikov, to je dela, družbenih sredstev in naravnih bogastev.

Že enkratna in splošnejša analiza ter mednarodna primerjava stroškovne strukture je pokazala, da so v slovenskem gospodarstvu zelo velike razlike v ustvarjenem celotnem dohodku, dohodku in akumulaciji na enoto osebnega dohodka. Te razlike, ki so v jugoslovanskem gospodarstvu še znatno večje, bodo v prihodnjem obdobju vse odločilnejše pri selekciji proizvodenj, s katerimi bi se naše gospodarstvo lahko optimalno

vključevalo v mednarodno menjavo (upoštevajoč produktivnost, disparitete cen, disparitete v kupni moči valut . . .).

Enak, če ne še težji problem nastaja na področju učinkovitosti družbenih sredstev (kapitala). Prvi problem je izrazita podcenjenost družbenih sredstev, zaradi česar imajo pri sedanji izredno visoki stopnji inflacije stroškovno in tudi razvojno prednost predvsem tiste proizvodnje, ki lahko dobijo čim več družbenih sredstev (npr. odnos med povprečno obrestno mero ter stopnjo inflacije se giblje v razmerju okrog 1 : 2,5—3). Tako zgublja kreditna politika skoraj vse elemente selektivnosti; strukturne spremembe v svetovnem gospodarstvu pa jasno kažejo prav na potrebo po izostrevanju selektivnosti v sedanjih in prihodnjih gospodarsko-političnih odločitvah.

Dogajanja v svetu opozarjajo na potrebo po racionalnem izkoriščanju naravnih bogastev. Vendar pa lahko postane razvojno zaviralen tudi gospodarsko-politični prijem, ki bi temeljil na preveč poudarjenem naslanjanju na domače surovinske vire, še posebno, če so manj kvalitetni oziroma dražji. V tem se kaže nevarnost, da bi intenzivnejši razvoj domačih surovinskih virov temeljil predvsem na višjih cenah (na temelju visoke carinske zaščite, oblikovanje domače ravni cen na temelju najvišje ravni svetovnih cen surovin), ne pa na selektivni kreditni politiki.

b. Naslednje vprašanje, ki bo zahtevalo, da ga temeljito proučimo, je težnja, da se povečujejo vseh vrst prispevki na osebne dohodke in sicer zaradi kumulativnega stroškovnega učinka; vsak prispevek ali obremenitev osebnih dohodkov v proizvodnji se že v naslednji fazi predelave spremeni v povečane materialne proizvodne stroške, kar je še posebno pomembno za pretežno izvozno usmerjene proizvodnje.

c. Previsoka stopnja inflacije in gospodarska nestabilnost v jugoslovanskem gospodarstvu tako rekoč onemogoča razvojno selektivnost, kar je še posebno pomembno na področju načrtovanja izvozne usmeritve. Vsekakor pa je mogoče temeljne elemente inflacije ali večje porabe od proizvodnje iskati v temle:

— V višjih osebnih dohodkih (bruto osebnih dohodkih) od dosežene produktivnosti, in to v katerikoli fazi proizvodnega ciklusa — od proizvodnje surovin do končnega izdelka; previsoki osebni dohodki se v naslednji fazi spremene v povišane proizvodne stroške.

— Neučinkovitost podcenjenih družbenih sredstev v obliki nepokritih naložb, zamujanja rokov dograditve proizvodnih zmogljivosti in njihova slaba izkoriščenost, ležanje družbenih sredstev v previsokih zalogah gotovih izdelkov in podobno, vse to povzroča, da razpoložljiva realna akumulacija ne daje tistega učinka, ki bi ga lahko, zato so proizvodni učinki nižji.

— Jugoslovansko gospodarstvo ima zelo visoko družbeno režijo, ki se ne kaže samo v družbenih službah, ampak pogosto tudi v neracionalni

organizaciji poslovanja v samem gospodarstvu; posledica je nižja gospodarska učinkovitost ob določeni porabi.

— Obseg prelivanja akumulacije je nadaljni element neuskklajenosti med proizvodnjo in porabo, vendar pa tu z omejitvijo, da predvsem tedaj, če je prelivanje ustvarjene akumulacije namenjeno subvencioniranju manj uspešnih proizvajalcev ali če je usmerjeno v ekstenzivne naložbe.

Temeljni elementi neuskklajenosti med proizvodnjo in porabo hkrati kažejo, da je mogoče doseči stabilnejše gospodarske odnose in znižati stopnjo inflacije predvsem z zavestno gospodarsko-politično voljo in z doslednim izvajanjem v celotnem jugoslovanskem gospodarstvu.

d. Naslednje vprašanje, ki postaja vse bolj akutno prav na področju mednarodne menjave je odločitev, kaj pomeni za slovensko gospodarstvo zaposlovanje pretežno nekvalificirane delovne sile iz drugih območij Jugoslavije, s tem da je to tesno povezano z razvojem ali pa vsaj zadržanjem strukture delovno intenzivnih proizvodenj, ob hkratni potrebi po vse večjem uvozu in porabi vse dražjih surovin in reprodukcijskih materialov.

e. Eno pomembnih vprašanj, ki ni samo tehnične³ narave, je organiziranje nastopa našega gospodarstva v novih razmerah mednarodne menjave, ko vse bolj zginja liberalistična oblika prodaje izvoznih presežkov in se vedno bolj uveljavlja gospodarsko-politično usmerjanje mednarodne menjave. V takih razmerah veliko število zunanjetrgovinskih posrednikov (kar je še preveč značilno za našo organizacijo trgovine) ustvarja razmerja, v katerih prihaja do prekinitve mednarodnih in še posebno izvoznih kupčij lahko že samo zaradi finančne nezainteresiranosti enega od členov posredniške verige, ne glede na interes proizvodnje in celotnega gospodarstva. S selektivnim usmerjanjem gospodarstva v mednarodno menjavo je nujno potrebno organizirati finančni mehanizem, ki bo sposoben učinkovito premostiti kratkoročnejše finančne težave, spremembe trga in podobno.

f. V prihodnjem srednjeročnem obdobju bo treba upoštevati tudi to, da prtok deviznih nakazil od začasno zaposlenih v tujini ne bo naraščal z dosedanjo dinamiko, še več, prej ali slej bo začel postopoma celo upa-

³ Visoko število prekrškov, kaznivih dejanj ter neuspešnih poslov v naših delovnih organizacijah je tudi posledica slabe organizacije, ki se kaže predvsem v temle:

Za veliko število pomembnih poslovnih odločitev ve le vodilna oseba v nekem sektorju.

Redka podjetja razpolagajo s stalnimi podatki in informacijami o proizvodnih in prodajnih cenah doma in v tujini, o stroškovni strukturi, višini provizije, domači in tuji konkurenci, o tehničnih kvalitetah in značilnostih blaga itd., na temelju katerih bi lahko organizirali temeljite in uspešne poslovne razgovore.

Za veliko poslov v menjavi s tujino ve samo en človek; v njegovi odsotnosti ostalih sodelavci niso sposobni enakopravno sodelovati v razgovorih in sklepanju poslov; to je posebno pogost odnos do mlajših strokovnih sodelavcev, ki imajo višjo formalno izobrazbo kot predpostavljani, itd.

S prenosom temeljne odgovornosti za zunanjetrgovinsko menjavo na združeno delo bo še posebej treba v naših organizacijah sistematično organizirati zagotavljanje strokovne podlage za sklepanje poslov, hkrati pa opustiti dosedanjo pogosto prakso, da ve za vsebino in pogoje sklenjenega posla samo ena oseba in to pogosto brez ustrezne dokumentacije.

dati. Zmanjšanja indeksa povečanja vrednosti nakazil v letu 1974 v primerjavi s prejšnjimi leti zato ni mogoče razumeti kot naključje.⁴ Prav zaradi tega bi bilo v prihodnje tudi s tega stališča brez podlage zadrževati proizvodno in zunanjetrgovinsko strukturo, ki ne bi bila sposobna v zadovoljivi meri pokrivati svojih uvoznih potreb, saj bi lahko plačilnobilančne omejitve uvoza neposredno vplivale na znižanje stopnje gospodarske rasti. Seveda pa je mogoče s tem, da preusmerimo uvoz višje predelanih reprodukcijskih materialov na nižjo stopnjo predelave oziroma surovine ter s tržno preusmeritvijo na intenzivnejši uvoz surovinskih virov iz dežel v razvoju bistveno omiliti tudi ta problem.⁵

4. Sklepi

a. Merilo strukturnih sprememb v mednarodni delitvi dela kot tudi merilo ovrednotenja razpoložljivih domačih proizvodnih dejavnikov nakazuje potrebo po nadaljnjih strukturnih spremembah v slovenskem gospodarstvu in sicer v smeri zmanjševanja deleža surovinsko in delovno intenzivnih proizvodenj ter povečevanja deleža razvojno in raziskovalno intenzivnih proizvodenj. Na temelju strukturnih sprememb v mednarodni menjavi glede na stopnjo razvitosti je mogoče reči, da je treba izvesti strukturne spremembe v tej smeri v daljšem srednjeročnem obdobju. V tem času lahko slovensko (in jugoslovansko) gospodarstvo še lahko zadrži konkurenčne prednosti v razmerju do manj razvitega sveta na področju nekaterih surovinsko in tudi delovno intenzivnih proizvodenj pri izvozu v razvitejši svet zaradi uspešnejše tehnologije, organizacije dela in produktivnosti, hkrati pa mora v tem času razviti tiste razvojno zahtevne in tržno dinamične proizvodnje, ki bodo lahko jedro izvozne ekspanzije v prihodnjem dolgoročnem obdobju — in to tako v bolj razviti kot tudi v manj razviti svet.

b. Temelj za tako dolgoročnejšo politiko strukturnih sprememb pri vključevanju v mednarodno delitev dela je večja gospodarska stabilnost, ki jo je treba doseči v okviru vse Jugoslavije. Dosedanja visoka stopnja nestabilnosti in inflacije onemogoča selektivno uporabo obeh temeljnih meril za gospodarsko prestrukturiranje (to je strukturne spremembe v mednarodni delitvi dela ter ovrednotenje domačih produkcijskih dejavnikov).

⁴ Vrednost in letni prirastek (verižni indeksi) nakazil zdomcev v Jugoslavijo za leto 1970 do 1974 so znašali:

	Leta				
	1970	1971	1972	1973	1974
a. vrednost v Mrd. din:	6.3	10.7	16.4	23.8	27.6
b. Letni prirastki:		169.8	153.2	145.1	116.0

Vir: Bilten SDK.

⁵ Pogosto so razlogi za izključno uvozno usmeritev v razvite dežele (in predvsem ZRN) čisto banalne in osebne narave, kot npr. znanje jezika vodilnih uslužbencev, ustaljeni posli, pa tudi osebni materialni interesi.

c. Osrednje vprašanje prihodnjih strukturnih sprememb so naložbe, kjer gre za to, kakšen gospodarski in razvojni učinek ima razpoložljiva realna akumulacija slovenskega gospodarstva. Tu ne gre le za tehnična vprašanja učinkovitosti družbenih sredstev, kot so tehnična struktura naložb, nepokrite naložbe, kasnitev rokov, lokacija obratnih sredstev, itd. Odločilno postaja gospodarsko-politično vprašanje, v katere proizvodnje vložiti razpoložljivo lastno in tujo (uvoz kapitala) realno akumulacijo, katerim nosilcem združenega dela jo zaupati in s kakšnimi pogoji, da bodo naložbe optimalne predvsem s stališča razvoja celotnega slovenskega gospodarstva. To vprašanje je v okviru združenega dela mogoče uspešno rešiti.

d. Na področju mednarodne menjave, posebno še med regionalnimi grupacijami razvitega sveta (npr. med EGS in EFTA, pa tudi SEV), kar postaja značilno tudi za ostali svet, proces strukturnih sprememb v mednarodni delitvi dela zahteva nadaljnje izpopolnjevanje mednarodne proizvodne kooperacije glede na razpoložljivost produkcijskih dejavnikov, od dela, kapitala, naravnih virov, kadrov, znanja, tehnologije, itd. Temeljni problem uspešnega vključevanja našega gospodarstva v proces prihodnje mednarodne kooperacije bodo poleg izbire in ovrednotenja domačih proizvodnih dejavnikov (predvsem strokovno delo) tudi gospodarsko-politične in po potrebi tudi institucionalne rešitve (domače in tuje, ki bodo omogočale gospodarsko in razvojno gotovost obeh partnerjev.

e. Na področju aktualnega ukrepanja pri usmerjanju izvoza in uvoza bi bilo predvsem treba odpraviti dosedanji sistem preživelega in vsebinsko neprimerne načina pospeševanja izvoza; finančno podporo, ki jo sedanji sistem daje v končni fazi prodaje (potem ko so se že prej v proizvodnem procesu v proizvodne stroške vgradile razne oblike neracionalnosti), bi morali prenesti v proces same proizvodnje, tako da bi zadrževali oziroma zniževali proizvodne stroške, s čimer bo mogoče povečevati tako domačo kot izvozno konkurenčno sposobnost. Pri tem gre predvsem za tele ukrepe:

— Glede na to, da je raven uvoznih taks ne le dosegla, ampak celo že preseгла poprečno raven carinske obremenitve, ustvarja ta ukrep močan in linearen pritisk na proizvodne stroške; zato bi bilo treba raven uvoznih taks znižati na ocenjeno raven davčnih izravnjav in s tem odpraviti valutno korekcijo, ki jo imajo uvozne takse.

— Za izvoz doseči realno vračanje (ali neplačevanje) carinskih dajatev.

— Intenzivno gospodarsko-politično pozornost posvetiti vsem oblikam prispevkov na osebne dohodke in izdvajanjem iz čistega dohodka, saj se že v naslednji fazi proizvodnje prenašajo v proizvodne stroške. Še toliko bolj pa so kritični previsoki prispevki v tistih fazah proizvodnega procesa, kjer so osebni dohodki že tako in tako previsoki glede na do-

seženo produktivnost dela, organizacijo dela (npr. visoka režija . . .) delovno intenzivne proizvodnje, . . .

— Glede na kritičen položaj na področju razmerja med izvozom in uvozom, katerega v precejšnji meri zaostruje še znatna stopnja nelikvidnosti, bi veljalo zagotoviti prioritarno likvidnost izvoznim proizvodnjam in sploh izvoznim poslom. V tem primeru ima zagotavljanje izvoza nedvomno prednost tudi pri uporabi emisijskih sredstev.

— Različno ovrednotenje produkcijskih dejavnikov oziroma disparitete v odnosih stroškov in cen v jugoslovanskem gospodarstvu, ki se kažejo v zelo različnih rezultatih na enoto osebnih dohodkov in na enoto vloženih družbenih sredstev, imajo ob ugotovljenem zidanju proizvodnih stroškov še posebno neugodne posledice na konkurenčnost jugoslovanskega gospodarstva na domačem trgu in v izvozu, še posebno, kadar produktivnost zaostaja za ravniyo osebnih dohodkov in tedaj, kadar dosegajo vložena družbena sredstva podpoprečno učinkovitost. Zato je skrajni čas, da temu vprašanju posvetimo vso potrebno strokovno in gospodarsko-politično pozornost.

ANTON BEBLER

Vojska in Francov režim

Po vojaškem udaru in padcu nazadnjaškega polfašističnega režima na sosednjem Portugalskem spomladi l. 1974 ter ob bližajočem se neizogibnem koncu Francove osebne diktature v sami Španiji se zastavlja vprašanje: kakšen je odnos vojske do Francovega režima.

Položaja in vloge vojske v sodobni španski družbi ne moremo razumeti, če ne upoštevamo vojaškopolitične preteklosti španskih oboroženih sil ter narave družbenopolitičnega ustroja, ki se je izoblikoval v Španiji po l. 1939. Zgodovinska opredeljenost je nedvomno značilnost vseh armad, toda ko gre za Španijo, ima ta vidik posebno poudarjeno vlogo.

Zgodovinsko ozadje

Današnja španska vojska je naslednica armade kraljevine Španije — nekdanje svetovne kolonialne velesile, ki je zaostala v družbenem in gospodarskem razvoju in že v prvi četrtini XIX. stoletja zgubila večino svojih čezmorskih posesti. Španija se tudi danes oklepa drobnih ostankov svojega svetovnega imperija in njena armada ima še vedno kolonialni duh.

Španska vojska je po l. 1643 zgubila vse pomembnejše bitke s tujimi oboroženimi silami. Od francoske okupacije v času Napoleona in vojne za neodvisnost se je razvijala pod vplivom idej francoske revolucije, ki jih je zagovarjalo mlado špansko meščanstvo. Nazadnjaške sile — aristokracija, dinastija Burbonov in kler — so se upirale liberalnomeščanskim reformam v vojski: uvedbi splošne vojaške obveznosti, profesionalizaciji častniškega zbora, sprejemu neplemičev v vojaške akademije itd. Ustavni boji v Španiji, ki so v veliki meri zadevali vprašanja vojaške ureditve, so potekali celo XIX. stoletje. Številne vojaške reforme so počasi in nedosledno odpravljale v armadi močne ostanke fevdalizma. Popolni vojaški polom v vojni z mladimi Združenimi državami Amerike l. 1898 je še enkrat odkril sklerozo in vojno nesposobnost španske vojske. Španija je zgubila zadnje čezoceanske posesti — Kubo, Portoriko in Filipine. Pred začetkom te vojne je španska državna blagajna vzdrževala 499 generalov, 578 polkovnikov, 23 tisoč drugih vojaških častnikov in uradni-

kov — in samo 80 tisoč vojakov.¹ Naslednji vojni neuspeh v kolonialnem osvajanju Maroka je prisilil Burbone, da vpeljejo naposled splošno vojaško obveznost, pa še to so uresničili z velikimi izjemami (1912).

Vojna neučinkovitost in številni porazi v spopadih s tujimi oboroženimi silami niso ovirali španske vojaščine, da ne bi zelo aktivno politično delovala — organizira številna tajna politična društva, vodi upore in uprizorja državne udare. Neposredni posegi častnikov v špansko politiko so se vrstili celo XIX. stoletje, včasih po dva, tri v enem letu (1814, 1815, 1817, 1819, 1820, 1822, 1824, 1825 ..., 1841, 1843, 1844 ..., 1867, 1873, 1874 itd.). Ti udari, ki so dobili v španščini posebno ime »pronunciamiente«, so bili v XIX. stoletju pretežno liberalnomeščanske in republikanske narave, čeprav je bilo tudi nekaj skrajnje desničarskih in monarhističnih posegov. Večino državnih udarov so pripravila tajna društva častnikov, predvsem lože prostozidarjev (slednje so se razširile po letu 1760), ter politična združenja republikancev. Krčenje kolonialnega gospodarstva je močno povečalo število nezaposlenih vojaških birokratov. Vsak poskus številnih španskih vlad, da bi se otresle tega dragega bremena, je samo množil vrste nezadovoljnih aktivnih in upokojenih častnikov. Nasprotni pritiski aristokracije in klera so izničili vsak že sprejeti zakon na tem področju. V našem stoletju je španska vojaščina dvakrat (1923, 1939) vzpostavila vojaško diktaturo, obe s fašističnimi prvini. Kako so ti posegi, ki so jih razlagali z »višjimi interesi nacije«, povezani z neposrednimi stanovskimi koristmi vojaških vrhov, je razvidno z razpredelnice.

Število aktivnih generalov španske vojske:

1905 — 227	1925 — 154	1936 — 84
1915 — 213	1928 — 160	1964 — 342
1920 — 151	1930 — 250	1969 — 344

(Vir: Busquets, 37. Te številke se ne ujemajo s podatki v uradni izdaji *Actualidad Economica*, 1971. To si najbrž lahko razlagamo z drugačno metodologijo izračuna.)

V obeh primerih sta vojaška udara sledila upokojitvi večjega števila generalov (in drugih višjih častnikov). Po uspešnih udarih se je število aktivnih generalov bistveno povečalo.

Na politično delovanje španske vojaščine je močno vplivalo širše družbeno okolje. Španski častniški zbor se je imel za dediča in nosilca nekdanje slave španskega imperija. Zgubljeni kolonialni »paradiž« in vojaški porazi so močno zaostriili nacionalizem vojaščine in njihovo nezadovoljstvo s civilnimi politiki. Socialno poreklo častniškega zbora se je le počasi spreminjalo. Španske vojaške akademije so odprli tudi nižjim

¹ Julio Busquets, *El militar de carrera en España*, Ediciones Ariel, Barcelona 1971, str. 34. To je najbolj temeljita knjiga o sodobni španski vojski, predvsem o njenem poklicnem delu.

slojem (tj. meščanstvu in bogatim kmetom) l. 1811. V XIX. stoletju je potekala v častniških vrstah počasna zamenjava plemstva in nastajala je vojaška kasta, ki je bila pretežno meščanskega in drobnomeščanskega porekla. Odstotek plemičev je upadal v vseh rodovih in službah oboroženih sil, razen v kraljevi gardi, ki je ostala zadnja trdnjava aristokracije. Toda nova vojaščina je v precejšnji meri prevzela nekatere nazore in navade španske (kastiljanske) aristokracije. Za te nazore so značilni: avtoritarnost, protidemokracičnost, sovraštvo do socialističnih idej in delavskega gibanja, katolicizem, monarhizem, zagledanost v »zlato« preteklost, unitarizem, poudarjanje »reda, vdanosti in hierarhije« ter zavračanje nekaterih vidikov kapitalizma (oderušstvo, nove oblike korupcije, ostra družbena nasprotja). Oba španska vojaška diktatorja XX. stoletja — Primo de Rivera in Franco — sta gojila te lastnosti.

Po dolgi kolonialni vojni, po porazih v spopadih z Marokanci in po velikem razmahu delavskega gibanja doma je vojaški poveljnik v Kataloniji general Miguel Primo de Rivera uvedel 13. septembra 1923 vojaško diktaturo. Uradno je kralj Alfons XIII. ustanovil tega dne direktorij, v katerem je bilo devet generalov in en admiral. V državi so razglasili izredno stanje in razpustili kortes (skupščino). Kot predsednik vlade pod kraljem je imel Primo de Rivera podoben položaj, kakor ga je imel v tedanji Italiji B. Mussolini (ki ga je španski diktator v marsičem posnemal). Toda Primo de Riveri ni uspelo, da bi bil organiziral svojo fašistično stranko, in edina dovoljena »Zveza domoljubov« ni postala učinkovita podpora njegovega režima. Opiral se je neposredno na vojsko in katoliško cerkev. Diktatura ni rešila težkih problemov španske družbe in ni premostila ostrih družbenih nasprotij z delnim uvajanjem korporativne države po italijanskem vzorcu. Prav tako ni zatrla delavskega gibanja; v njemu so imeli največji vpliv socialisti, anarhisti in komunisti. Primo de Riveri ni uspelo združiti špansko desnico in ni si zagotovil trdne podpore v vrstah armade. Število njegovih nasprotnikov se je povečevalo, vrstile so se zarote, protesti in punti (1926, 1927, 1929). Ker je l. 1930 de Rivera slutil novo zaroto visokih poveljnikov, se je obrnil na vojaške vrhove z okrožnico. Zapisal je, da sta ga za diktatorja delegirali kopenska vojska in mornarica. Od njih je zahteval nasvet, ali naj ostane na položaju. Po negativnem odgovoru večine visokih poveljnikov je 26. januarja 1930 odstopil, zapustil državo in kmalu umrl. Prehodni vladi sta vodila general Berenger in admiral Asnar.

Vojaška diktatura Primo de Riveri je spodkopala ugled dinastije Burbonov in tudi politično enotnost vojske. V vojaških vrstah je prišlo 1930. do zarot in decembra do dveh neuspešnih puntov.² Monarhija je preživela vojaško diktaturo le za 15 mesecev. Na volitvah 12. aprila 1931 so zma-

² *Historia del Partido Comunista de España*, Paris, Editions sociales, 1960, str. 17. Obsežno bibliografijo del o novejši zgodovini Španije lahko bralec najde v prispevkih Vlasta Begoviča in Radivoja Nikolića v zborniku »Španija«, VIZ, Beograd 1971, zv. 1.

gale stranke in skupine, ki so zahtevale odpravo monarhije. Dva dneva zatem je bila razglašena druga španska republika.

Tudi pod razmeroma napredno drugo republiko so se nadaljevale zarote v vojaških vrstah. Bile so različno politično obarvane. Kot odgovor na krepitev naprednih tokov in gibanja delavskih množic ter pod vplivom krepitve fašizma v Evropi je španska desnica začela ponovno iskati zaslombo v vojaških vrhovih. Pod drugo republiko je prišlo v vojski do pomembnega političnega premika. Na račun meščanskoliberalnih tokov se je okrepila skrajna monarhistična desnica. Ta premik je odseval spremembe v vedenju pomembnega dela španskega meščanstva ter strah »stebrov« stare družbene oligarhije. Druga republika je izvajala, čeprav nedosledno, program zakasnele meščanskodemokratske revolucije ob veliki aktivnosti že precej razvitega delavskega gibanja. Republika je odpravila monarhijo, ločila državo od cerkve, omejila vpliv katoliškega klera, poskušala je izvesti agrarno reformo, omejiti veleposest, priznala je avtonomne pravice nacionalno zatiranim nekastilskim narodom Španije, omogočila je povečan vpliv sindikatov itd.

Tak razvoj dogodkov, še vedno trajajoča svetovna gospodarska kriza, zmaga fašizma v Nemčiji ter zaletavanja leveice (najbolj izrazito anarhistov) so pospešili oblikovanje desničarskega bloka. Njegova izhodišča so bila: katoliški klerikalizem, protisocializem, »red«, »trda roka«, unitarizem, tradicionalne kreposti in monarhija v bolj meščanski izdaji. Družbeni blok tradicionalnih zgornjih razredov se je opiral na dele drobnega meščanstva, lumpenproletariata ter neprosvetljenih kmečkih množic, ki so bile še vedno pod močnim vplivom duhovščine. Fašizem ni imel podpore med španskim delavstvom. Podobno kakor v drugih družbeno in gospodarsko manj razvitih evropskih državah (Poljska, Portugalska, Jugoslavija, Romunija idr.) je desničarski blok našel podporo v vojaškem častniškem zboru. Do te zveze je prišlo tako zaradi povezanosti objektivnih interesov in osebnih vezi častniškega zbora z bivšo oligarhijo kakor tudi zaradi posebnega političnega vzdušja v vojaških vrstah.

Druga republika in nekatere njene politične stranke so izražale široko razširjen protimilitarizem in ostro kritiko tradicionalne španske vojaščine. S svojo propagando so omajale družbeni ugled častnikov in njihovo avtoriteto v vojašnicah. Med častniki pa je bil ob koncu kolonialne vojne v Maroku razširjen grenak občutek, da jih dežela ne razume, da ne ceni njihovih naporov in žrtev. Neuspehe v Maroku so pripisovali nesposobnim civilnim politikom. Druga republika je za polovico zmanjšala število divizij v celinski Španiji ter častniških in generalskih položajev. Odpravila je najvišja čina generalkapetana in generallajtnanta ter službo vojakov-slug. Toda te reforme so se ustavile na pol poti. Častniškega zbora niso temeljito prečistili in niso vpeljali političnega osveščanja vojakov. Nadaljevanje stroge in slepe discipline v vojašnicah je pomenilo vzdrževanje nazadnjaških vplivov v vojski. Prva široka monarhistična zarota pod vodstvom generala Sanjurja in Cavalcantija je spodletela. Zarotniki so nave-

zali stike tudi s tedanjim načelnikom generalnega štaba generalom Franciscom Francom. Le-ta se jim iz previdnosti ni pridružil. Kot sumljivega ga je vlada samo premestila na položaj vojaškega poveljnika na Kanarskih otokih.

Medtem so se družbeni spopadi in trenja stopnjevala. Združena desnica je preizkusila srečo na splošnih volitvah 16. februarja 1936. Zbrala je 4 milijone glasov, toda zgubila je boj z Ljudsko fronto, v kateri so nastopili meščanski republikanci, socialisti, anarhisti, komunisti ter avtonomistična gibanja Kataloncev in Baskov. Najslabše se je odrezala maloštevilna stranka Falanga, katere platforma je imela več skupnih točk z italijanskimi fašisti in nemškimi nacionalsocialisti. Vodja in ideolog stranke Don Jose Antonio Primo de Rivera, sin nekdanjega diktatorja, je zgubil edini poslanski mandat Falange. Ko je reakcija doživela polom na volitvah, je videla edino rešitev v vojaškem posegu. V tem času je v vojski tajno delovalo več organizacij. Najnevarnejši za republiko sta bili dve, »Vojaška hunta« (združenje skrajnih desničarskih poveljnikov) in »Španska vojaška zveza (UME). »Vojaško hunto« je vodil general Sanjurjo, ki je l. 1932 pobegnil na Portugalsko. Poleg njega so bili najpomembnejši člani hunte generali E. Mola (poveljnik v Navarri), F. B. Franco (poveljnik na Kanarskem otočju) in M. Goded (poveljnik na Balearskem otočju). UME je štela l. 1936 po podatkih J. Busquetsa 3436 aktivnih častnikov, 1843 rezervnih častnikov in 2131 aktivnih podčastnikov. To organizacijo sta z »Vojaško hunto« povezovala general Goded in Mola. Kot protitež UME je kapetan Diaz Tendero ustanovil »Vojaško antifašistično republikansko združenje« (UMRA), ki pa je bilo dosti manj množično. V tedaj še razširjenih prostozidarskih ložah je bilo l. 1936 18 do 34 aktivnih generalov. (Busquets, 48). Hunta in UME sta pripravili vojaški puč, ki je bil kasneje usoden za republiko.

Puč se je začel 17. julija 1936 v španskem protektoratu Maroka. Uradno ga je vodila »Junta de Defensa Nacional« (Zveza nacionalne obrambe), od tod tudi naziv vstajnikov »nacionalisti«. Vodja zarote general Sanjurjo je zgubil življenje v letalski nesreči že drugi dan puča. Predsednik hunte je postal general Cabanellas, 29. septembra 1936 pa so najvišji poveljniki izročili diktatorska pooblastila generalu Francu. Postal je »predsednik vlade španske države«, »generalisim« (vrhovni poveljnik) ter posebljeni simbol španske reakcije in fašizma. Vojaški steber pučistične vojske je bil vojaško dobro izurjeni kolonialni korpus s špansko tujsko legijo (34 tisoč vojakov, od katerih je bilo 9 tisoč maroških najemnikov). V celinski Španiji so prestopili na stran nacionalistov: približno polovica enot kopenske vojske ter nekoliko večji odstotek častnikov in podčastnikov, večina vojaških šol, večina orožnikov, manjši del mornarice in letalstva, oborožene čete monarhistov-karlistov (proti koncu vojne so štejele 80 tisoč vojakov) in centurije falangistov (proti koncu vojne 45 tisoč vojakov). V Španiji danes uradno trdijo, da se je dvignila proti republiki vsa španska vojska, kar pa ni res.

Čeprav se je republika znašla v zelo težkem položaju, je odbila prvi naskok zarotnikov. Pri tem so imele veliko vlogo slabo izurjene in oborožene, toda junaške milične enote delavcev in siromašnih kmetov. Toda že čez nekaj dni so začeli dobivati nacionalisti izdatno in učinkovito vojaško pomoč Hitlerjeve Nemčije, Mussolinijeve Italije in Salazarjeve Portugalske. Brez njihovega orožja, vojakov, vojaških izvedencev, denarja in zavarovanega zaledja na Portugalskem zarotniki najbrž ne bi bili premagali naprednih sil v Španiji. Med špansko vojno se je na strani nacionalistov bojevalo okrog 120 tisoč italijanskih, 50 tisoč nemških, 20 tisoč portugalskih in 100 tisoč maroških najemnikov.³ Tako je bil ta boj ne le državljanska vojna, temveč tudi mednarodni spopad naprednih sil z evropskim fašizmom ter za špansko ljudstvo osvobodilna vojna.

V vojni sta se izoblikovali dve španski armadi. Republikanska vlada je začela ustanavljati novo ljudsko vojsko šele oktobra l. 1936. V njene vrste so se zleile številne milične enote, ki so jih vodili socialisti, anarhisti in komunisti, nato pomemben del vojakov — in manjši del poklicnega osebja dotedanje španske vojske. Čeprav KP Španije ni bila najbolj množična in vplivna stranka delavskega razreda, je od vseh strank naredila največ za krepitev vojaške moči republike. Ustanovila je tako imenovani peti regiment, ki je štel okrog 70 tisoč discipliniranih in izurjenih borcev. V španski vojni so imeli posebno vlogo tudi prostovoljci-antifašisti iz 53 držav Evrope, Amerike in Azije. Vseh skupaj jih je bilo okrog 35 tisoč, hkrati pa nikoli več ko 15 tisoč. Med njimi je bilo največ Francozov, Nemcev, Italijanov in Poljakov pa tudi okrog 1664 Jugoslovanov. Republika je dobivala skromno vojaško pomoč od SZ, Čehoslovaške in Mehike. V Španiji je delovalo okrog dva tisoč sovjetskih vojaških svetovalcev. Vse to je bilo veliko manj, kot je dobil Franco. Ljudska republikanska vojska se je razvijala in vzgajala nove poveljniške kadre v samem boju. Večkrat je samo s požrtvovalnostjo in zanosom nadomeščala sovražnikovo številčno, tehnično in vojaškostrokovno premoč. Toda vse do konca vojne ni dosegla potrebne vojaške učinkovitosti, ni uvedla enotnega poveljevanja in ni ustvarila discipline sodobne redne vojske. Njena velika hiba je bila politična neenotnost sil ljudske fronte. Uporabljala je skoraj izključno strategijo frontne borbe in se je odrekla prednostim partizanskega vojskovanja v zaledju nacionalistov. Na višku bojev sta šteli ena in druga koalicija po približno pol milijona vojakov, s tem da so imeli nacionalisti veliko premoč v zraku, topništvu, oklepnih enotah, oskrbi in tudi na morju.

Pod Francovim vodstvom je desnica vojaško premagala in krvavo obračunala z naprednimi silami v španiji in v oboroženih silah. Franco je znal izkoristiti disciplino stare vojske, enotnost poveljevanja, tujo vojaško pomoč, njemu naklonjeno mednarodno okolje ter slabosti na nasprotni strani. Med vojno je dosegel akcijsko enotnost različnih struj španske

³ To so skupne številke za celotno vojno obdobje. Hkrati se je bojevalo približno ena tretjina italijanskih, nemških in portugalskih vojakov ter do dve tretjini maroških najemnikov.

desnice. Republika se je upirala 32 mesecev, dokler vojna ni bila uradno končana, 1. aprila 1939. Španija je izkravela v vojni — čez milijon žrtev je padlo v bojih, več ko 200 tisoč ljudi so frankisti pobili po svoji zmagi, 650 tisoč jih je pobegnilo v tujino. Frankisti so pregnali ali telesno uničili večji del španske levice in tudi ljudske republikanske vojske. Vojna je premaknila močno na desno celotno politično pahljačo v španskem javnem življenju in je za več let popolnoma izločila liberalnomenšanske in levičarske struje iz same španske vojske.

Vojno je preživelokrog 60 % aktivnih častnikov. Od 700 poročnikov, ki so v l. 1931-33 končali splošno vojaško akademijo (AGM), jih je v bojih padlo 134, ustreljenih je bilo 88, ob koncu vojne jih je bilo v vrstah armade še 442. Svoj poveljniški kader so nacionalisti izpopolnili z 29023 začasnimi častniki. Padlo jih je okrog 4 tisoč, 9758 so jih po vojni obdržali v vojski in 15 tisoč vrnili v civilne poklice. Slednji so postali jedro frankistične organizacije vojaških veteranov (Busquets, 148). Za vso zmagoslavno generacijo španskih poklicnih vojakov je vojna pomenila križarsko vojno na idejnih izhodiščih, ki jih Busquets opredeljuje kot »nacionalizem, protikomunizem, protiliberalizem in predvsem okorni dogmatizem« (Busquets, 151).

Razvoj Francove diktature po državljanski vojni

V vojni 1936—1939 je del španske vojske pripeljal na oblast skupino desničarskih generalov. Nov režim se je izoblikoval kot osebna diktatura »kaudilja« (vodje) generalisima Franca. Po svoji razredni zasnovi in ideološki obarvanosti je imel podobne poteze tako s špansko monarhijo v zadnjem obdobju vladavine Burbonov kakor tudi s tedanjimi fašističnimi državami Nemčijo, Italijo in Portugalsko. Za svojo zmago se je imel Franco zahvaliti Hitlerju, Mussoliniju in Salazaru. Nekaj časa jih je tudi delno posnemal. L. 1939 je pristopil k protikominternskemu paktu, toda Hitlerjev ali Mussolinijev satelit ni postal. Za morebitno udeležbo v drugi svetovni vojni je zahteval previsoko ceno. Hitler je poleg tega dvomil, najbrž upravičeno, o vojaški učinkovitosti španske vojske. Franco je naredil osi nekaj uslug in je junija 1941 iz hvaležnosti poslal na vzhodno fronto »plavo divizijo« fašističnih prostovoljcev. Ne glede na svoje politične simpatije pa je bil previden in ni dovolil uporabiti špansko ozemlje za vojne operacije proti zaveznikom. Še junija 1940 je razglasil vojno nevtralnost Španije. Pravočasno se je začel tajno pogajati z ZDA in je oktobra l. 1943 razpustil »plavo divizijo«. Preživel je Mussolinija in Hitlerja ter najhujšo politično izolacijo v l. 1945—1950. Spretno je plaval v vodah hladne vojne, l. 1953 je sklenil sporazum o vojaškem sodelovanju z ZDA in je dobro vnovčil geostrateški položaj svoje države. Temu zapletenemu manevriranju na svetovnem prizorišču in potrebam ekonomskega razvoja je prilagajal tudi svojo notranjo politiko delne liberalizacije, vse skupaj pa je bilo podrejeno temu, kako ohraniti temeljne prvine re-

žima in družbene ureditve. Do zdaj je v tem uspel. Franco se je gotovo učil na izkušnjah Primo de Rivero. Izkazal se je kot spreten manipulator, ki je združeval trdnost in okrutnost z nedejavnostjo, popuščanjem in kompromisi na posameznih področjih. V zadnjih petnajstih letih je Španija gospodarsko hitro napredovala, dvignila se je življenjska raven tudi nižjih plasti prebivalstva in je prišlo do močnejšega povezovanja španskega gospodarstva z Zahodno Evropo.

Svojo notranjo politiko je Franco gradil na aktivni podpori pomeščanjene aristokracije, večjega dela meščanstva, uradništva in katoliškega klera ter na pasivni podpori drobnega meščanstva, lumpenproletariata, dela kmetov, delavcev in razumnikov. Njegova vladavina je še danes zasnovana na strahu množic pred morebitno novo državljansko vojno ter na dejanski ali potencialni uporabi močnega aparata nasilja (tajne policija, redna vojska, orožništvo, civilna policija, sodstvo). Politična orodja Francovega režima so edina dovoljena politična organizacija »Nacionalno gibanje«, uradni sindikati in (dandanes le delno) katoliška cerkev, ki je l. 1970 štela 22.913 duhovnikov.

V zadnjih 35 letih je španski politični sistem doživel več popravkov, ki pa niso spremenili njegovega bistva. V marsičem je samosvoj. V ustavnih listinah iz l. 1947 in 1958 je rečeno: »Španija kot politična enota je katoliška, socialna in predstavniška država, ki se v skladu s svojo tradicijo razglašča za kraljevino.« Španija je uradno monarhija, brez kralja, toda s prestolonaslednikom Juanom Carlosom iz dinastije Burbonov. S posebnim odlokom ga je na ta položaj imenoval državni poglavar Franco, »kaudiljo Španije«. »Organski zakon španske države« (januar 1967) opredeljuje temeljna načela španske države: enotnost oblasti; usklajevanje funkcij; katoliška veroizpoved; socialno poslanstvo, izraženo v Listini dela (1938) in v nacionalnih sindikatih; predstavništvo, predvsem prek družine in sindikata.⁴

Med letoma 1939 in 1957 je imela španska država očitna obeležja totalitarnega sistema, podobnega italijanskemu fašističnemu režimu v Mussolinijevem času. Franco je prevzel in do danes ohranil številne ustanove korporativistične države, ki naj bi preseгла razredni boj ter združila v enotnih sindikatih delavce, delodajalce, obrtnike itd. V španski skupščini imajo uradni sindikati 150 (28,2 %) poslanskih mest.

Pomembna razlika med Španijo na eni strani ter Hitlerjevo Nemčijo in Mussolinijevo Italijo na drugi je bila v tem, da si španska fašistična stranka Falanga ni izvojevala oblasti. Bila je manjši zaveznik in kmalu je postala eno od orodij desničarske vojaške diktature. Množična organizacija je postala šele po prepovedi vseh drugih strank, ko so se zlili v njene vrste številni karieristi in oportunisti (tudi iz vrst bivših socialistov in anarhistov). Članstvo Falange se je povečevalo takole:

⁴ Jorge Solo-Tura, *»Introducción al régimen político Español»*, Ariel, Barcelona 1972, str. 17–18.

februarja 1936 — 25.000	1939 — 650.000	1942 — 932.000
1937 — 240.000	1940 — 725.000	in dalje do 1957.
1938 — 362.000	1941 — 890.000	do 950.000

Tudi v ideologiji se je razlikovala od svojih nemških in italijanskih sestričen. Bolj je bila zagledana v idealizirano fevdalno preteklost, manj je zagovarjala državno intervencijo v gospodarstvu, ni ji šlo za preobrazbo celotne družbe, ni zagovarjala rasizma in je bila močno katoliško obarvana. Pravo vodstvo Falange (tudi njen največji ideolog Jose Antonio Primo de Rivera) je izginilo v državljanski vojni. Franco je čez dvajset let držal v zaporu edinega preživelega »zgodovinskega vodjo« Falange Manuela Hedillo in je sam prevzel nadzor nad stranko. Združil jo je z monarhisti in katoliško mladino v enotno organizacijo z dolgim naslovom Španska tradicionalistična falanga itn. (F.E.T.y de las J.O.N.S.). Za njenega vodjo je imenoval najprej zeta S. Suñera in nato svojega vojaškega pomočnika brigadnega generala A. Muñoza Grandesa. Omogočil je vojaškemu vrhu, da je l. 1939 odpravil njegovega morebitnega tekmeča — v plave srajce oblečeno milico Falange.⁵

Falanga je dala Francovemu režimu del njegove ideološke nadstavbe, del kadrov državnih uradnikov, vodila je velikanski aparat sindikatov in režimskih občil. Toda od l. 1945 se je začela delna ločitev Francovega režima in Falange. Predvsem zato, da bi se režim znebil svojega fašističnega zunanjskega videza. Od l. 1945 Falanga uradno ni več državna stranka. Istega leta je odpravljen uradni fašistični pozdrav z naprej dvignjeno desno roko. L. 1957 so Falango uradno razpustili in jo l. 1958 zamenjali z »Nacionalnim gibanjem«. L. 1962 je španski državni radio nehal oddajati (nekajkrat na dan) falangistično himno: »Ozri se proti soncu . . . Z veseljem grem v smrt . . . Španija — ena, Španija — velika, Španija — svobodna; Španija, dvigni se!« Franco je dolgo uporabljal nekatera protikapitalistična gesla iz programa Falange, toda ni dovolil, da ji bih uresničili. Ustvaril je videl, da Falanga vlada, toda funkcionarje je zamenjaval sam in jim ni nikoli zaupal več kot dva, tri manj pomembne resorje v svojih vladah (med njimi vedno ministrstvo za delo). Srednje in nižje funkcionarje Falange je navezal nase s tem, da jim je dal položaje in ugodnosti v lokalni upravi. V španskem političnem vrhu je bilo vodstvo Falange le ena od silnic (poleg generalov, vrha varnostnih služb, katoliških prelatov, posameznih velekapitalistov in veleposestnikov, katoliških tehnokratov iz Opus Dei, visokih civilnih uradnikov itn.).

»El Movimiento Nacional« (Nacionalno gibanje) je ustanovljeno s temeljnim ustavnim zakonom kot široka organizacija »vseh Špancev-rodoljubov«, ki naj ne bi imela značaja politične stranke. Znotraj tega gibanja naj bi se na podlagi temeljnih načel ustanovnih listin odvijala politični dialog in notranja evolucija režima. Politične stranke so v Španiji prepo-

⁵ Med drugo svetovno vojno so to milico ponovno aktivirali, toda nadzorovala jo je vojska in ne vodstvo stranke.

vedane in sleherni kandidat na volitvah se mora javno izreči za načela Nacionalnega gibanja. Gibanje je integralni del španskega ustavnega sistema. Vodja gibanja je državni poglavar; vrhovni forum gibanja, »nacionalni svet«, je hkrati visoki državni posvetovalni, nadzorni in delno tudi zakonodajni organ; nacionalnemu svetu predseduje (po položaju) predsednik vlade; sto članov »nacionalnega sveta« so tudi poslanci (»procuradores«) v skupščini; generalni sekretar gibanja, ki ga imenuje državni poglavar, ima rang državnega ministra; vodje gibanja v pokrajinah so civilni guvernerji; velika večina županov so člani gibanja; gibanje vodi javna režimska občila in uradne sindikate. Članstvo gibanja se giblje med 930 in 950 tisoč (Sole-Tura, 155). Med njimi je 372 tisoč veteranov. Znotraj gibanja delujejo številne politične skupine, katerih stališča gredo od fašistične kritike francovega režima, skrajne monarhistične desnice do posebne enačice falangističnega »demokratičnega socializma«.

Osrednje mesto v španskem političnem sistemu ima generalisim Franco. Je državni poglavar, vrhovni predstavnik nacije, poosebljena nacionalna suvereniteta, najvišja politična in administrativna oblast, vrhovni poveljnik oboroženih sil itn.⁶

Štiriintrideset let je bil Franco hkrati državni poglavar in predsednik vlade, do svojega 70. rojstnega dneva 1. 1962 sploh ni imel podpredsednika vlade. 11. junija 1973 so ločili funkciji državnega poglavarja in predsednika vlade, toda Franco, kadar je zdrav, še vedno predseduje sestankom kabineta. Generalisim osebno povezuje civilno državno birokracijo (z njenim aparatom nasilja), oborožene sile in Nacionalno gibanje. Šef države dominira nad vsemi drugimi ustanovami — vlado, skupščino, upravo, številnimi posvetovalnimi organi itn.

Španski avtoritarni sistem uradno imenujejo »organska demokracija«, ki naj bi bila nasprotje tako liberalnomeščanski demokraciji kakor tudi marksizmu. Po uradni doktrini vsebuje »organska demokracija« predstavniki sistem brez političnih strank in se naslanja na tri temelje: družino, lokalno skupnost in sindikat. Po besedah generalnega sekretarja KP Španije Santiago Carrilla je Francov režim z leti zgubil več fašističnih lastnosti. Prav tako ga lahko danes le z omejitvami označujemo za monarhijo, vojaško diktaturo ali enostrankarski sistem.

Politična vloga španske vojske

Španska vojska je danes eden izmed stebrov političnega sistema, seveda zelo pomemben steber. Na podlagi ustavnih listin ima armada posebne obveznosti na področju »javnega reda«, »nacionalne varnosti« in »zaščite ustanov«. Njeni visoki poveljniki so redno zastopani v državnih

⁶ »La loi organique de l'Etat Espagnol (janvier 1967)«, Notes et Etudes Documentaires, št. 3400, La Documentation Française, 1967, Paris.

organih (v svetu kraljevstva, svetu regentov, kabinetu, kortesu itn.), v nacionalnem svetu »gibanja« ter imajo močan neformalni vpliv. Kot ustanova armada tekmuje za vpliv z aparatom državne varnosti, s civilno birokracijo, Nacionalnim gibanjem (falangisti), z vrhom katoliške cerkve, klerikalnimi tehnokrati iz Opus Dei, z uglednimi veleposestniki, bankarji, industrialci itn. Vojska podpira Francov režim, ker to ustreza njenemu objektivnemu družbenorazrednemu značaju in njenim ožjim stanovskim koristim. Poklicni del oboroženih sil (le-te štejejo približno 117 tisoč pripadnikov) je tudi po svojem poreklu najtesneje povezan z družbenimi skupinami, ki podpirajo Francov režim (državna birokracija, meščanstvo, veleposestniki, del razumnikov) in je najbolj oddaljen od delovnih množic in industrijsko najbolj razvitih pokrajin. Socialno poreklo španskih poklicnih vojakov se ujema s pretežno kastiljskim narodnostnim poreklom.

Družbena opredeljenost, politični izbor in desničarska indoktrinacija so napravili iz poklicnega dela španskih oboroženih sil poslušno in pogosto učinkovito orodje za zatiranje protirežimskega delavskega gibanja, naprednejših družbenopolitičnih tokov, za odpravljanje vseh sledi nekdanje regionalne avtonomije nekastiljskih narodov (Kataloncev, Baskov, Galjegov), za unitaristično naravnano preganjanje njihovih nacionalnih kultur in za njihovo nasilno asimilacijo. Tako politiko seveda uporabljajo tudi znotraj same vojske.

Španska vojska vse do danes neposredno izvaja politično nasilje, čeprav je bil obseg njenih pristojnosti na tem področju po drugi svetovni vojni precej skrčen. Za to funkcijo so zadolženi posebni deli znotraj oboroženih sil — dve vrsti orožništva (Guardia Civil in Policia Armada), vojaško sodstvo (s svojimi razvpitimi zapori) in vojaška obveščevalna služba. Drugi deli oboroženih sil so oproščeni vsakdanjega »umazanega« dela: preganjanje politične opozicije, delavskih štrajkov, študentskih nemirov in avtonomističnih gibanj; pri vzdrževanju Francovega režima imajo vlogo strateške rezerve.

Za bodočnost španskega političnega sistema po Francovi smrti so pomembni politični tokovi znotraj oboroženih sil, predvsem v častniškem zboru.

Dolgoletna delitev še iz časov državljanske vojne na profalangiste in monarhiste je še danes ohranjena (predvsem v vrhovih), toda precej je že zbledela in zgubila svoj pomen. Računa se, da l. 1980 v španskih oboroženih silah ne bo več veteranov državljanske vojne. Medtem je politično razlikovanje v vojski postalo bolj zapleteno. Ne glede na strog nadzor se je politična pahljača v vrstah častnikov razširila proti političnemu središču in celo zmerni levici. V primerjavi z dejanskim stanjem v španski družbi (tj. če upoštevamo tudi pollegalne in podtalne politične organizacije) je ta pahljača zelo izkrivljena in nereprezentativna. To je najbolj razvidno na politični levici. Po ameriških ocenah uživa komunistična partija podporo okrog 20 % odraslih Špancev, med poklicnimi vojaki pa se ta delež verjetno kaže komaj v tisočinkah. Največji premik

v častniškem zboru se je pokazal v večjem številu nekoliko liberalneje usmerjenih in »apolitičnih« tehnokratov. Z notranjim razlikovanjem desnice je glede žgočih konkretnih vojaškopoličnih vprašanj vse pogosteje prihajalo do delitev, ki so se bistveno razlikovale od »tradicionalne« polarizacije profalangisti—monarhisti. Med takimi vprašanji so bila: modernizacija oboroženih sil in morebitne spremembe v njihovi sestavi (na primer, razvoj teritorialne sestavine in številčno manjših poklicnih sil neposredne intervencije; temeljito skrajšanje kadrovskega roka in njegova delitev na nekaj krajših obdobjih itn.); odnosi z ZDA in zблиževanje z Zahodno Evropo; odnos do protimilitarizma med mladino itd.

Tako same Špance kakor tudi tuje opazovalce najbolj zanima bodoče politično ravnanje španskih oboroženih sil po Francovi smrti. O tem lahko le ugibamo na podlagi nekaterih posrednih znamenj. Če upoštevamo število častnikov, ki so privatno naročeni na nekatera glasila (La Fuerza Nueva, El Alcazar in dr.), lahko domnevamo, da stališča skrajne desnice vsaj pasivno podpira približno polovica poklicnih častnikov in verjetno najmanj toliko podčastnikov. Sodeč po udeležbi v »odborih kapetanov« (l. 1971 je bila ta ocenjena na 5 tisoč) sklepamo, da sestavlja približno četrtnina vseh častnikov aktivno skrajne desničarsko jedro v vojski. Za to jedro so bili »plavi« generali (tj. profalangistični veterani iz državljanske vojne in z vzhodne fronte) njihovi simboli. Slabo polovico častnikov verjetno lahko štejemo za mešanico nekoliko politično zmernejših, meščanskoliberalno usmerjenih ter »apolitičnih« tehnokratov — častnikov. Politična stališča tega dela častniškega zbora je izražal ugledni poveljnik in vojaški razumnik generallajtnant M. Diez Alegria, ki je več let vodil šolo generalnega štaba in nato vrhovni generalni štab. Zavzemal se je, ob vzdrževanju »reda in discipline« v državi, za postopno liberalizacijo režima in za približevanje k Zahodni Evropi (skrajna desnica nasprotuje nemu in drugemu). V špansko vojsko so prav gotovo našle pot tudi svobodomiselnne in zmerno napredne ideje (in veliko manj podtalne stranke levice). Obseg te infiltracije je uganka ne samo za nas, temveč najbrž tudi za Francovo tajno policijo ter za ameriške obveščevalne službe. Po vsem sodeč je razširjenost naprednih idej med španskimi poklicnimi vojniki dosti manjša, kot je bila na Portugalskem v zadnjem obdobju Caetanovega režima. (Med španskimi vojaškimi obvezniki je ta razširjenost dosti višja kot med častniki in podčastniki.) Aretacije devetih španskih častnikov julija—avgusta letos pa kažejo, da je podtalno politično vrenje že prodrlo v častniške vrste. Napredni nazori (vštevši socialistične) so teoretično bolj verjetni med srednjimi in mlajšimi generacijami častnikov, ki so stopile v armado v 50. in 60. letih, v letalstvu, v tehničnih in nebojnih službah kopenske vojske.

Menim, da v Španiji ni pričakovati zmerno levičarsko usmerjenega vojaškega udara in da je verjetnost skrajno desničarskega vojaškega udara nekaj časa po Francovi smrti neprimerno večja. Čeprav je generalisim odstavil generala Alegria s položaja načelnika vrhovnega generalnega štaba, najbrž še vedno držijo generalove besede: »Samo val političnih

štrajkov in mestni terorizem lahko pripeljeta vojsko, da po Francovi smrti preizkusi grško rešitev.«⁷ V prehodnem obdobju bo imel vojaški vrh z ustavo uzakonjeno pomembno vlogo prek svojih predstavnikov v svetu kraljestva in svetu regentov. Ker imajo Burboni veliko privržencev med španskimi generali, je monarhiji še nekaj časa zagotovljen obstoj. Po Francovem ukazu so prestolonaslednika Juana Carlosa posebej šolali v akademijah španske kopenske vojske. Sodim, da bodo oborožene sile po Francovem obdobju podprle kontinuiteto države v obliki ustavne monarhije in ne bodo aktivno nasprotovale postopnemu spreminjanju režima v smeri meščanske demokracije. To je tudi edina strategija, ki bi ohranila cehovsko enotnost oboroženih sil. Dve drugačni alternativni: 1. nasilno konzerviranje diktature brez Franca in 2. temeljite družbene spremembe ter močan obrat v levo pa bi zagotovo pripeljali k ponovnemu neposrednemu posegu vojske v špansko politiko in morda k njenemu notranjemu političnemu razkroju.

⁷ Economist, 19. II. 1972.

ADOLF BIBIČ

Dubrovniško srečanje politologov

(Okrogla miza Mednarodnega združenja
za politične vede)

V dneh 9. do 13. septembra 1975 je bila v Dubrovniku okrogla miza, ki sta jo organizirali Mednarodno združenje za politične vede (IPSA) in Zveza združenj za politične znanosti Jugoslavije. Temi pogovora sta bili tako rekoč »jugoslovanski«: 1. participacija in samoupravljanje; 2. razredno in nacionalno v večnacionalnih skupnostih. Toda hkrati sta obe temi po svojem pomenu tudi resnično svetovni: problem socialne svobode in nacionalne enakopravnosti in neodvisnosti ni na dnevnem redu — v takšni ali drugačni obliki — samo v posameznih deželah, marveč po vsem svetu, dá, rekli bi celo lahko, da postaja čedalje bolj tudi zavestna vsebina mednarodnih odnosov.

Udeležba več kot 100 politologov, sorodnih družboslovcev in javnih delavcev na tem srečanju (od tega jih je bilo okrog 50 iz tujine) je dokaz, da se družboslovci pri nas in po svetu zavedajo, da gre za vprašanja, o katerih je vredno izmenjati poglede in izkušnje. Po zaslugi gostitelja smo lahko glede sestave udeležencev tudi opazili neko novost: čeprav so iz tujine še vedno prevladovali udeleženci iz visokorazvitih kapitalističnih dežel in iz vzhodnoevropskih socialističnih dežel, pa so bili navzoči tudi udeleženci iz dežel v razvoju, od Latinške Amerike prek Afrike do Azije. Takšno težnjo je vsekakor treba tudi v naprej podpirati, saj lahko na marsikaterem posvetovanju te vrste opazimo, da gre za izrazite neskladnosti glede struk-

ture navzočih, ki niso samo posledica različne razvitosti znanosti v svetu, marveč tudi znamenje pomanjkanja prizadevanj, da se premagajo nekatera tradicionalna razmerja neenakopravnosti.

Taka velika skupina udeležencev v razpravi, ki je bila plenarna, seveda ni mogla biti v celoti aktivna. Kljub temu pa je vznemirljiva tematika spodbudila številne navzoče, da so posegli v razpravo, ki je bila tu in tam živahno polemična, ki pa je ohranila v celoti duh strpnosti, ki omogoča uspešno soočanje mnenj na takšnih srečanjih. Seveda so poleg »uradne« okrogle mize potekale, kot je pač navada, številne neformalne »okrogle mize«, v manjših skupinah, v »kuloarju«, pri kosilu ali večerji, na sprejemih in izletih, za katere je bilo spodobno poskrbljeno.

Razprava je potekala na podlagi uvodnih referatov in drugih pisemenih prispevkov jugoslovanskih in tujih udeležencev. Uvodni govor je imel častni predsednik iniciativnega odbora za pripravo posvetovanja Edvard Kardelj, ki je govoril na temo »Samoupravljanje — ena izmed zakonitosti v razvoju socializma«. Prof. dr. Jovan Djordjević in prof. dr. Najdan Pašić sta že prej predložila izhodišča za razpravo o prvi temi z naslovom: Participacija in samoupravljanje kot faktorja modernizacije sodobnih političnih sistemov, dr. Jovan Djordjević pa je imel še posebni uvodni referat na to temo z istim naslovom.

Iz sklopa prvega tematskega področja (participacija in samoupravljanje), bi bilo treba omeniti na prvem mestu prispevke, ki so na bolj ali manj izraziti teoretični ravni obravnavali posamezne vidike te problematike. V to skupino bi bilo šteti prispevke dr. Bengta Abrahamssona (Švedska) o razliki med »socialnotehnično« in »politično participacijo«; dr. Davida Apterja (ZDA) o »modelih« razvoja; dr. Ghita Ionesca (Velika Britanija) o razmerju med participacijo in

odgovornostjo; dr. Najdana Pašiča o »železnem zakonu« oligarhije in demokraciji v novi zgodovinski perspektivi; dr. Sylwestra Zawadzkega (Poljska) o marksistični in tehnokratski koncepciji modernizacije političnega sistema. V drugo skupino bi lahko uvrstili številne prispevke, zlasti jugoslovanskih avtorjev, ki so obravnavali razmerje med participacijo in samoupravljanjem (dr. Bogdan Kavčič, dr. Stojan Tomić, dr. Vučina Vasović, dr. Evgeni Dimitrov, dr. Mića Carević), čeprav so se tega vprašanja, neposredno ali posredno dotikali tudi drugi prispevki. V tretjo skupino bi lahko šteli prispevke, ki so obravnavali problem participacije v nekaterih deželah ali območjih. Sem bi šteli prispevke dr. Iona Ceterchija in dr. Oviduu Tresnea (Romunija) o participaciji množic v socialistični demokraciji Romunije; dr. Gerharda Kesterja (Nizozemska) o delavski participaciji na Ceylonu; Krishana Sethija (Indija) o delavski participaciji v socioekonomskem in političnem sistemu Indije; dr. Jerzyja Wiatra (Poljska) o samoupravljanju na Poljskem; dr. Franka Deppeja (ZRN) o problemih participacije v visoko razvitih kapitalističnih deželah Evrope in dr. Stanislava Grozdanića o delavski udeležbi v upravljanju podjetij v deželah v razvoju.

Nazadnje bi lahko v posebno skupino uvrstili prispevke jugoslovanskih udeležencev, ki so obravnavali posamezne vidike samoupravnih odnosov v jugoslovanski družbi. Sem bi šteli sestavek dr. Ivana Kristana o samoupravljanju kot temeljni človekovi pravici; dr. Adolfa Bibiča o neposrednem izražanju interesov v samoupravnem sistemu naše družbe; dr. Pavleta Nikolića o strukturi parlamenta ter o participaciji in samoupravljanju kot dejavniku preobrazbe sodobnega političnega sistema; dr. Radoslava Ratkovića in Boštjana Markiča o družbenopolitičnih organizacijah v našem samoupravnem sistemu; prispevke o različnih vidikih delegatskega sistema mag. Svetozarja Škarića, dr. Esada Stravilecija in dr. Majde Strobl, ki je govorila o specifičnosti delegatskega sistema (fleksibilni mandat) v Sloveniji; mag. Miha Ribarič je obravnaval problem, ki bi

mu bilo treba na takšnih posvetovanih posvetiti vsekakor večjo pozornost, namreč problem razmerja med izvršilno oblastjo in delegatskimi skupščinami; dr. Milivoje Kovačević je v pismenem prispevku govoril o integraciji družbenih služb v družbenopolitični sistem; dr. Milan Vujičić pa o samoupravljanju in udeležbi občanov v razvoju krajevnih skupnosti; dr. Radivoj Marinković o participaciji kot zavestni akciji ljudstva; mag. Salju Kurteš pa je razpravjal o funkciji ustavnega sodstva pri varstvu samoupravljanja.

K drugem tematskem področju je imel uvodni referat dr. Aristid Zolberg iz ZDA (»Kulturna različnost in družbena neenakost«), koreferenta pa sta bila dr. Stipe Šušar na temo »Razmerje med razrednim in nacionalnim« in dr. Balša Spadijer na temo »Nacionalni problem, samoupravljanje in federalizem v socialistični Jugoslaviji«. Pismene prispevke so poslali Mahmut Bakali (»Razredna, nacionalna in humanistična baza samoupravljanja«), dr. Blaženka Despot (»Razred in narod s stališča kulture in civilizacije«), dr. Peter Klinar (»Integrativne vrednote jugoslovanskih narodov in narodnosti v luči njihovega medsebojnega komuniciranja«), dr. Ernest Petrič (»Pravice manjšin«), dr. Nijaz Djuraković (»Periodizacija razvoja nacionalnega vprašanja v socialistični Jugoslaviji«) in Gazmend Zajmi (»Politično bistvo narodnih manjšin«). Iz tujine pa smo dobili tele prispevke: V. E. Čirkin (ZSSR) o državni oblasti in nacionalnem vprašanju v deželah socialistične usmeritve; Ulf Himmelstrand (Švedska) o tribalizmu, regionalizmu in nacionalizmu v secesiji v Nigeriji; Daniel Latouche (Kanada) o razrednem in nacionalnih interesih v volivnem kontekstu (primer Quebeca); John Trent (Kanada) o nacionalnih in razrednih interesih v multietničnih deželah — primer nacionalističnih skupin v Kanadi; Albert Verdoodt (Belgija) o Nemcih in v nemškem dialektu govorečih v Belgiji.

Posebej je treba omeniti »malo okroglo mizo« (panelno diskusijo), na kateri so izbrani jugoslovanski udeleženci pod vodstvom podpredsednika ZIS prof. dr. Antona Vratuša predstavili jugoslo-

vanske izkušnje na področju samoupravljanja. Jugoslovanski udeleženci so obravnavali teoretična in idejnopolična izhodišča samoupravljanja v Jugoslaviji; razvoj samoupravljanja pri nas; temeljne značilnosti nove ustave glede na razvoj samoupravljanja; vlogo organiziranih socialističnih sil; samoupravne pravice in odgovornosti itn.

Tako celotno posvetovanje kot miniaturna okrogla miza sta pokazala živ interes znanstvenikov vsega sveta za izkušnje našega samoupravnega sistema, za tisto, kar je imenoval Jean Laponce, predsednik Mednarodnega združenja za politične vede, poskus, da »se zlijeta avtoriteta in svoboda«. Razumljivo je, če je udeležence posebno zanimalo vprašanje, kako se samoupravna družba integrira na višjih ravneh, na nacionalnem in vsedravnem nivoju; kdo so bili v preteklosti pobudniki bistvenih družbenih sprememb; problem planiranja v Jugoslaviji; problem inflacije; vloga referendumov v samoupravnem sistemu; vloga političnih sil v samoupravni družbi; problem kadrovske politike itn.

Če bi hoteli narediti celotno oceno srečanja, bi bila potrebna posebna analiza vsega gradiva okrogle mize, tj. predloženih pismenih prispevkov in diskusij. V diskusiji o obeh temah se je oglasilo nad 50 udeležencev, pri čemer je bila dobra polovica iz Jugoslavije (poleg večine nosilcev referatov še dr. Anton Vratuša, dr. Dušan Bilandžić, dr. Aleksandar Fira idr.), drugi pa iz tujine (poleg večine nosilcev referatov še dr. Aitamara Hamud (Alžir), Mario Padron (Peru), dr. A. Birch, dr. S. Finer (Vel. Britanija), dr. W. Deutsch in D. Apter (ZDA), dr. B. E. Sahnazarov, dr. J. Tihomirov, dr. V. Tumanov (SSSR), Klaus von Beyme (ZRN), Martin Seliger (Izrael), K. Mushakoji (Japonska), dr. Dušan Sidjanski (Švica), dr. Stanislaw Ehrlich (Poljska) in drugi. Tukaj se naj, preden sklenemo ta naš kratki prikaz, omejimo zgolj na nekatere ugotovitve, za katere se zdi, da jih lahko sklenemo glede prvega tematskega področja.

1. Dubrovniško srečanje je pokazalo, da se sodobni politologi zavedajo pomena problematike samoupravljanja (in participacije) za sodobno politično zna-

nost. Res je, da bi težko trdili, da so se o bistveni vsebini obeh pojmov med seboj vsi strinjali in da so enako pojmovali njuno medsebojno razmerje. Vendar pa že samo to, da ni bilo nikogar, ki bi zanikal pomen ideje samoupravljanja, in da so, nasprotno, skoraj brez izjeme ugotavljali, da je oblikovanje novih oblik udeležbe pri družbenem in političnem odločanju zahteva časa, na katero mora odgovarjati poleg družbene prakse tudi (politična) znanost, opozarja na epohalni pomen te tematike.

2. Vsaj jugoslovanski udeleženci so bili dokaj enotni v tem, da je treba bistveno razlikovati med participacijo in samoupravljanjem. Čeprav niso bili vsi enako ostri v postavljanju razlik med obema, se je primerjava obeh kategorij iztekla v ugotovitev, da je samoupravljanje ena izmed bistvenih zakonitosti oblikovanja socializma, medtem ko je participacija predvsem značilen pojav raznih oblik omejene in omejevalne udeležbe pri odločanju o družbenih zadevah, v katerih bistvena moč ostane v rokah lastniško dominantnih skupščin. Razliko med participacijo kot delno spremembo obstoječega v okviru obstoječega in samoupravljanjem kot bistvenim spreminjanjem družbenoekonomskih in političnih odnosov so nekateri udeleženci skušali izraziti s tem, da so participacijo razdelili na različne podvrste.

3. Na posvetovanju so upravičeno kritizirali poglede, ki enačijo samoupravljanje in decentralizacijo ali ki gledajo na samoupravljanje kot na statični model, ne pa kot na zgodovinski proces, ki se v različnih razmerah izraža v različnih oblikah, zanj pa je vendar bistveno to, da zanika tradicionalno »politično državo«. Zato tudi udeležba v prehodnem obdobju med kapitalizmom in socializmom lahko ohrani naravo participacije, dokler se vpliv delavskega razreda in delovnih ljudi izraža predvsem prek mehanizmov splošne politične reprezentance.

4. Iz tega izhaja, da prej zamegljujemo kot razkrivamo bistvo stvari, če pojma »participacija« in »samoupravljanje« med seboj poljubno zamenjujemo ali če vidimo v samoupravljanju le »podpo-

jem« splošnega pojma »participacije«. Kakovostno različne družbene pojave je treba različno imenovati. Menimo, da tudi različni pridevniški dodatki k besedi participacija (npr. »prava«, »polna«, »politična«) ne morejo tako natančno izraziti nove kvalitete produkcijskih odnosov, kot jo lahko izrazi beseda »samoupravljanje«.

5. Razlike med participacijo in samoupravljanjem ne smemo gledati abstraktno. V nekaterih razmerah (npr. v kapitalizmu ali v začetnih razdobjih socializma) lahko participacija kot oblika omejevanja lastniškega in političnega monopola prinaša dejanski napredek; gotovo pa bi pomenila zgodovinsko nazadovanje v razmerah, ko se že uveljavlja samoupravljanje kot novi produkcijski odnos, ki je zasnovan na družbeni lastnini.

Dubrovniško srečanje politologov je pokazalo, da je bila odločitev Mednarodnega združenja za politične vede, da postavi na dnevni red problem participacije in samoupravljanja (in nacional-

no problematiko) pravilna. S tem pa, da je bilo to posvetovanje v naši deželi prav ob 25-letnici uvedbe samoupravljanja, je bila odprta tudi simbolična priložnost, da se pokažejo bistveni dosežki samoupravne misli in prakse v naši družbi in da se hkrati soočijo z različnimi drugimi poskusi in izkušnjami. Če je kljub opozorilom na občasne zastoj in še nerazrešena protislovja dubrovniško srečanje politologov izpričalo življenjsko sposobnost samoupravne ideje, pa v okviru odmerjenega časa še zdaleč ni moglo odgovoriti na vsa zastavljena in druga pomembna vprašanja. Zato lahko samo pozdravimo pobudo, v kateri vidimo enega izmed najpomembnejših rezultatov dubrovniške okrogle mize, da bi namreč posvetovanja z mednarodno udeležbo o samoupravljanju in participaciji postala trajna oblika, ki bi bila dovolj odprta za soočanje različnih mnenj, na njih pa bi poleg družboslovcev sodelovali tudi najodgovornejši pobudniki in nosilci napredne družbene misli in prakse.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ALTHOUSSER Louis — Etienne Balibar: Kako čitati »Kapitale«. Prev. R. Kalanj, L. Sifler. Zagreb, Centar za kulturno djelatnost SSO 1975. 312 str. (Izvori i tokovi, 4) — sign. II/13.564-4.

BEBLER Anton: Marksizem in vojaštvo. Ljubljana, Komunist 1975. 112 str. — sign. 13.603.

DEBENJAK Božidar: Pot in stranpoti. Zgradba marksističnega mišljenja VIII. Naši razgledi, Ljubljana, 4. jul. 1975, št. 13.

DEZELJIN Josip: Oslobojanje rada. Rijeka, Marksistički centar 1975. 221 str. (Biblioteka »Znanje«) — sign. 13.538.

FILIPOVIĆ Muhamed: Marksizam i suvremena filozofija: studije iz suvremene filozofije. Sarajevo, Veselin Masleša 1975. 341 str. (Logos). — sign. 13.594.

KREFT Lev: Berimo Marxa. Ljubljana, Mladinska knjiga 1975. 119 str. (Družboslovje za mladino). — sign. I/2967.

KREFT Lev: Zgodovina in revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga 1975. 135 str. (Družboslovje za mladino) — sign. I/295.

LUKACS Georg: Prolegomena za marksističku estetiku: posebnost kao centralna kategorija estetike. (Die Kategorie der Besonderheit als die Zentralkategorie der Aesthetik). Prev. M. Damjanović. Uvodna studija: Ivan Focht. Beograd, Nolit 1975. 278 str. — sign. I/2948.

MISČEVIĆ Nenad: Marksizem i post-strukturalistička kretanja. Rijeka, Marksistički centar 1975. 239 str. (Biblioteka »Prometej«) — sign. 13.542.

MRMAK Ilija: Marksistično-dialektična vzgoja v duhu pridobitev jugoslovanske socialistične revolucije. Sodobna pedagogika, Lj., 1975, št. 3/4, str. 73—81.

STANISAVIĆ Milorad: Marksovo shvačanje otudenja. Pregled, Sarajevo, 1975, št. 6, str. 745—753.

SALI Franc: Razvejana marksistična misel. Delo, Lj., 4. sept. 1975.

TITO: O liku komuniste. Izbor i redakcija tekstova: Petar Požar. Beograd, Mladost 1975. 159 str. (Marksistička biblioteka, 2/5). sign. — 13.585-2/5.

TOGLIATTI Palmiro: Marksistično pojmovanje politične partije delavskega razreda (Prev. Barnko Vrčon). Ljubljana, Komunist 1975. 197 str. (Temelji, 8). — sign. 13.150-8.

II. FILOZOFIJA

HUSSERL Edmund: Kartezijanske meditacije. Predgovor in prevod 1.—4. meditacije: Ivan Urbančič, prevod 5. meditacije: Mirko Hribar. Ljubljana, Mladinska knjiga 1975. 181 str. (Tokovi). — sign. II/13.692.

III. SOCIOLOGIJA

BALTIĆ Aleksandar & Milan Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije i osnovni problemi sociologije rada: sistem samoupravnih međusobnih odnosa. 4., izm. i dop. izd. Beograd, Savremena administracija 1975. XXX+497 str. — sign. II/13.722.

BAHTIJAREVIĆ-SIBER Fikreta: Alijenacija i dezalijenacija u samoupravljanju. Naše teme, Zagreb 1975, št. 3, str. 428—479.

CIFRIĆ Ivan: Tehnička inteligencija u dvije radne sredine. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 1/2, str. 51—62.

ČERNIGOJ-SADAR Nevenka — Darka Podmenik: Socialne razlike v strukturi prostega časa. Ljubljana, ISF 1974. (II)+71 f.+ (16 tab. (ciklost.)). — sign. IV/2492.

ČIMIĆ Esad: Čovjek na raskršću: sociološki ogledi. Sarajevo, Svjetlost 1975. 167 str. — sign. II/13.790.

FROMM Edich: Anatomija ljudske destruktivnosti. (The Anatomy of Human Destructiveness. Prev. G. Flego, V. Marčec.) Zagreb, Naprijed 1975. 2 knj. — sign. II/13.728-1,2.

JUSIĆ Božo: Tehnološki sadržaj ergonomije, njegova psihološka revizija i sociološki pristup ergonomiji. Revija za sociologiju, Zgb. 1975, št. 1/2, str. 95—103.

KNAP Žiga: Nekateri matematični principi klasifikacije entitet v sociologiji. Ljubljana, ISF 1974. Gradivo I. — sign. IV/2493-1.

KOŠTIĆ Cvetko: Sociologija sela. 2. izd. Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata 1975. 274 str. — sign. II/13.723.

- : KULTURA mladih i slobodno vrijeme. Stručni i znanstveno istraživački radovi na petom kolokviju u Dubrovniku, 1973 g. Beograd-Zagreb, Centar za vanškolski odgoj 1975. 261 str. — sign. II/13.315-5.
- LUKIĆ Radomir D.: Sociologija morala. Beograd, SANU 1974. XV+683 str. (Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti. knj. 478. Odeljenje društvenih nauka, knj. 75.) — sign. III/396-478/75.
- MARTINIĆ Tena: Suvremeno društvo: fizis ili povijest. Zbilja potrošačkog društva. Revija za sociologiju, Zagreb 1975, št. 1/2, str. 19—31.
- : METODOLOGIJSKI pristup izučavanju strukture moći u organizaciji. Revija za sociologiju, Zagreb 1975, št. 1/2, str. 71—94.
- : MIGRACIJA radnika ili kapitala. Zagreb, Centar za istraživanje migracija Instituta za geografiju Sveučilišta 1975. 46 f. (Rasprave o migracijama, 12). — sign. IV/2504-12.
- MILOSEVIĆ Božo: Savremene sovjetske analize strukturalnog funkcionalizma. Pregled, Sarajevo 1975, št. 6, str. 709—726.
- : NOVA etapa u evropskim migracijama radnika. Zagreb, Centar za istraživanje migracija Instituta za geografiju Sveučilišta 1975. 38 f. (Rasprave o migracijama, 11). — sign. IV/2504-11.
- RADOVANOVIC Miroslav: Klasične empirijske studijke bede u građanskoj sociologiji. Pregled, Sarajevo, 1975, št. 5, str. 567—485.
- ROZMAN Vilko, Anjuta Bubnov, Skoberne, Tanja Dobrin: Pravni položaj žensk pri delu u Jugoslaviji in nekaterih evropskih državah. Ljubljana, Center za samoupravno normativno dejavnost 1975. 107 str. (Priložniki, 12). — sign. II/13.565-12.
- ŠTEFE Tomo: Javnomenjska anketa o vrednotah in stališčih ljudi v zvezi z urbanskim okoljem. (V Ljubljani, ISF) 1975. (I)+138 str. f. — sign. IV/2491.
- SUSTARSIĆ Rajko, Marjan Kroflič: Vrednostni sistemi v samoupravni družbi. Ljubljana, ISF 1974. 3 d. — sign. IV/2498-1,2,3.
- VRCAN Srđan: Sociolog pred problemom društvene nejednakosti i jednakosti. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 1/2, str. 3—17.
- IV. PSIHOLOGIJA**
- PEČJAK Vid: Psihologija spoznavanja. Ljubljana, DZS 1975. 437 str. — sign. II/13.792.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO**
- BERLINGUER G. & A. Minucci: Nauka i organizacija rada. Marksizam u svetu, Bgd. 1975, št. 4, str. 68—94.
- BUGARSKI Ranko: Lingvistika o čoveku. Beograd, BIGZ 1975. 253 str. (XX vek, 20). — sign. I/2680-20.
- DOLANC Stane: Resnični ustvarjalci — še zlasti pa med književniki — niso nikdar in nikakor ne morejo biti samo umetniki besede. Delo, Lj., 3. okt. 1975.
- : FENOMENOLOGIJA. (Avt.): Husserl, Fink, Conrad-Marcijus, itd. Prev. S. Novakov, V. Đaković, itd. Beograd, Nolit 1975. 400 str. (Biblioteka Sazvožda, 47). — sign. 10.690-47.
- FURLAN Ivan: Pedagogizacija čovjekove okoline. Zagreb, Školska knjiga 1974. 123 str. — sign. III/3049.
- GALESA Mirko: Izoliramo, da bi integrirali. O tistih učencih, ki jih sedanja praksa uvršča v posebne osnovne šole, a tja ne sodijo. Predlog: paralelna oblika dopolnilnega pouka. I., II. Naši razgledi, Lj., 12. sept. in 26. sept. 1975, št. 17, 18.
- GIURAUD Pierre: Semiologija. (La semiologie). Prev. M. Vuković. Bgd. BIGZ 1975. 111 str. (XX vek, 18). — sign. I/1680-18.
- HABERMAS Jürgen: Saznanje i interes. (Erkenntnis und Interesse.) Prev. M. Cekić. Beograd, Nolit 1975. 352 str. (Biblioteka Savezžda, 48). — sign. 10.690-48.
- JELENC Zoran, Janez Svetina: Zelo bister učenec. Ljubljana, Mladinska knjiga 1975. 76 str. (Zbirka Pota do učenca, 5). — sign. 12.738-5.
- KOLAR Nuša: Pogled na zasnovno celodnevne šole z vidika njene povezave s predšolsko vzgojo. Sodobna pedagogika, Lj., 1975, št. 5/6, str. 229—241.
- KORNHAUSER Aleksandra: Govori in ugovori v raziskovalnem vsakdanu. Raziskovalec, Lj., 1975, št. 1/2, str. 1—6.
- LAMOVEC Tanja: Subjektivni elementi v znanosti. Anthropos, Lj., 1974, št. 1/4, str. 25—28.
- LUŽNIK Miro: Ne podcenjujmo dosežkov, ne bodimo zadovoljni. Naši razgledi, Lj., 12. sept. 1975, št. 17.
- MARINC Andrej: Znanje je najmočnejše orožje delavca, a tudi malega naroda. Delo, Lj., 19. sept. 1975.
- MITROVIĆ Darinka: Stanje i problemi visokog školstva u svetu. Ekspanzija visokog školstva. Pregled, Sarajevo, 1975, št. 5, str. 547—565.
- NAGEL Ernest: Struktura nauke. Problemi logike naučnog objašnjenja. (The Structure of Science.) Uvodna studija i prev.: A. Kron. Beograd, Nolit 1974. XL+540 str. (Symposion). — sign. II/13.674.
- PANDEYA R. C.: Indijska filozofija jezika. (The Problem of Meaning in Indian Philosophy). Prev. R. Iveković. Beograd, »Ideje« 1975. 224 str. (Mala edicija »Ideje«, 7). — sign. I/2756-7.

- PIVEC Franci:** Preprosto: zahteva časa in delovnih ljudi. Ustanovitev univerze v Mariboru. Naši razgledi, Lj., 26. sept. 1975, št. 18.
- RADOŠEVIĆ Dušan:** Teorija sistema i teorija informacija: analiza i strukturiranje organizacijskih sistema. U Varaždinu, Fakultet organizacije i informatike Varaždin 1975. VII+275+(III)+26+58 str.+pril. (ciklost.) — sign. IV/2503.
- STANIĆ Gojko:** Visoko školstvo, naučno-istraživački rad i zadaci komunista. Beograd, Mladost 1975. 107 str. (Marksistička biblioteka, 2/). — sign. 13.585-2/4.
- ŠČEPANOVIĆ Rado:** Mesto sociologije v sistemu znanosti. Ljubljana, ISF 1975. (II)+92 str.=f. — sign. IV+2490.
- TRILAR Andrej:** Celodnevna šola in kulturno osveščanje. Naši razgledi, Lj., 12. sept. 1975, št. 17.
- ZAJEČAREVIĆ Gligorije:** Osnovi metodologije nauke. Beograd, Institut za političke studije FPN 1974. 239 str. — sign. 13.582.
- : **ZNANSTVENA politika v SFR Jugoslaviji:** Predlog. Zagreb, Odbor za koordinacijo znanosti in tehnologije v SFRJ 1975. 67 str. — sign. II/13.681.
- ZUPANČIČ Beno:** Pisatelj v samoupravni družbi. Delo, Lj., 27. sept. 1975.
- MUHIĆ Fuad:** SKJ i kulturno stvaralaštvo: revolucija i duhovne i idejne pretpostavke slobode stvaralaštva. Beograd, Mladost 1975. 152 str. (Marksistička biblioteka, 2/1). — sign. 13.585-2/1.
- : **O vlogi organiziranosti SZDL v Ljubljani ter delovanju komunistov v njej.** 8. seja ZKS — Mestna konferenca. Komunist, Lj., 9. jun. 1975.
- : **OMLADINSKE organizacije u socijalističkom samoupravnom društvu: do treće konferencije do IX kongresa SSSOJ.** Izbor tekstova: I. Radžić, V. Maksimović. Beograd, Mladost 1975. 137 str. (Marksistička biblioteka, 2/2). — sign. 13.585-2/2.
- POPIT Franc:** Odločilna vloga osebnih odgovornosti. Delo, Lj., 23. jul. 1975.
- : **STATUT Zveze socialistične mladine Jugoslavije — Statut Zveze socialistične mladine Slovenije.** Ljubljana, RK ZSMS 1975. 89 str. — sign. I/2953.
- SUVAR Stipe:** Samoupravljanje nakon novog ustava. Treći program, Bgd, 1975, št. 1(24), str. 33—67.
- TITO:** Skupno v interesih narodov je stvarnost, ki premaguje ozkosrčnost in omogoča enakopravnost v sodelovanju (Govor... evropske konference o varnosti, Helsinki). Delo, Lj., 1. avg. 1975.

3. Politični sistemi in organizacije:

- CARRILLO Santiago & Regis Debray & Max Galle:** O Kitajski, razhajanjih s SZ in o »praški pomladie. I, II, III, IV. Naši razgledi, Lj., 4. in 25. jul., 9. avg. št. 12—15.
- TRASNEA Ovidiu:** Teoretska i metodološka pitanja dinamike našeg političkog sistema u svetlosti dokumenta XI kongresa Rumunske komunističke partije. Marksizam u svetu, Bgd, 1975, št. 4, str. 179—196.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- : **DEKLARACIJA iz Mexica 1975.** O enakopravnosti žensk in njihovem prispevku k miru. Naši razgledi, Lj., 12. sept. 1975, št. 17.
- KARDELJ Edvard:** Samoupravljanje uresničuje težnje po izenačevanju individualnosti. Delo, Lj., 10. sept. 1975.
- KARDELJ Edvard:** Težnje in akcije gibanja neurvrčenih držav so odraz bistvenih potreb in problemov sodobnega človeštva. Delo, Lj., 12. sept. 1975.
- KUTOŠ Alesandar:** Oris zgodovine mednarodnega delavskega gibanja. V Ljubljani, »Univerzum« 1975. 52 str. (Družbeno izobraževanje, 3). — sign. I/2952-3.
- MINIĆ Miloš:** Osrednje smeri dejavnosti: enakopravnost, nov gospodarski red in krepitev enotnosti. Delo, Lj., 27. avg. 1975.

UDC 331.152.1(497.1)

KARDELJ, Edvard: Self-management — One of the Laws of the Development of Socialism
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 10, p. 947—954

The author states that self-management is not important for Yugoslavia only, but for the entire contemporary world as well, since it combines man's aspirations for freedom and his need for a higher degree of integration of society and mankind. After concluding that the idea of self-management is as old as the idea of humanism — and in particular as old as the international worker's movement and the history of socialist practice, — the author proceeds with the discussion on the development of self-management in the Yugoslav society. For the leading socialist forces and the working people of Yugoslavia self-management does not represent a subjectivistic construction but above all one of the laws of the development of socialism. In the self-management system the freedom and the responsibility of the man as a creator who increasingly disposes of the conditions, means and results of his labour and who on the basis of this takes over the responsibilities concerning equal rights of his fellow-man, thus directly influencing all spheres of social life. From this aspect the author distinguishes between self-management and participation, deals with the role of the state, considers the organized socialist forces and science in self-management society, and stresses the important relationship self-management has with the freedom and equality of Yugoslav nations and nationalities.

UDC 331.152.1

TOMIC, dr. Stojan: Similarities and Differences between Participation and Self-management
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 10, p. 966—973

The author's basic thesis is that between self-management and participation there exist certain similarities as well as essential differences. The author points out that the neglecting of this differences is no less harmful than a rather strict drawing of lines where they do not exist. The equating of self-management, at least that which is practised in Yugoslavia, with participation (in countries with different social system) could hardly sustain a more or less serious scientific criticism. If the nature of the first reason for the confrontation of self-management and participation is scientific then the nature of the second reason is essentially empirical: the antagonisms in the political and social field must necessarily result in conflicts in the field of scientific research. In order to illustrate his thesis the author summarizes, in twenty-two items, the essential similarities and differences between participation and self-management.

UDC 331.152.1(497.1)

BIBIC, dr. Adolf: The Direct Articulation of Interests in the Self-management System of Yugoslav Society
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 10, p. 974—991

The author maintains that the research on relations between interests and politics is particularly essential for a society with self-management socialist orientation. He furtheron establishes that the direct articulation of interests is one of the basic characteristics of self-management, which might take the form both of »physical directness« or »social directness«. From these two aspects the author analyses the direct articulation of interests in some basic institutions and relations of the Yugoslav society: in the basic organization of associated labour, in self-management community of interests, in local community, in relations between nations and nationalities and in the delegational system.

KARDELJ, Edvard: Samoupravljanje — ena izmed zakonitosti v razvoju socializma
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 10, str. 947—954

Avtor meni, da je samoupravljanje pomembno ne le za Jugoslavijo, ampak za sodobni svet, saj povezuje težnjo človeka po svobodi s potrebo po višji stopnji integracije družbe in človeštva. Potem ko ugotavlja, da je ideja samoupravljanja stara toliko kot ideja humanizma — še posebej pa toliko kot mednarodno delavsko gibanje in zgodovina socialistične prakse — obravnava razvoj samoupravljanja v jugoslovanski družbi. Za vodilne socialistične sile in delovne ljudi Jugoslavije samoupravljanje ni subjektivistična konstrukcija, marveč predvsem ena izmed zakonitosti razvoja socializma. V samoupravljanju se uresničujeta svoboda in odgovornost človeka kot ustvarjalca, ki v čedalje večji meri razpolaga s pogoji, sredstvi in rezultati svojega dela, predvsem na tej podlagi odgovornost glede enakih pravic drugega človeka ter s tem neposredno vpliva na vsa področja družbenega življenja. S tega vidika avtor med drugim razlikuje samoupravljanje od participacije, obravnava vlogo države, organiziranih socialističnih sil in znanosti v samoupravni družbi, poudarja usodno povezanost samoupravljanja s svobodo in enakopravnostjo narodov in narodnosti Jugoslavije.

UDK 331.152.1

TOMIČ, dr. Stojan: Podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 10, str. 966—973

Avtorjeva izhodiščna teza je, da so med samoupravljanjem in participacijo nekatere podobnosti, pa tudi bistvene razlike. Avtor poudarja, da je zanemarjanje razlik enako škodljivo kot ostro začrtovanje meja tam, kjer jih dejansko ni. Enačenje samoupravljanja, kakršnega poznamo v Jugoslaviji, s participacijo (v deželah z drugačnim družbenim sistemom), bi težko vzdržalo količkan resnejšo znanstveno kritiko. Če je prvi razlog za soočanje samoupravljanja s participacijo znanstvene narave, je drugi predvsem empirične narave: to, kar si nasprotuje na političnem in socialnem prizorišču, se mora nujno spopasti tudi na znanstveno-raziskovalnem polju. V ilustracijo svoje teze obdela avtor v dvaindvajsetih točkah temeljne podobnosti in razlike med participacijo in samoupravljanjem.

UDK 331.152.1(497.1)

BIBIČ, dr. Adolf: Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 10, str. 974—991

Avtor trdi, da je proučevanje razmerja med interesi in politiko posebej aktualno za družbo s samoupravno socialistično orientacijo. Ugotavlja, da je ena izmed bistvenih značilnosti samoupravljanja neposredno izražanje interesov. To ima lahko obliko »fizične neposrednosti« ali »socialne neposrednosti«. S teh vidikov avtor razčlenjuje neposredno izražanje interesov v nekaterih temeljnih institucijah in odnosih jugoslovanske družbe: v temeljni organizaciji združenega dela, v samoupravni interesni skupnosti, v krajevni skupnosti, v mednacionalnih odnosih in v delegatskem sistemu.

MIHAJLO POPOVIČ: Problemi društvene strukture. Uvod u sociologiju. Dru-go, prošireno izdanje. Beogradski izdavački zavod, Beograd 1974, 324 str.

Poleg predgovorov obsega delo naslednja poglavja: 1. Narava socialnega determinizma in njegove teoretske predpostavke; 2. Družbena dejavnost in njene sociološke karakteristike; 3. Družbeni odnosi in njihove sociološke značilnosti; 4. Družbene skupine; 5. Razredi in slojna struktura družbe; 6. Poglavitna področja in ustanove globalnega družbenega sistema; 7. Oblike in vzroki gibanja družbe. Delo ima povzetek v angleščini.

PALMIRO TOGLIATTI: Marksistično pojmovanje politične partije delavskega razreda. ČZP Komunist, Ljubljana 1975, 200 str.

Knjiga obsega izbor iz del nekdanjega voditelja in teoretika Komunistične partije Italije. Že naslovi posameznih izbranih tekstov opozarjajo na teoretično in praktično aktualnost njihovih vsebin. Tako se bralec seznanja z avtorjevimi pogledi na ideologijo KPI in nalogami partije proti koncu II. svetovne vojne; sreča se s Togliattijevim konceptom tim. »nove partije«, ki ga je razvijal v približno istem času; zve o metodah, ki jih je v petdesetih letih uporabljala uradna Italija za »pobijanje komunizma«; razkrivajo se mu piščevi pogledi na svobodo in njegova opozorila na vračanje nestrpnosti nasproti komunističnemu gibanju v Italiji v petdesetih letih. Iz prelomnega 1956 leta nas knjiga seznanja s Togliattijevimi pogledi na italijansko pot v socializem in z njegovim poročilom na VIII. kongresu KPI. Sledijo prispevki o sklepih XX. kongresa in PSI, o socializmu in demokraciji, o komunizmu in reformizmu, poročilo na X. nacionalnem kongresu KPI in

piščevi pogledi na marksistično pojmovanje politične partije delavskega razreda. Izbor se konča z znamenito »promemorijo« o vprašanih mednarodnega delavskega gibanja in njegovi enotnosti. Knjigo je uredil dr. Anton Žun, ki ji je tudi napisal predgovor in ji dodal nekaj biografskih podatkov o avtorju.

ANTON OCVRK (ur.), Josip Vidmar, DZS, Ljubljana 1975, 284 str.

Knjiga, ki je izšla v počastitev 80-letnice Josipa Vidmarja, vsebuje najprej vrsto prispevkov, ki obravnavajo Vidmarja kot javnega delavca (Edvard Kardelj: Josip Vidmar in naša revolucija; Vida Tomšič: Josip Vidmar v povojnem političnem življenju; Marjan Brecelj: Josip Vidmar in AVNOJ; Boris Zihlerl: Josip Vidmar in naš trenutek). Sledijo prispevki, ki ocenjujejo Vidmarja z nekaterih človeških ali umetniških vidikov (Miroslav Krleža: Pismo, in Anton Ocvirk: Odgovor; M. Krleža: Bistvo vse umetnosti je človek; Miško Kranjec: Prva srečanja z Josipom Vidmarjem; Ivan Bratko: Jožetove poteze; Matej Bor: Bežni zapiski o nebežnih stvareh; Marko Ristić: O malo drugačnem Vidmarju; Ivan Potrč: Osebnost in gluha provinca). Tretji del knjige vsebuje naslednje prispevke: Anton Ocvirk: Vidmarjeva estetska misel in besedna umetnost; Janko Kos: Spoznavno-vrednostna izhodišča Vidmarjeve kritike; Dušan Moravec: Iz poglavja o zgovornih partizanskih muzah; Jože Snoj: Josip Vidmar: prevajalic-izpovedovalec. Zadnji del knjige obsega prispevka: Lado Vavpotič: Josip Vidmar triindvajset let predsednik SAZU, in Jože Javoršek: Osnovni podatki za življenjepisa Josipa Vidmarja. Delo konča odlomek iz bibliografije Vidmarjevih del in prevodov, ki ga je pripravil Jože Munda.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Janko Jeri: Geneza in vidiki jugoslovansko-italijanskega sporazuma

Janez Pečar: Družbena samozaščita na področju socialne patologije

Marko Kos: O mestu in vlogi tehniške inteligence

Vojan Rus: Osebnost in marksizem

Miha Ribarič: Izkušnje družbenopolitičnih zborov v SR Sloveniji

Slavko Splichal: Propaganda in ideologija

Igor Pavlin: Visoko šolstvo in družbeni sloji